

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ZEYTİNDAGI

www.Sanal-Kitap.com

1932

Falih Rifkı Atay

İçindekiler

Konu	Sayfa
Zeytindağı	19
Çöl Destanı	234
Ateş ve Güneş	263

«ZEYTİNDAGI HAKKINDA ÇIKAN TENKİTLERDEN BAZILARI»

«... Zeytindağıni seve seve okudum. Zaten başladıktan sonra bırakmak kabil değil Bence bu yeni kitabında Falih Rıfkı'nın uslûbu, öbür kitaplarından daha göz kamaştırıcıdır ve zannedersen en güzel haline vasıl olmuştur. Zeytindağı, bugünkü Türkçe ile ne kadar kuvvetli image'lar yapılabileceğine sağlam bir delildir.»

Nurullah Ataç

«... Zeytindağı, her mütefek'ir gençin okumak mecburiyetini hissedeceği bir eserdir. Falih'in kalemi, dimağın paslarını temizliyor, beyni ataletten kurtarıyor. »

Selami İzzet Sedes

«... Falih Rıfkı'nın son eseri Zeytindağı, Cumhuriyet devri edebiyatının en büyük hadiselerinden birini teşkil etti. Falih Rıfkı'nın bize hatırlattığı devir, Türk milletinin geçirdiği ve geçirebileceği felaket devirlerinin en facialısı, en dehşetlisi ve ruha en çok bezginlik verenidir. Eğer, muharririn keskin ve yüksek zekası bu devir üstüne berrak bir aydınlık gibi aksetmemiş olsaydı, biz ona doğru başımızı çevirip, tekrar bakmak arzu ve cesarelini kendimizde bulamayacaktık. »

Yakub Kadri Karaosmanoğlu

«... Gençlere kitab, mekteplere kıraat, milli edebiyata numune.. İşte; bu kitab, o kadar çok beklenen ve o kadar çok aranan hayatı ihtiyaçlara tek başına cevap vermek kudretini haizdir.

Ne kadar muhteşem; kimsenin dudağını bükmeğe hakkı olamaz. Halep ordaysa arşın burdadır...

Bu kitabı okumak adeta bir borçtur ve bir vazifedir.»

Behçet Kemal Çağlar

«... Eğer muharrir, yalnız edebi ölçülerle eser vermeyi itiyat edinmiş bir insan olsaydı, bu hükmümüzün arkasından şuna

benzer izah cümleleri getirmemiz lazım gelirdi: Çünkü Zeytindağı, Falih Rıfkının en ziyade olgunluk gösterdiği kitaptır.»

«Çünkü Falih Rıfkı'nın lisan ve tekniğini bu kitabın mevzuunda en verimli bir toprağı bulmuş kadar gelişmiş görüyoruz. »

«Çünkü Falih Rıfkı kaleminin şahsiyetini en ziyade bu eserde tamamlamıştır.»

V. s.

«İnkilap Türkiyesinin layık gençliği Zeytindağındaki bu yazıları lezzetle okuyacaktır. Onlarda 'mütemadi' layikliğın şimdilik yalnız başlarına duran, ileride ise yine en güzelleri diye kaydedilecek olan numunelerini bulacaktır.»

Burhan Asaf Belge

Fikir Hareketleri: 14/Şubat/1935; Matbuat Hayatı sütununda «ZEYTİNDAGI» için yazılan yazıdan bir parça:

«... Falih Rifkı bunları yazmaya başlarken Türk edebiyatına ve Türk vatanına bu kadar kıymetli bir yadigar bırakacağını ihtimal ki ümit edemedi. Buna tevazuu belki mani oldu. Fakat Zeytindağı'nda nasıl Türkün o acı günlerini bütün neşeleri, heyecanları ve ıstırapları ile yaşatmaya kendi şöhret sanatını da Türk edebiyatında çok yükseklerde ve ilelebed diri tutacak bir abide yaratmıştır.

«Edebiyatımızda böyle bir esere tesadüf ettiğim için bir Türk sıfatı, ben iftihar ederim. Bir muharrir bütün ömründe böyle bir kitab yazabilmişse dünyaya beyhude gelmemiş demektir.»

Hüseyin Cahid Yalçın

Merhum Cemal Paşa

ZEYTİNDAGI

Falih Rifkı Atay'ın Neşrolunan Eserleri

Ateş ve Güneş

İzmir'den Bursa'ya

Denizaşırı

Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş
Makedonya

Yeni Rusya

Moskova — Roma

Roman

Eski Saat

Taymis kıyıları

Tuna kıyıları

BAŞLANGIÇ

Büyük harbin son aylarında «Ateş ve Güneş» i yazmıştım.

Cemal Paşa Şam'dan İstanbul'a gelmiş, artık yalnız Bahriye Nazırı idi. Kendisine götürdüm ve neşredilmesi doğru olup olmadığını sordum.

«Ateş ve Güneş» çöl ordusunun kahramanlık ve istirap hikayelerinden ibaretti. Nazırın bir gün sonra müsveddeleri geri verdi.

Neşretmezseniz daha iyi olur, dedi.
«Ateş ve Güneş» de birkaç, zabıt ve
neferden başka hiç kimsenin ismi yoktu.
Eski dördüncü ordu kumandanının dört sene
yanında çalışan bir muharrirden beklediği,
belki, bu değildi.

Büyük Harpte Suriye idaresi için hiç bir
satır yazı yazmamıştım; Çünkü yalnız
beğendiğim şeylerden bahsetmek lazımdı.

Mütakere senelerinde ise, yalnız
beğenmediğim şeylerden bahsetmek lazım
olduğu için, Suriye hatıralarından yine
bahsetmedim.

Bugün her ikisini de söylemek mümkün
olduğundan, «Zeytindağı» nı
neşreliyorum.

Biz, Şimdi kırkına yaklaŐanlar, Osmanlı İmparatorluğunun

Son genĐleriyiz. 1914 de üÇ, beş, yedi yaşında bulunan çocuklar, bugün yeni Türkiyenin genĐleri olmuşlardır ve hatırlarında İmparatorluktan hiçbir iz kalmamıştır. İşte onlara, saltanatın, Suriye'de, Filistin ve Hicazdaki son senelerinin manzarasını göstermek istiyorum.

Bizden Belgrad'ı aldıkları zaman, düşman murahhasları Niş kasabasını da istemiŐlerdi, Osmanlı delege si ayağa kalkarak;

— Ne hacet, dedi, İstanbul'u da size verelim.

Babalarımız için Niş İstanbul'a o kadar yakındı.

Biz eğer Vardar'ı Trablus'u, Girid'i ve Medine'yi bırakırsak Türk milleti yaşayamaz, zannediyorduk.

Çoklarımızın Avrupası Marmara ve Meriç'te bitiyor.

Inkiraz ve kurtuluş gibi, bir milletin tarihinde ikisi bir asır içine hemen hemen hiç sığmamış olan ve yalnız biri milli tarihin en büyük faslı olan iki hadiseyi dört beş sene içinde görüp geçirmiş, en büyük milli acıyı ve en büyük milli sevinci tatmış olanların hikayeleri okunmağa değer.

Zeytindağ'ını Cemal Paşa aleyhinde bir eser zannedenler olmuştur. Onlar, bir kumandanın yanında dört sene çalışan bir zabıt tarafından, böyle bir hareketi kimbilir nasıl muhakeme etmişlerdir?

Zeytindağı için sonradan bir tenkid neşreden Hüseyin Cahid diyor ki:

«Bu eseri Cemal Paşa aleyhinde telakki edenler Falih Rıfkı'yı seciyesizlikle itham ediyorlardı. O vakit bundan hayret ve teessür duymuştum. Şimdi bir kere daha görüyorum ki, okuduğunu anlamak ne zormuş ve bu zorluğu bilebilen insanlar ne kadar azmış. »

«Falih Rıfkı, Cemal Paşa'yı suni, cansız, uydurma bir kalıp gibi medih ve tasvir

etmiyor. Onu zaafı ve meziyetleri de gerçekten bir İnsan gibi karşımızda canlandırıyor. Herhalde davranış, eski dördüncü ordu kumandanı için çok şerefli dir.»

Hiç bir fikir terbiyesi gör miyenlerle anlaşmak imkanı varmıdır, Onlar da hakikatın yüzde yüz zem ile yüzde yüz medhin arasında olduğunu belki bilmez değ illerdir, Fakat eski zamanların kulluk ahlakına esir dirler, zem yahut medih, iyilik yahut kötülük gördüğümüze göre, bu ikisini yapmakta, onların ahlakına göre haklısınız. Tarihe hakikat'in ne lüzumu var?...

Osmanlı tarihi, bu sebeple, bir yalan alemi olmuştur. Yalan artık ayıp değildir.

Zeytindağı'nda tarihin hakkını tarihe, Cemal Paşanın hakkını Cemal Paşaya verdim. Eserimde Cemal Paşa'nın, sırası geldikçe büyüyüp parladığı görülür. Zaten doğrusunu isterseniz, Meşrutiyet şahsiyetlerinde eser yazılmak değeri görenlerden değilim. Fakat, bizzat meşrutiyeti anlatmak lazımdır. Zeytindağı'nı bir maksatla yazdım: Cemal Paşa'dan çok bahsedişim, başka türlü yapmıya imkan olmamaktadır.

Bir not :

Son senelerde bir sürü hatıralar çıktı. Bunların arasında gülünçleri var: Bir ihtiyat zabitinin yüksek kumanda işlerinden yahut, üçüncü, dördüncü sınıf meşrutiyet adamlarının İttihadi Terakki esrarından bahsettiklerini

görmüşsünüzdür. Zamane Dahiliye Nazırı veya Sadrazamının yanına kaç ilikli düğme ile girileceğini bilemiyenler bu hatıralarda: Talat'a dedim ki... Yahut, Talat'ın omuzunu sığayarak...

Gibi garabetlerde bulunmuşlardır.

Zeytindağı bu çeşit bir hatıra kitabı değildir. Sonra da bahsettiğimiz şahsiyet ve hadiselerle salahiyet bakımından temasımızın ne olduğunu şimdiden söylemeliyim. Bazılarına niçin uzaktan dokunduğumu, bazılarını ise niçin daha derin karıştırdığımı bilerseniz: 1913 senesinde sadaret kale'minde katip, «Tanin» gazetesinde Cumartesi musahabeleri yazan bir muharrirdim. İlk Trakya seyahatimi muharrir olarak yaptım. Yine

aynı sene Dahiliye
Nezaretinde Talat Paşa'nın hususi kalem
memuru oldum. İkinci Trakya ve Bükreş
seyahatlerini hem bu sıfatla, hem de
gazeteci olarak yaptım. Büyük harbin ilk
yıllarında umumi karargah ikinci
şubesinde idim: İhtiyat zabiti isem de
bütün siyasi ve idari işlere bakan bu
şubenin şefi idim. Harbin son senesinde
de Bahriye Nezareti hususi kalem müdür
muavini oldum.

Falih Rifkı Atay

1915 1918

Zeytindağı — 1915

Cemal Paşanın ismini, herkesin ismi gibi kolay ve açık, söyleyerek İstanbul'dan çıkmıştım. Adana'da sesi hafifledi ve isim Değişti. Büyük Cemal Paşa, Küçük Cemal Paşa.

Küçüğü fırka kumandanı idi.

Haleb'i geçtikten sonra «Paşa» nın P si düştü. B oldu, ve:

Ahmet Bey, der gibi serbestçe ağızdan düşüveren, Cemal Başa, kelimesi bir çeşit imtiyaz insanın ona yakınlığını gösteren,

insanı esrarlaştıran bir şey oldu.

Dördüncü ordu karargahına gidiş, hele Şam'dan sonra artık bir mabede çıkıyor gibi, baş döndürür: Ses daha pestir ve isim Tevrattan, İncilden alınma, mukaddes bir ada benzer.

Sirkeci'deki ve Harbiye Mektebinin havuz başındaki, biraz gururlu ise de, yine sade ve sevimli olan Cemal Paşanın içime alıştırdığım hayali sönererek, onun yerine artık yeniden tanıyacağım çizgileri karışık bakış müphem, yeni bir adam geldi.

Karargah Kudüs'te, Zeytindağı'nın tepesindeki Alman savaş istasyonunda idi. Şehre vardığım zaman iki gümüş çeyrekten başka param yoktu. Hemen karargahta iş bulamazsam, ne geri

dönebilir, ne de otelde kalabilirdim.

Arabacıya :

Cemal Paşanın karargahına! emrini verdim.

Arabacı gözünü açtı

— Ne Cemal Başa?

'Zeytindağını göstererek anlattım.

Adamcağız:

— Tafaddal seydi! Derken, atlarının bile bana hürmet ettiğini hissediyordum.

Tertemiz, ezici ve büyük bir Alman yapısı!

Herkes, zabıt, nefer ayağının ucuna basıyor ve arasıra, geniş koridardan, yatak odalarına ve sofraya bakan şvesteler geçiyor.

Yaverin yanına çıktım Odasında sarıklı sarıksız kırkından yetmişine kadar, eşraf kılıklı epey bir kalabalık vardı. Yaver, zabıt namzedi esvabıma bakarak:

Kimsiniz, ne istiyorsunuz? diye sordu.

— Kumandan paşa hazretlerinin Başkumandanlıktan istediği Falih Rıfkıyım.

İçeri girdi; « — Buyurunuz, dedi

Ne olacaktım, nereye gidecektim, Cemal Paşayı nasıl bulacaktım, anlaşılmaz bir sıkıntı içinde idim.

Büyük bir oda Solda şeria nehri ve Lut gölü, sağda, Kudüs şehri, önde Moskofiye denilen Rus yapı ve bahçeleri var.

Cemal Paşa şeriaya bakan pencere ile Moskofiyeye bakan pencerenin zaviyesi içinde, arkası bize dönük, kağıdı imzalamakla meşgul Yalnız sakallı sert profilinin bir parçasını görebiliyoruz. Benden başka koltuğu defterli üç zabıt daha var. Bir aralık başını çevirdi, gözü benim üstümden sıyrılarak ikinci zabıta gitti,

ekşi bir sesle:

— Yaver beye söyleyiniz; Nablus eşrafını çağırırsın, dedi

Kalabalığın kapıdan girişi garip bir

manzara idi: Hayat ve ölüm kararını bir kelime ile verebilir bir adam kapısı Eşiğinde, her biri bir müddet duruyor ve içeriki odada başladığı duasını bitirip yüzünü sıvadıktan sonra giriyordu. Duasını hemen bitirmeyen, kendini arkasından iten arkadaşına mukavemet çıkıyordu.

Yirmi kişi kadar, hepsi Kudüs şehri tarafındaki pencerelerin önüne sıralandılar. Kumandan dönüp bakmadı bile... İmza defterinin her yaprağı üstünde duruyor, çiziyor, yazıyor, arada ağzından:

- Bu nedir?

- Böyle cevap istemem.

Bunu erkanı harbiye reisine götürünüz, Gibi kısa سوال ve emirler dökölüyordu.

Zaman geçtikçe Nablüs'lülerin yüzlerinin daha sarardığını görüyordum. Cemal

Paşanın her yeni sesi çıktıkça, hepsinin saçından, sakalından ve cübbesinden bir sarsıntı geçiyordu.

Poz bilmem ne kadar sürdü? Kumandan defteri kapadı. Koltuğunun iki tarafından tutarak Nablus şafına doğru döndü. Hiç buyrultu üslubu ile söze başladı:

- Devleti metbuanıza karşı irtikap etmiş olduğunuz cinayetlerin ne kadar vahim olduğunu biliyor musunuz?

Kimi ellerini, kimi boynunu oynatarak, safın arasından:

— Estağfurullah,

Estaizübillah, gibi bir takım kelimeler duyuldu.

Kumandan bir bakışta bu hırıltıyı keserek:

Susunuz, diye bağırdı ve devam etti:

Bu cinayetlerin cezası ne olduğunu bilir misiniz?

Nablüs'lülerin rengi, asılmış adamların rengine döndü, dudakları kısıldı,

İdamdır, idam, dedi; fakat devleti aliyyei Osmaniye'nin hulusu merhametine dua ediniz. Şimdilik sizleri ve ailelerinizi Anadoluya neşretmekle iktifa ediyorum.

Hepsi, birden secdeye kapanır gibi olarak, ellerini kaldırıp duaya, hamde ve şükre başladılar. Köklerinden sökülmeğe kararına karşı. Nablüs eşrafının minnet ve şükranlarına hudud yoktu:

— Gidebilirsiniz, dedi.

Üstüste yığılarak, hayala çıkar gibi dışarı uğradılar.

Rol bitmişti. Cemal Paşa zabitler'i savarak, eski gülüşü muhafız ve nazır gülüşü ile bana döndü:

— Ne yaparsın, dedi, burada böyle söküyor!

Kasımpaşa — 1918

Talat Paşa ile birlikte Berlinden İstanbula dönen ayan azasından Abdurrahman Paşa, Perepalas otelinin alt kat salonunda bana şu fikrayı nakletti:

Talat Paşa Sofya istasyonunda trenden

indi; Bulgar nazırlar ile görüştü. Tekrar vagona girdiği zaman derin derin içini çekerek:

« — Keşke bugün ölmüş bulunsaydım...» dedi.

Sadrazamın Sofya İstasyonunda aldığı haber, Bulgar bozgunu idi.

Harp kabinesi çekilmek üzeredir. Bahriyedeki kağıtlarımı topluyorum. Bütün gençler gibi, askerlikten sonra ne yapacağımı ben de bilmiyorum.

Karargaha yirmi yaşında gitmiştim; şimdi yirmi dört yaşındayım. Ümid, hayal, ve nikbinlikten yuğrulan bu altın yaş, bir dede başı kadar yıpranmış, çileden geçmiş ve ağarmış, onu, omuzlarımın üstünde

güç tutuyordum.

Kulaktan kulağa bir fısıltı: « — Bahriyeye Rauf Bey geliyor! »

Dostu, yabancı, bahriyelilerin bir çoğunda onu karşılamak ve ona iyi görünmek hazırlığı var. Ben Heybeliada Çarkçı mektebinin Türkçe hoca'lığını alıyorum.

Tam ayrılacağım gün, öğleye doğru, Kasımpaşa üstünden makam otomobilinin sert düdüğü öttü; herkes:

- Geliyor! diye telaşlanarak aşağı koştu; mızika selam marşını çalmak için büyük kapı önünde sıralandı; marşın ilk sessiz anında otomobil durdu ve... içinden Cemal Paşa indi.

Karşılayanlar onun kadar sarardılar;
mızıka bozuk düzen çalındı. Bu levhayı
yukarı pencereden seyrediyordum.
Cemal Paşanın arkasından ben de odasına
girdim. Koltuğuna oturdu, Haliç'in bulanık
sularına daldı. Başı omuzları içine geçmiş
gibi idi.

Şeria Moskofiye'ye bakan pencere
müsellesinin arasındaki yüz profilini
hatırladım;

- Herşey bitti mi Paşam» diye sordum.
Gözlerinden kırsakalına bir iki damla yaş
düştü:

Biraz sonra kendine gelir gibi oldu. O
günkü gazeteleri gözden geçirdi.
Henüz sert hücumlar yoktu. Fakat atılğan

gençlerden biri Nüzhet Sabit, ilk taarruz broşürünü çıkarmıştı. Bahriye nazırı telefonla polis müdürünü bularak:

Neden neşriyata dikkat etmiyorsunuz? Bu muharriri tevkif ediniz... diyordu.

Kim kimi, kimin için ve ne için tutacaktı?

En sağlam sütunlar üstünde durduğu zannolunan devir, bir kağıt kılıç gibi yıkılmıştı.

Çoğu taksi otomobillerile Babialiye gelen yeni kabineyi, devlet otomobilleri içinde tebrik etmeğe giden harp kabinesini uyandırmak için konak ve yalıların garajlarına adam gönderip arabalarını geri almak lazım geldi. Cemal Paşa yaverine:

Rauf Beye söyleyiniz. Otomobilim bana hediye dir ve kendi malımdır, diyordu.

Doğru idi. Fakat sinsi Rauf için hınç çıkarmak günü gelmişti. Beni çağır mış: Cemal Paşanın Türk ocaklarına verdiği 15 bin lirayı Halide Hanım geri getirme zse, hepinizi gazetelere vereceğim, diyordu.

Aynı gün Büyü kada Yat kulübünün iskelesine yanaş an devlet çatanasından eski bir nazırın çıktığını gö ren bahçe halkı hayret içinde kaldı. Fakat üç gün sonra Cemal Paşa, Ali Kemalin iftirasına yalnız «evet!» veya «hayır!» diye cevap vermek için hiç bir gazetede üç satırlık yer bulma ğa muvaffak olamadı. Herkes kendi öz başının kaygısında idi. Eski kumandanımı son olarak Boyacıköy'deki yalısında gö rdüm:

— Param olmadığını bilirsin, dedi. Enver Paşa kendi elindeki kırk bin altından bir kısmını Talat’la bana, verdi. Bunun birazını (isimlerini sayarak) üç muharrire vermek istiyorum. Hiç olmazsa onlar bana taarruz etmesinler.

— Telefonla arayalım, fakat faydası olacağını zannetmiyorum, dedim.

Cemal Paşa bir iki gün sonra arkadaşları ile Karadenize gitti. Bu haberi en önce, bütün harp seneleri Cemal Paşadan yardım gören bir muharririn gazetesinde ve en ağır hücumlarla karışık olarak okudum: Ferre, yefürrü, firara!

BAZI HATIRALAR

Tarihte bütün bir devlet iktidarını teslim alıp ta, hükümeti eski devir adamlarına bırakan başka bir inkılap fırkası olmuş mudur, bilmiyorum. İttihadi Terakki Büyük Harbin sonlarına kadar, bir türlü sadrazamlığı kendine layık görmemişti.

Kamil ve Said Paşalar, yüzde yüz eski adamlardı. İttihati Terakki iki yeni adam buldu: Mahmud Şevket Paşa, ve Halim Paşa, Bunlar dahi Osmanlı - İslam, vezirlerdi.

Biri Bağdad'lı, biri Mısırlı idi.

Mahmud Şevket Paşa öldürüldükten sonra

Talat Beyin hususi kalemine girmiştim. Bir gün, öğle üstü müdürden bir tebliğ aldım: — Nazır Beyle hemen Edirne'ye hareket edeceksiniz.

Vaka şu idi: Mahmut Şevket Paşayı öldüren Kavaklı Mustafa memleketten kaçmaya muvaffak olmuştu. Eceli mi ayağına dolaştı nedir, bu katil bir Rus vapuruna binmiş, Romanya'ya gitmek üzere İstanbul'dan geçiyordu. Osmanlı devletinin Rus sancağını taşıyan vapurdan hiç kimseyi almayacağına hakkı yoktu, İttihatçılar Polis Müdürü Azmi Beyin cür'etine müracaat ettiler.

Azmi Bey bir kolayını bularak Kavaklı Mustafayı vapurdan kaçırdı ve hapsetti. Rus sefirinin Babıaliye gelen Kavaklı Mustafayı geri isteyeceğine şüphe yoktu, İşte bu kaygı ile Talat Bey ve Sadrazam

Said Halim Paşa, birlikte Edirneye gitmiye karar vermişlerdi. Sefir Babıalide kimseyi bulamıyacak ve Kavaklı Mustafa hapishanede o gece boğulacaktı.

Seyahat içinde bir de bahane bulunmuştu: Talat Bey hududda Bulgar Hariciye Nazırı ile görüőecekti.

Edirne'de Sadrazamı hükümet konağına misafir ettiler,
Kendisini ilk defa yakından akşam sofrasında gördüm. Pek merasimsi olduğı için yemek sessiz geçiyordu. İttihatçıların halk nazırı, Prens'in yanında bir lalayı hatırlatıyordu:

— Evet efendimiz...

— Ne buyuruldu efendimiz...

İçini görmeye imkan var mı idi? Fakat bu hal, onu, ilk defa giyilen katı göm'lek gibi sıkıyordu. Bir aralık dayanamadı, hani şöyle yakasını fırlatır, göğsünü açar gibi:

— Getirin bakalım köfteleri... dedi.

Edirne'nin tadını unutmadığı köftelerinden ismarlamıştı.

Bir kayık tabak dolusu getirdiler, Bir çatalda ikisini birden avlıyordu. Mısır Prensi alt dudağını bıyığının içine geçirmiş gözleri fırlak, sanki Nil kenarında bir timsaha bakıyordu:

— Ooh.. Paşam, bir tadını bilseniz.. Emsalsizdir, vesselam!

Ve iki tanesini:

— Buyurunuz, tecrübe buyurunuz.

Diyerek, Sadrazamın tabağına sıyırıp bıraktı.

Neden sonra, geç vakit, bize hazırlanan eve dönmek üzere merdivenden inerken,, üst sahanlıkta Sadrazamın, beli kuşaklı bir entarı, ve kısa alacalı bir hırka ile, - hemen hemen Cem'in bir karikatüründe görüldüğü gibi - hazım dolaşması yaptığını gördüm.

Talat Beye Kavaklı Mustafanın boğulduğu haberi gelmişti. Ertesi gün Ruslar Azmi Beyi polis müdürlüğünden azletmekle hükümet onu Adana valisi yapacak, Ruslar bunuda kabul etmiyerek Azmi Beyin bir

daha devlet hizmetinde çalışmamasını
emredecekler ve istedikleri olacaktı.

Babanzade İsmail Hakkı başmakalesini bize teslim etti ve dedi ki:

— Bunun neşrolunup olunmayacağını kabine toplantısından sonra Dahiliye Nazırı Talat Beye sorarsınız. Eğer zamanı değilse, Talat Beyden bir başmakale mevzuu ister, siz yazarsınız.»

Nazırlar, Başkumandan vekili Ahmet İzzet Paşa ile münakaşa ediyorlardı: Çatalcada bulunan ordu Edirne Üzerine yürüsün mü, yürümesin mi? Genç askerler, Bulgarların müttefikleriyle harbe girişmiş olmasından istifade etmek fikrindedirler.

Ahmet İzzet Paşa ihtiyatlıdır.

«Tanin» yazı işleri odasında bir hayli bekledik. Nihayet nazırlar dağıldılar, Talat Bey de beni ve arkadaşımı Sultan-Ahmet taraflarında oturmakta olduğu evine çağırdı.

İhtilal partisinin liderini yakından ilk defa tanıyacaktım.

Sivil polisle, fedayi ve hizmetçi arasında bir adam bizi içeri aldı ve küçük bir odaya soktu, Yerde kenarı bükülmüş, bir seccade vardı: Evdekilerden biri henüz yatsı namazını kılmış olacaktı.

Bir müddet sonra Talat Bey, çıplak ayağında terlik, üstünde beyaz patiska entarisi, çıplak göğsünü kaşıyarak geldi:

— Ne var ne yok bakalım?
İşimizi anlattık:

— Ha..., dedi, o makaleyi belki öbür gün koyarsınız.

- Yarın için bir mevzu?
Mevzu, mevzu... Durunuz,

Dedi ve köşe minderini üstünde
yanlamasına uzanarak, kesik, kısa
yarı bitmiş cümlelerle bize bir mevzu
verdi: «Ruslarla dostuz şüphesiz komşu
büyük devlet de bizim terakkimizi ister.
Onun için öyle ümid ediyoruz ki
Ankaradan ileri şark vilayetlerine doğru
demiryolu yapılmasına artık müsaade
edecektir.

- Haydi bakalım, bir şeye benzetirsiniz, dedi ve bir de:
«Uğurlar olsun!» savurup, esneyerek odadan çıktı.

Benim ilk yazdığım gündelik gazete başmakalesi budur.

O vakitler «Tanin» de her cumartesi bir «İstanbul mektubu» neşrederdim.

Bir müddet sonra Talat Beyin hususi kalemine katip oldum.

Kendisile bir defa Romanya'ya, bir defa Edirne'ye seyahat ettim. İlk Avrupa yolculuğum bu seyahattir ve ilk tayyareye binişim de Bükreş'te olmuştur.

Kendisine memur olurken, beni, gene evindeki gibi, sevinçli ve külfetsiz karşılamıştı.

- Ne kadar aylık alacaksın?
- On lira, efendim.
- Yok yahu... Biz senin yaşımda iken iki altına hasret çekerdik.

Talat Beyin hayat ve şahsiyetine dair tahlillerde bulunacağımı zannedenler, aldanacaklardır. Çünkü parti liderinin ne fırka, ne de devlet içindeki hususi faaliyetlerini takip edebilmekliğime imkan vardı. Fakat kendisinin imlasını bizim düzeltebileceğimiz kadar Türkçesiz, işde aldatıcı, politikada sür'atle eşraf yapabilir, Şark ahlakınca faziletinde "şüphe edilmez bir şel olduğunu öğrenmiştim. 'Ahlak' kelimesinin başındaki Şarka dikkat ediniz: Bu ahlak doğruluğu ve fazileti gayet dar bir ölçüde kabul eder. Hususi ve şahsi

ayıplar ve menfaate ait yolsuzluklar için müsamahasızdır. Ancak ne yalanı, ne de zulmü ahlaksızlık sayar. Talat Bey Meşrutiyetin bir çok adamları gibi bir şarklı, üstünde Tanzimat cilası bile olmıyan bir şarklı idi. Fikre benzer bir sözü hatırımda kalmıştır. Romanya'yı gezip dolaştıktan sonra, dönüşte, bir Ermeni gazetesine hasbihal kılıklı demişti ki: -

— Biz devlet sosyalizmi yapmalıyız!

İlk tanışma

Tanin gazetesinde çalışıyordum. İzzet Paşa Harbiye Nazırı, Cemal Bey İstanbul muhafızıdır.

Her şeyi büyük ve yeni bir Osmanlı ordusundan ve bu orduyu kendi gençliğinden bekliyorduk. Az süren bir Tanin gençliği vardır. Hafiz Hakkının «Ordu ve Gençlik» yazıları, İnka gazetesinin işte o politikacılık günlerinde çıkmıştır.

Birgün Harbiye Nezaretinden Vicdanı imzalı ordu makalelerini meneden bir emir geldi. Son müsveddeleri çantasına koyarak bize veda eden Hafiz Hakkı:

- Kalemle yaptıramadıklarını, silahla yapacağız, diyordu.

Arkasından ümid ve şevk ile bakakalmıştık. O zamanın gençliği çabuk sever, çabuk inanır ve bağlanırdık.

Bir akşam Zeki Beyin kemanını ve bir Alman şarkıcı kadınının dinlemek için Totonya salonuna gitmiştim. Benden başka Türk olarak bir de Halid Ziya Bey vardı.

Bir aralık kapı açıldı ve içeriye, elinde balık mendili ile kılıcını iki tarafa çarparak, sarhoş bir zabıt girdi. Burasını çalgılı bir kahve zannetmiş olacaktı. Ben utancımdan kulaklarıma kadar kızardım. Zabıt efendi sıraların birine oturdu; İşte bir müddet, Alman kadınının göğsünden çıkan garip seslere daldı. Sigara içmesini menettiklerinden, bir şarkının ortasında, gene kılıcını iki tarafa

çarparak çıktı, gitti.

Tanin gazetesine her cumartesi günü, şimdi bana hakikaten çocukça görünen, İstanbul mektupları yazardım. O hafta bir takım anekdotlar arasında bundan da bahsettim.

Cemal Beyle bu yüzden tanıştık.

*

Bulgarları Edirnedен koğmuştuk. Veliahd Yusuf İzzettin Efendi Trakyada seyahat edecekti. Ben de Tanin muhabiri olarak aynı trenle gidecektim. İstasyonda Veliahdi uğurlıyanlar arasında İstanbul muhafızı da vardı. Yanıma gelerek:

— Falih Rıfkı Bey siz misiniz dedi.

— Evet efendim.

— Totonya salonu için bir yazı yazmışsınız. Harbiye Nazırı bir zabitten böyle bahsedişinize çok kızdı; sizi takip etmekliğimi söyledi. Fakat biz zaten orduyu böyle zabitlerden kurtarmağa çalışıyoruz. Bilakis ben sizi tebrik ederim. Devam ediniz ve bize yardım ediniz.»

O vakitler, bu kadarcık ümid ve teşvik bizi heyecanlandıрмаđa kafi idi: Üsküdardan entariyi kaldırmak, Merkez kumandanlığı koğuşunda kadın döğdürmemek, yahut sokakta aynı arabaya binen kadın ve erkeklerden karı koca vesikası sormamak hemen hemen inkilapçılık gibi ileri hareketler idi. Gözleri Mustafa Kemal gününde açılmış olanlarla, 1913 psikolojisi ne kadar gülünç gelir.

İlk defa bir prensle o trende görüştüm.
Teşrifatçı:

— Kapıdan girerken bir daha, ortada bir daha eğiliniz; yer gösterdiği zaman oturunuz. Veliaht hazretleri ayağa kalktığı vakit mülakat bitmiş olur, diyordu.

Sahneden şimdi hatırımda şu fıkra kalmıştır:

— Çok bahtiyarım dedi, (Ellerini kaldırarak) Osmanlı ordusuna teşekkür etmeliyiz (Kaşlarını çatarak) kabahat, cürüm Kamil Paşanıdır.

Ve bir faslı tesbit ettiğini gösterir ehemmiyetli bir tavırla:

O bana, devletler Balkanlarda istatükoyu muhafaza edecekler, demişti; ben ona, İngiliz sefirinden senet al, dedim, almadı ve başını sallayarak ayağa kalktı. Rumeliyi bunun için kaybetmiştik.

Trakyadan döndüğümüz zaman, Cemal Bey İstasyonda bana şunu dedi:

- Size bir yazıdan bahsetmiştim. Harbiye nazırı inat edip durdu. Ben eski fikrimdeyim. Fakat siz de artık böyle tenkitlerde bulunmayınız, Biraz daha sabrediniz, zaten biz İzzet Paşadan da orduyu kurtaracağız,»

'Biraz şaşaladım. Fakat ne yapmalı, İttihat ve Terakkide görüşmüş olduğum siviller, Cemal Beyin yanında sekiz kat sarıklı

hocalar idi.

İşte Cemal Paşayı böyle bir kararsızlık havası içinde tanıdım. Tevkifler, sürgünler, ip ve zindan çerçevesi içinde bana korkunç bir Yeniçeri gibi görünen Cemal Beyin kendisini velev müphem ve karışık, fakat genç hareketlerle az çok alakalı görmek de büyük bir şeydi.

Biz bu kadarla doymağa ve kanmağa alışmıştık.

Çünkü mesela biraz sonra bir Mısır kuklası devletin başına geçecek, ve Abdülhak Hamidin bir şiirinde veziri bozuk olduğunu söyliylen bir gazeteciye hiddet ederek:

- Bir ayan azasını bir muharrir parçasının tenkid etmek ne haddi! diye matbuat

müdürünü azletmeğe kalkışacaktı.

Çünkü o zamanki inkılap, kırmızı ve uzun Mısır fesini başı üstüne yapıştıracak kadar duygusuz ve donuk, prensiplerini en eski Osmanlı kafalarının kalıbında dökecek kadar şuur düşkünü idi.

1913 te Bir Mustafa Kemal, bir asır sanrası için bile hayaldı; fantazi romanlarında bile yeri yoktu.

İstanbul

Harbe niçin nasıl, niçin ve ne hesapla girmiştik? Bunu bir adam biliyor: Enver!

Enver, binbaşı iken, Edirne'de bir arkadaşının (Salahaddin Adil Paşanın) tavsiyesi ile tanımiştım. Edirneyi henüz almıştık, Ben karargaha gittiğim vakit, huduttan dönmüştü.

Bizim halimize bakınız. şimdi Mustafa Paşada köylüler bana ihtiyar bir adam getirdiler, Köy kızlarını birer birer Bulgarlara haber verip teslim etmiş. Siz olsanız bu adama ne yaparsınız.

O vakitleri pek de yukarı kıvrık olmıyan bıyıkları altından gülümseyerek:

-Beni günaha soktu. Dayanamadım, öldürmeğe mecbur oldum, dedi.

Sonra vali Hacı Adilin yanında buluştuk o; bir saate yakın süren yemek esnasında, ilk gençliğin bütün merakı ile, yeni devrin kahramanını anlamağa çalışıyordum. Korkusuz, sözlerinde kat'i, fakat pek basit bir zabitti. Onun bir nazır, nihayet İmparatorluk diktatörü olacağını hayalime bile getirmiyordum. Bir aralık, bir askerlik ve vilayet salahiyeti meselesinde aralarında bir münakaşa çıktı. Enver ısrar ediyordu: — Vermezseniz bir kıta yollar, alırım! hatırınızı kırmak istemiyorum...»

Enver gittikten sonra, Hacı Adil, tecrübesinden istifade edilmek istenmiyen yaşlı adam derin ahını çekerek:

— Çocuk! dedi.

O günlerde Hacı Adil devre çıkıyordu. Tanin gazetesine mektuplar yazmaklığım için beni de yanına aldı. Enver, bir fırkanın erkanıharp reisi idi. İkinci bir fırkanın erkanıharbiye reisi olarak o fırka Edirneye girecekmiş; Enver, Balkan muharebesinin fetih şerefini rakiplerine bırakmamak için, süvarisini olanca hızı ile ileri atmış, bu yüzden eski arkadaşı ile arası açılmış.

Haa Adil Dimetokaya uğrayarak, bu soğukluğu gidermeğe çalışacakmış. Bunları, parça parça, etraftan öğreniyordum. Yoksa böyle politika sırları kendisine söylenecek yaşta ve yerde değildim.

Dimetokada genişse bir salonda

toplanıldığını hatırlıyorum.
Epey kalabalık var. Hacı Adil, Fahri Paşa
(fırkanın kumandanı) Fethi Bey, hep üst
saftadırlar. Aşağıya doğru digger
misafirlerin arasında bir erkanıharp göze
çarpiyordu. Sarışın, sert ve bakınırken
gözlerine takılmamak imkansız! Hacı Adil,
arasıra ona dönüyor, belki rütbesi ile
nisbetsiz bir ehemmiyeti var.

Biz meşrutiyetin komitacılık aleminde bu
ehemmiyet'lere alışmıştık. Salondan
çıktıktan sonra, Hacı Adil'e bu zatın kim
olduğunu sordum:

— Mustafa Kemal Bey. dedi.

Sonra biraz şaşica gözlerini
manalaştırarak ilave etti:

— Yamandır!

1914 de İstanbul havası, Enverle kaplı, onunla onunla kapanıktı. Mukaddes cihad, askerlik zorunu, bir de taassub tazyiki ile arttırıyordu. Bıyığını kesen bir zabitin merkez kumandanlığında döğüldüğünü işitiyorduk.

Hususi kaleminde çalıştığım, ve bana o kadar kudretli gelen Talat Beyin bile onun gölgesinde kaldığını seziyordum. Esasen ona fikirci bir adam olarak bir değer vermemiştim. Bana göre bizim gençliğin aradığı hürriyetleri, kadın, tefekkür ve hayat hürriyetini ancak Cemal Paşadan ve eğer varsa, onun kafasında olanlardan beklemek gerekti. Enverle müslüman

ortaçağı, onun yeşilliği ile devam edecekti.

Zafer bile neye yarayacaktı? Bir cinayet olan bu sual, Anadolu ve Suriyede Almanların nasıl bir maksatla çalıştıklarını gördükce, sık sık zihnimden geçer oldu,

Hayır, Türkiyeyi kurtarmak için, Alman zaferi kafi değildi. Enver'den ve Almanlardan kurtulmak da lazımdı. Bunu kim yapacaktı?

20 den 24 yaşına kadar, bütün harpte hep bunu düşünüyordum.

On dokuzuncu asrın on dördüncü senesinde henüz yirmi yaşımı tamamlıyordum. Bir yaprak kadar hafıftım: İçimin hiçbir kaygu ile burkulduğunu hissetmiyordum.

Bütün edebiyatım «Tanin» gazetesinin Cumartesi nüshalarında şark'lığa hücum etmekle geçiyor. Üslup dışından, çınar taklidi bir şey; içinden basit ve çiy!

Osmanlılıktan ümidimiz kesilmiştir. Başlıyan Türkçülüğü zevksiz ve Asyalı buluyorum. Bu, bir kararsızlık ve araştırma hali ise de, nöbetsizdir.

İşten sonra Nuruosmaniye'deki İkbâl

kahvesinde arkadaşlarla şiir ve edebiyat konuşuyoruz. Akşamları, başka türlü tanıdıklarla, Tepebaşı bahçesinde keyfe dalıyoruz. Yaşıma göre epey ileri ahbaplarım var. En fazla hoşuma giden, bilhassa ordu gençliği içinde farkettiğim, yenileşme ve kurtulma hareketidir.

Şimdilik İstanbulun büyük ideali:
Beyoğlu'nu fethetmek!.

Vatan kaybı İstanbulda çabuk unutulur. Balkan harbinden şehirde canlı bir hatıra kalmıştır: Edirne! Onu geri almak ve Bulgaristanın yenildiğini görmekle, kalb acılarını dindirmiştik.

O vakit Bizans havasına biraz ruh verenler, Rumelili yüreği yanıklardı.

İşte bu sırada Büyük harp çıktı, Tepebaşı

bahçesinde her gün görmeğe aliştığımız Fransız ve İngilizler, birkaç gün içinde çoktan kayboldular. Bizim iki taraftan birine katılmaklığımız suretinde olduğunu hissini veren ne idi? O sırada İstanbulu düşündüren  şey vardı: Rus düşmanlığı, Alman kudreti ve İngiliz hayranlığı. Eğer İngiltere olmasa, Almanyanın Rusya ve Fransayı bir güçlü darbede dağıtacağında kimsenin şüphesi yoktu. Harbi bir çıkarmaya mahkum eden İngiltere, bizi sarih olarak ittifaklar cephesine yaklaştırmayan da Rusya idi. Almanlarla birlikte harbe girdik. Askerlik davetleri elimizde son bir alem yapmak üzere Tepebaşı bahçesine gittiğimizde. Avrupadan yeni gelen, bizden yaşca büyük bir arkadaşımız:

- Mahvolduk! dedi.
- Nasıl? Nasıl?

-Görürsünüz...

ZEYTİNDAGI

Mısır sıtması

Harbiye maktebinde ilk talim edenler arasında idim. Askerlik bana idman ve gezinti gibi kolay ve zevkli geldi.

İlk günleri, poturlu medrese uşağından, şimdi redingotlu gibi hatırıınıza gelen Köprülüzadeye kadar, karmakarışık bir manzarası vardı. Bir gün hepimizi kıra çıkardılar ve yere bağdaş kurdurup imla imtihanından geçirdiler. Medreselilerin hemen hepsi ve bir çok da ellerinde Darülfünun vesikası olanlar imtihandan döndü ve ihtiyat zabıt namzetleri yarıya indi.

Bir başka gün de doktorların odasından geçtik, geriye kalmış olanların yarısı

ürüğe çıktı, Harbiye avuşlarının eline yalnız okur yazarlar ve sağlamalar kalmıştık.

Bir disiplin kadrosu içinde anonim kalmak Türk gençlerinin hoşuna gitmez.

Meşrutiyet gençliği gibi Cumhuriyet gençliğinin de başlıca eksiği budur. Her gün aramızdan iltimaslıların ayrıldığını görüyorduk. Yeni vazifeler daha cazibeli idi.

İltimas, hepimizin şevkini kırdı, akşamları mektepten çıktıkları herkesten kurtarabilecek bir yardım arıyorduk.

Ben de Harbiye Nezaretinde bir çok kişi tanırdım. Fakat harpten sonra orası bir neferin, eşiğinden adım bile atamayacağı korkunç bir üniformalar sarayı olmuştu. Birisi bana Merkezi

umumiye'nin sivil çeteler yaptığını, bu çetelere bildiklerimizin kumanda ettiğini, gidip doktor Nazım'ı görmekliğimi söyledi. Sivil - askerliği tercih ediyordum.

Hafta arası talimden sonra merkezi umumiye gittim. Doktor Nazım bekleme odasına geldi; istediğimi kendisine anlattım. Yüzüme baktı, güldü:

— Biz çetelere hapishaneden adam alıyoruz, dedi- Senin gibi genç arkadaşların yeri orası değildir.»

Bu katiller ordusundan bir şey anlamadım; Kafamdaki harp şiiri söndü. Tersyüzü gene Harbiye mektebine döndüm. Üç arkadaş konuşuyorlardı:

— Cemal Paşa yarın Mısıra gidiyor.

Haydarpaşaya gidelim ve kendimizi karargaha aldırtalım.

İşin bu kadar kolay olacağına o kadar inanmadım ki ertesi sabah bir tecrübede bulunmağı bile faydasız addettim. Üç arkadaşım bir daha Harbiye mektebine gelmediler.

Bir dostum tavassut etti. Şöyle böyle tanıştığımız dördüncü ordu kumandanı Başkumandanlığa bir telgraf yazarak beni de yanına istetti.

Fakat bir türlü bölüğümünden ayrılamıyordum. Enver Paşa daha inzibatçı idi, Talimgahı bitirmeksizin hiç kimse için istisna yapılmasını kabul etmiyordu.

Ben ise karargaha vaktinde yetişip Mısırın

nasıl alındığını göremiyeceğime teessüf ediyordum. Hep Kanalı, Kahireyi ve ehramları düşünüyordum.

İstanbul bir Mısır sıtması içinde idi. O zaman başta bulunanların coğrafyası, medrese yobazlarının imlası kadar zayıf olmalıdır.

— Mısıra vardıktan sonra beni kim hatırına getirir? diye içleniyordum.

Enver Paşa dahi Alman zaferine yetişemiyeceğimizden korkarak bir nefeste harbe atılmış değil midir? O günlerin acele inikbinlik havasının serinliğini hala göğsümde duyar ve sıkılırdım.

Nihayet bir gün talimgah kumandanı Rabe Beyin beni çağırdığını söylediler. Gittim.

Elinde bana aid bir tomar kağıd vardı. En çok hayret ettiği şey, bir ordu kumandanının bir neferle bu kadar meşgul oluşu idi:

— Cemal Paşa arkadaşınız mıdır?

— Hayır, tanıdığım..

Elimi sıktı:

— Yarın geliniz, kağıtlarınızı alınız, dedi.

Yeni esvabımı giydim. Güzel bir şeritle künyemi göğsüme bağladım ve gittim,

Türkiyenin hiç bir tarafını bilmiyordum. Haydarpaşadan en uzak vilayetlere doğru trene bindiğim zaman, Çanakkale harbi başlamıştı. İstanbul; Kahireden, Kudüsten

Şamdan, Halep ve Konyadan hayalini geri çekmiş, kendi öz canının kaygısında iki gözüm arkada, Anadolunun gurbet akşamı kompartımanımı kararttıkça kendi kendime başka bir sual soruyordum:

— Acaba İstanbula girecekler mi??

Mısır sıtması dinmiş, Nuruosmaniye emperyalizminin eteği Sarayburnu sularına değmişti.

Nablüs sürgünleri dışarı çıktıktan sonra, Cemal Paşa beni yanına oturttu. Bir maske düşmüş gibi, yüzü o kadar değişti:

— Talat Paşa suikasdı için ne işittiniz? diye sordu. Hiç bir şey bilmiyordum.

Bu suikasd, sonraları Atatürk'ten dinlediğimiz Enver Talat kavgası olmalıdır.

Biraz şundan bundan bahsettikten sonra, yaverini çağırdı:

— Beyi erkaniharbiye reisine götürünüz, şifre kalemine versinler, dedi.

Ali Fuad Bey (şimdi Harb Akademisi Komutanı Korgeneral Ali Fuad) o zaman erkaniharbiye reis vekili idi. Yaver beni takdim etti ve kumandanın arzusunu söyledi. Ali Fuad Bey başını çevirmeksizin, sert bir sesle:

— Hayır, birinci şubede çalışacaktır. dedi. Biraz şaşaladım. Fakat daha ertesi güne kalmadan ordu karargahı içinde yarı sivil bir kumandan ile som asker bir erkaniharp reisinin yanyana yaşamakta olduklarını öğrenmiştim.

Ali Fuad Bey şiddetli disiplin adamı idi. İltimasların ve hiyerraşiyi bozan hususi vaziyetlerin aleyhinde idi. şifre kalemi ise Cemal Paşanın askerden fazla sivil tarafında bağlı idi. Ali Fuad Beyle kumandan arasında bu yarı siviller

yüzünden mücadele hiç eksik olmamış
Cemal Paşanın siyasi ve sivil icraatı Ali
Fuad Beyin kafası hiç uzlaşmamıştır.

Ali Fuad Bey de fırka komitacılığının
düşmanı olanlar gibi, nizam, kıdem ve
kanun adamı kalmıştır. Cemal Paşa, harp
hükümetinin en Avrupa düşüncelisi
olmakla beraber, kendi fırkacılığını hiç bir
işinde unutmazdı.

Kendi fırkacılığı diyorum. Çünkü hakikatte
İttihad ve Terakki bir kaç başın etrafında
bir kaç kola ayrılmıştı.

Büyük Harpte herhangi bir kimse için:

— İttihatçıdır!

Hükmü doğru ve pek de yerinde olmazdı.

İttihadçı demek, fırkanın anonim ve silik unsuru demektir. O zamanlar insanın üzerine yapışan damga adam sözü idi. Cemal Paşanın adamı; Enver Paşanın adamı, Talat Paşanın adamı.. Kendi kendinin adamı: kimdi, bilmiyorum.

Her adamın da kendi adamı vardı. Gruplar büyüdüğü zaman artık Enver Paşa takımı, Talat Paşa takımı, Cemal Paşa takımı demek doğru olur.

Zeytindağı üstünde de; dördüncü ordu karargahının zabitleri ile Cemal Paşanın adamları diye iki sınıf olmuştur. Adamın hususiyeti rütbe ve mevkie uygun olmıyan ehemmiyetinden belli olur.

İttihad ve Terakki devrinde mes'uliyetsizliği temsil eden adamlar

iktidardan en iyi faydalanmış olanlardır.

Büyük Harpte en ürktüğüm şey bu damga idi. Talat Paşanın adamı, Enver Paşanın adamı...

İttihad ve Terakkiyi mes'uliyetsiz adamlar tefessüh ettirmişlerdir. Halbuki devlet kuvvetlerinin yerini, hangi şahsi kuvvet tutabilir? En azılı katili, eli titrek bir hakim mahkum eder ve bir surette asar,

Devlet, kanun ve otorite hüküm sürdüğü zaman, Çakırcalı ipi takılmış bir cesetten başka bir şey değildir. İttihad ve Terakkinin, Çakırcalının peşine sürdüğü devlet kuvvetini bile, çeteleştirmiş olduğunu hatırlarsınız.

İttihad ve Terakki şeflerinden bir kaçına

beni fikirleri yaklaştırır, adamları
uzaklaştırdı. Ve en nefret ettiğim şey bu
iken, mütareke senelerinde üstümde
yalnız bir tek damga vardı: Cemal
Paşanın adamı!

Bizim İmparatorluk:

Zeytindağının tepesindeyim. Lut denizine ve Gerek dağlarına bakıyorum. Daha ötede Kırmızı denizin bütün sol kıyısı Hicaz ve Yemen var. Başımı çevirdiğim zaman Kamamenin kubbesi gözüme batıyor. burası Filistindir. Daha aşağıda Lübnan var; Suriye var; bir taraftan Suveyş kanalına, öbür taraftan Basra körfezine kadar çöller, şehirler ve hepsinin üstünde bizim bayrağımız! Ben bu hudutsuz imparatorluğun çocuğuyum.

Çıplak İsa, Nasırada marangoz çırağı idi; Zeytindağının üstünden geçtiği zaman, altında, kendi malı bir eşеği vardı. Biz Kudüste kirada oturuyoruz, Halepten bu tarafa geçmiyen şey, yalnız Türk kağıdı

değil, ne Türkçe ne de Türk geçiyor.

Floransa ne kadar bizden değilse. Kudüs de o kadar bizim değildi. Sokaklarda seyyahlar gibi dolaşıyoruz.

Kamame kilisesinin hristiyan milletler arasında taksim edilmiş olduğunu bilirsiniz. İçerisinin her parçası, ve bütün kilisenin her hizmeti bir başka cemaatindir. Bu cemaatler yalnız anahtarı pay etmemişlerdir. Bütün bu kıtalarda biz işte bu hocanın vadesini yapıyoruz. Ticaret, kültür, çiftçilik, sanayi, binalar, her şey Arapların veya digger devletlerindir. Yalnız jandarma bizimdir; jandarma bile değil, jandarmanın esvabı.

Osmanlı saltanatı som bürokrat iken, bürokrasi bile tam, Arap, yahut yarı

Araptır. Türkleşmiş hiş bir Arap görmedikten başka, Araplaşmamış Türke az rasgeliyordum.

Arap milliyetperverliğini güden Şamlı Azimzadeler Konyadan gelme Kemik Hüseyin torunları idi; Halebin, esas' familyalarının asılları Türklerdi. Osmanlı İmparatorluğunda bütün ekalliyetler imtiyazlı oldukları için, ve Türk unsuru imtiyazsız olduğu için herhangi bir müslüman ekalliyetin çocuğu olmak Türk olmaktan daha faydalı idi. '

Bir Kürt zaptiye çavuşunun, kütüğünden gelen Abdurrahman Paşa , dedesi ve babası vergi çaldığı için zengin, Araplaşmış olduğu için de ayan azası idi. Bu Abdurrahman Paşa, kendi toprağının tamamını ancak harita üstünde görmüştür.

Birinci Millet Medisinde şer'iy e vekilliği etmiş, Eskişehirli bir Türk hocasının Türkler gibi «ve» demek yerine, Araplar gibi «vua» dediğini belki henüz unutmamış olanlar vardır. Suriye -Filistin ve Hicazda:

— Türk müsünüz?

Sualinin bir çok defalar cevabı:

— Estağfirullah! idi.

Bu kıt'aları ne müstemlekeleştirmiş, ne de vatanlaştırmıştık.

Osmanlı İmparatorluğu buralarda ücretsiz tarla ve sokak bekçisi idi.

Eğer medrese ve şuursuzluk devam etmiş

olsaydı, Araplığın Anadolu yukarılarına kadar gireceğine şüphe yoktu.

Bizim emperyalizm, Osmanlı emperyalizmi, şu ana fikir üstünde kurulmuş bir hayal idi: Türk milleti kendi başına devlet yapamaz!

Kudüsün en güzel yapısı Almanların, ikinci güzel yapısı, yine onların, en büyük yapısı Rusların, bütün öteki binalar İngilizlerin, Fransızların, hep başka milletlerin idi. Gür sakalları baharat kokan dürzüler, saçları örülmüş yahudiler, etleri meşinleşmiş olan ve entarili Araplar, hepsi Türk ordusu Kanala doğru giderken, dar Suriye ve Filistin kıt'asında iki safa ayrılmış:

— Geç yiğitim, geç!» diyordu.

Fakat bir avuç Türk, bütün kıt'ayı tuttu.

Koskoca çölü, bina ve bahçelerle donattık.

Geç kalmıştık. Artık ne Suriye, ne de Filistin bizim idi. Rumeliyi kaybetmiştik,

Bir realite hissi ile değil, bir tarih hissi ile kendimizi zorluyorduk, Anadolu baştanbaşa yapılmak, şehirler, köyler, ev ve tarla zengin olmak, Türkler tamamen garplılaşmak ve sonra da Halepten Kırmızı denize doğru, nüfus, teknik ve sermaye ile taşımak lazımdı. Biz ise Anadoluyu aşp Halep kapısını vurduğumuz zaman, ümran ve kalabalık görmeğe başlıyorduk. Halep, büyük bir şehir, şam büyük bir şehir, Beyrut büyük bir şehir, Kudüs büyük bir şehir idi; Lübnan havası, bize Dobruca havasından yüz kat daha yabancı idi.

Fakat her yere:

— Bizim, diyorduk.

Şam, evimiz kadar bizim, Lübnan bahçemiz kadar bizim.

Bu tasarruf ve hüküm hissini bize damarımızdaki kandan geldiğine hiç şüphe yoktu.

Ve kendimizi otelciye, lokantacıya, hatta posta memuruna anlatmak için yavaş yavaş Arapça öğreniyorduk.

Şamdan kalkan tren, Medineye üç gün üç gecede gider. Medineyi bile bırakmıyorduk. Medinesiz Türkiye? Bu emperyalizmin intiharı demekti.

Ne Medinesi? Bir gün aŗađı geçecek bir kıtayı selamlamağa inmiŗtik. Tren varken, Adanadan beri yayan yürümekte idiler. On bin kadar zayıf, soluk, ve üstü baŗı yıpranmıŗ Türk çocuğu, yorgun argın önümüzden geçtiler. Biliyor musunuz, nereye gidiyorlardı? Aden'e!

Hamidin mısrasını hatırlıyorum:

— Nereye gitmek istiyor?

Ademe!

Mısır'ı fethet en Cemal Paŗa, Kudüste, Şamda, Lübnanda, Beyrutta ve Halepte oturduğu zaman, bir iŗgal ordusunun kumandanı gibi bir Şeydi.

Zeytindağının  st ndeki Alman yurdunda

biz, devenin üstüne merdivenle
tırmanmağa uğraşan Avusturyalı zabıt,
otomobilden ürken hecin, hecinden ürken
Macar atı, kanalı geçmek için Tabariye
gölünde tulum idmanı yapan Sivaslı nefer,
ve bir boğuk Arap sesi:

— Felyahya!

... İmparatorlukların sanatı müstemleke
ve milliyetleri işletmektir. Osmanlı
imparatorluğu, Trakyadan Erzuruma
doğru, koca gövdesini yarı yatırmış,
memelerini müstemleke ve milliyetlerin
ağızlarına teslim etmiş, artık sütü kanı ile
karışık emilen bir sağmal idi.

Arap sağı:

Dördüncü ordu Suriyede iken, Havran dürzüleri bize hemen hiç isyan etmediler. Niçin, bilir misiniz? bütün Havran kabiyle kabiyle parçalanmıştı; şeyhler kendi öz kardeşleriyle dahi, dost değildiler. Havran şeyhlerini yalnız bir menfaat birleştirebilir: Vergi, hele ağnam vergisi! Tahsildar Havrana gittiği zaman, bütün dürzüler birliktirler, tahsildar döndüğü vakit yine bin parçaladırlar. Biz harp devam ettiği kadar hiç bir vergi almadan; bilakis Havranı altın ve nişana boğduk.

Halepten Adene kadar süren o koca memlekette bir Arap meselesi vardı. zannetmeyiniz. Arap meselesi denen sey

Türk düşmanlığı hissi idi. .

Bu hissi ortadan kaldırırsınız: Suriye ve Arabistan meselesi Arap sağına döner, karmakarışıklığın içinden çıkamazsınız.

Müslüman Araplar arasında bir Arap halifeliği hükümeti peşinde olanlar vardı. Hristiyanlar ise, daha fazla Türk düşmanı iken en iyi idare Osmanlı idaresi olduğu fikrinde idiler. Çünkü kendilerini imtiyazlandıran Osmanlı idaresi kalkarsa, Müslüman Arapların tahakkümü tehlikesi muhakkaktır. Sonra ecnebi bir idare iktisat, ticaret, memleketin bütün kazanç kaynaklarına musallat olur. Türkler ise piyasa ve pazarlarda yerlilerin rakipleri değildirler: «... Maruni Patriği de bilir ki eğer Fransızlar, gelecek olurlarsa, haksız imtiyazları elinden alacaktır. Patriğin

arzusu Fransız himayesinde fakat Osmanlı idaresinde yaşamaktır.

Suriyede hiristiyanlık müslümanlık, Filistinde Araplık, Yahudilik, Hicazda şeriflik vehabilik meseleleri, bizzat Türk Arap meselesinden daha azılı idi. Nitekim biz çıktık, nifak, bütün Akdeniz, Kırmızı deniz ve çöller boyunca yanıp durmaktadır.

Harbin başında, Lübnan müstakil gibi bir şeydi. Marunlerin Patriğini Osmanlı hükümeti tasdik etmemişti. Fakat Fransızlar vasıtasile buyrultu verip durdu.

Maruni tayfası, Patriği Allah yerine tutup tapar. Lübnanın üçte biri Maruni vakfıdır. Candan İslam düşmanındırlar. Lübnanda mukaddes mücahit denen bir sınıf vardır.

Her İslam öldüren mukaddes mücahittir.
Bekarsa 4, evli ise 8 lira maaş alır.

Dört sene evvel 32 bin müslüman
dürzüden, biz orada iken 8 bin kadar
kalmıştı.

Protestanlar İngiliz, ortodokslar Rus
tarafısındırlar.

Filistinde Siyonistler adeta gizli bir
hükümet yapmışlardı..

Bayrakları ve postaları vardı. Mektuplarına
kendi pullarını yapıştırırlar, kendi
memurları ile sevkederlerdi.

Sayısız kabile ve aşiretlerin isim ve
meselelerine ise girmek bile doğru
değildir. Bu akşamki hakikat, ortalık
ağarmadan tersine döner. Çöl ve yarı

Çölde menfaat ve kuvvetten başka hiç bir kuvvet hüküm sürmez.

Bir kaç devlet bir memlekette adam tüccarlığına başladığı zaman, altına avuç açanlar çok olur. Fakat bunları ciddi bir hareketin şefleri diye telakki etmek doğru değildir. Biz bu hatada bulunduk.

İngilizler, Ruslar İtalyanlar ve Osmanlılar arasında Suriye ve Filistin ve Hicaz işlerini en az bilen ve anlıyanlar, sonuncular yani bu kıt'aların asıl sahipleri olmuştur. Her tarafı top arabası ile geziyor ve hırsız memur kafasının taşı içinden seyrediyorduk.

Dördüncü ordu kumandanının Lübnan meselesini nasıl halletmiş olduğunu gösteren notları o zamanki defterimden alıyorum:

Bütün Lübnan donanmıştır. Acemi çizilmiş aylar ve yanlışı yıldızlar, fakat ne kadar çok Osmanlı bayrağı var. Lübnan kızları bütün kırmızı entarilerini ve beyaz çamaşırlarını kesip kullanmışlar. Yolda cirit oynayanlar, deve üstünde rakeden kadınlar, güzel hayvan tüyleri ile süslenmiş mızraklar, bütün Afrika lemleziyası, üstlerinde yırtmaçlı gecelik; ayaklarında don, başlarında agel¹ ve kefyeye, bütün dürzü halkı, ve sonra akşam yemeğı. Sofra dağı çiçekleri ile bezenmişti. İçki yerine soğuk su, telve ayran, iki tarafımda Tanzimattan kalma bir sürü insan var:

Hepsi siyah istambolin giyinmiş, klasik fes,

¹ Sarık

Sultan Aziz terzileri elinden çıkma efendiler, sizin susmanızı kendi aleyhlerinde bir düşünüş zannettiklerinden hepsi söz bulmak ve terkip yapmakla meşgul...

Cemal Paşa ayakta idi:

— Muhterem efendiler, dedi; bugüne kadar Lübnanın büyük bir acısı vardı; Lübnan muzdarip idi. İşte ben bu ıstırabı söndürmeğe geldim. Size haber veriyorum ki, Lübnan artık Konyalılar kadar Osmanlıdır. Artık bu güzel toprağımızda yabancı imtiyazlarından hiç biri kalmamıştır.»

Müslümanı, hristiyanı, sureler, ayetler okuyarak halifeye, Enver Paşaya ve Cemal Paşaya dua etmeğe başladılar. Cemal

Paşa kendilerini mülevves yarı
istiklallerinden kurtarmıştı. Oturanlar ve
ayakta duranlar, kumandanın bu
müjdesinden ve belediyeenin soğuk
suyundan ve ayranından sarhoş oldular...

Bir Fransız raporu diyor ki: «Lübnanlılar
ihtilal yapmazlar. Bizden bir vakitler silah
istediler; verdik. İsyan çıkaracakları
yerde, silahları çöl Araplarına sattılar! »

Denizle demiryolu arasına sıkışmış olan
ürkek ve sabırlı kabuğunda Arap saçının
bir küçük kakülünü çözmüştük.

Filistin için tehcir, Suriye için tethiş ve
Hicaz için ordu kullandık. Yafa kıyılarında
Balfür'un beyannamesini bekleyen hesaplı
Yahudiler, bu uğurda kafa değil, bir
portakal bile feda etmediler. Hicaz

ayaklandı; Suriye ise sustu.

Üçayak

Osmanlı tarihinin Suriyeden bahseden son siyasi faslı, şüphesiz Aliye Divanı harbi olacaktır. Bu divanı harbin kararı ile Şam ve Beyrutta kırk kadar Arap milliyetperveri öldürülmüştür.

Anılanlar arasında Abdülhamit Zöhravi gibi ayandan, Şefik-el- Müeyyet gibi meb'us, Abdulgani Ariysi gibi birinci sınıf gazeteci ve Refik Rızık Sellum gibi şair olanlar da vardır. Bir çoğu menfaat ve politika adamı, bir kısmı idealist idi.

Balkan harbi zamadanlarında, Osmanlı İmparatorluğunun artık dağılacağına inanarak, Suriye için yeni bir tali arıyanlar tarafından Pariste bir kongre yapılmıştır.

Araplık cereyanının, ondan sonra, başlıca ocağı Ellamerkeziye Cemiyeti idi. Ali-yede hapsedilmiş olanlar işte merkezi Kahirede bulunan bu cemiyetin azaları idi.

Azaları, fakat ne zaman?

Ellamerkeziye Cemiyetinin Büyük harp başladığı zaman, Suriye'de isyan ve fesat çıkarmağa uğraştığı şüphesizdir. Ancak Suriyede kalmış olanların bu teşebbüsten haberleri var mıydı?

Çünkü arada bir umumi af olmuştur. Tutulmuş olanları, eskiden bu cemiyet içinde çalıştıktan için mahkum etmek imkansızdı.

Divaniharp ise, tutmuş olduğu kimselerin Büyük harpten sonra da cemiyetin emri ile hareket etmiş olduklarına inanmıştır,

Bütün dava budur.

Aliyede kanun ve adaletin zorlanmış olup olmadığını meydana çıkarmak hukukçulara düşer. O zaman Suriyede esaslı bir tethiş politikasına, neden lüzum olduğunu, Tiflis, sokaklarında öldürülen Cemal Paşa bir sır olarak kara toprağa götürmüştür.

Hazin tali: Eşraflarını öldürmüş olduğu Suriyede Cemal Paşayı seven ve arıyan çoktur. Cemal Paşa, on binlercesine kendi eli ile hayat vermiş olduğu Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

* * *

Cemal Paşa bir taraftan zor, bir taraftan imar ve ıslah siyasetleri kullanılarak

Araplık cereyanının durdurulacağı fikrinde idi. Devletten en yüksek rütbe ve menfaatler koparıp, Osmanlı İmparatorluğu vahdetini bozmağa saldıranları bir türlü affetmemiştir.

İstanbulun bu işte Cemal Paşa ile zıd gittiği yanlıştır. Enver ve Talat Paşalar, esasta, onunla birlik idiler, Hiç biri vatan hiyanetinin cezasız bırakılmasını istememiştir, Fakat, mesela Enver Paşa, Abdülhamit Zöhravinin, Talat Paşa şefik-el-Müeyyedin bırakılması için tavassut ettiler. İttihad ve Terakkiden diğer bir takım şahsiyetlerin de iltimas ettiği kimseler vardı. İstanbul, sonuna kadar, Aliye davasının bir defa da Harbiye nezaretinden tetkik edilmesinde ısrar etti.

Büyük Harpte çıkan kanunlardan biri ise

kumandanlara, eğer vatan müdafaası için zaruri görülürse, idam hükümlerini doğrudan doğruya yerine getirmek salâhiyetini vermiştir, Bu salâhiyet, olsa olsa ateş hattında hemen şiddetli tesir yapılmağa lüzum gösteren vakalar için düşünülüp verilmiş olabilir. Fakat hüküm mutlak olduğundan, Cemal Paşa, Aliye divanıharp kararları için kanundan istifade etti, Çünkü dava dosyaları İstanbula giderse, işin altüst olacağından korkuyordu.

Ve bir sabah açık telgrafla, yedi kişinin Şamda ve gerisinin Beyrutta idam edilmiş olduklarını İstanbula bildirerek meseyi kökünden halletti.

Eğer tedhiş yapılmamış olsaydı, Suriyede isyan çıkacak mıydı?

Hicazın ayaklanması tedhiş yapılmış olmasından mıdır?

Tedhiş, Suriyenin kaybolmasına yardım etmiş midir?

Benim fikrim, üçünün de doğru olmadığıdır...

Bugünkü Türk kafası, ileri bir kafadır. Bu kafanın şimdiki düşünüşü ile o zamanki Arap meselesi için karar vermek yanlış olur. Şunu hesaba katmalıdır ki İttihad ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğunun hiç bir hak ve nüfuzundan vazgeçmeğe razı olmamıştır. İttihat ve Terakki Arnavut, Ermeni, Rum ve Arap bütün ekalliyetlerin milliyetçi ve istiklalcı unsurların can düşmanı idi.

Cemal Paşa, merhum Mahmut Kamil Paşa

hakkında bazı şüpheler olduğunu, Enver Paşaya yazarken:

— Eğer, diyordu Erzurum cephesinde vatana iyi hizmet oluyorsa hiç kurcalamayalım.

Enver Paşanın bu şifreye:

— Hiç bir vatan hizmeti vatana yapılmış olan fenalığı mahsur gösteremez, vesika bulursanız hemen bana bildiriniz... diye cevap vermiş olduğunu hatırlarım.

* * *

Tutulanlardan hiç biri öleceklerine inanmadılar. Abdulhamid Zöhravinin Şamda Cemal Paşanın karşısına nasıl çıktığını biliyorum. Ayan azası olduğu için, bekleme salonunda bir kaç dakika kalmak bile kibrine dokunmuştu, Dik başlı, vakarlı bir adamdı. Kumandanın gösterdiği iskemleye kadar gururu devam etti. Fakat Cemal Paşanın harpten evvelki hesapları araştırdığını lütfettiren bir vesikayı okuduğu zaman, sarardı; bir su istedi ilk yudum boğazına takılarak bunalır gibi oldu; ancak:

— Beni affediniz, diyebildi.

Kudüs karargahına gelen Şefik-elMüeyyet de öyle idi. Bir şeyden hicranlanmıştım: Acaba insanın öldüreceği kimseleri, evvela, sağ olarak, karşısında dizlerine

kapatmaktan ve dik boyunlarını
eğdirmekten aldığı zevk nedir? Bir defa,
Mahmut Şevki Paşa vakası sürgünlerinden
birinin, kendini affettirmek için eski
İstanbul muhafızına yolladığı telgrafi
Cemal Paşaya verdiği zaman, sakalı
arasında bir tebessüm dalgası dolaşarak
şunu dediğini hatırlarım:

— Her tarafta benim yüzümden inliyenler
var.

Ve bu dil sürçünün acılığını gidermek için
tebessümü ile cümlesini bir iç çekintisi
içine nasıl saklamağa çalıştığını da hala
görür gibi olurum.

Beyrutta asılmış olanlar, daha fazla, genç
milliyetperverler di. Bunlar zindandan ipe
kadar, Arap marşı okuyarak, cesur ve

dik başlı gitmişlerdir.

şamda ölenlerin hikayelerini merhum Nurettinden dinlemiştim.

şu iki hikaye kalbimi yırtmıştır. şefik-el-Müeyyedin sakalı beyaz ve uzundu. Asıldığı zaman manzarası hazin olacağını düşünen bir şamlı jandarma zabiti, elleri arkasına bağlı beyaz gömleğiyle hükümet konağı merdivenlerini inen mahkumu birden bire tutmuş, cebinden çıkardığı makasla sakalını kırpımtı. Bu cinai tuvaletin hatırası, Arap davasının, eğer varsa, bütün haklı ve iyi taraflarını bana unutturmuştur.

Sinirli olan Cezairli Ömer, idam iskemlesine çıkarken, bağırıp çağırıyordu. Aşağıdan biri:

— Sus, mes'ul olursun! dedi.

Ömer korkudan susmuş olduğu halde asılmıştır.

Bir hiristiyan olan Refik Rizik Sellum hakiki bir idealist idi. Ölümü güler yüzle karşılamıştır.

En son o, idam edilecekti. Altı kişi artık soğuk birer ceset olmuşlardı. Refik, meydanın başına geldiği vakit, boş sehpaye çıkmış, gülümsiyerek:

-Galiba yerim orasıdır, demişti.
Sonra ciddileşerek en öndeki cesede, Abdülhamit Zöhreviye gözünü dikmiş ve:

-Ey hürriyet babası, merhaba! diye selam

vermiştir.

Telkin vermek için kendine sokulan papazı yine o cesaretle dinlemiş ve iskemleye çıkarken İstanbul hukukundan tanıdığı Türk arkadaşına veda etmiştir.

Kinsiz ve kedersiz ölüme gitmek güçtür,

Bir başka tip görmek için, bir de Yusuf Haninin hikayesini dinleyiniz:

Boğazına ip takıldığı zaman bile, ölmekte olduğuna güç inanan insanlardan biri, hiç şüphesiz, Yusuf Hani olmuştur.

Şık, zengin, keyfi yerinde, yazı Avrupada, ve kışı Beyrutta geçiren, Suriyelilerden biri idi. Harp olduğu vakit tez davranamadığı için Beyrutta kalmıştı.

Yusuf Hani milliyetperver olduğu için Türk düşmanı değildi.

Türk düşmanı olmak moda olduğu için ve zarar da vermediği için, öyle idi. Ve takındığı bu sıfatı boynundaki kırıvattan daha mühümsediğı de yoktu,

Bir Fransız vesikası der ki: 'Lübnanlı hiristiyanlar Fransız tutucudurlar; hiristiyanları sevmedikleri için Lübnanlı müslümanlar da İngiliz taraflısıdırlar. Beyrut Araplarının çoğı Fransayı sever Fakat ortodokslar Ruslara bağlanmışlardır, Niçin? Hiç...

Osmanlı bayrağından daha şerefli ve nüfuzlu herhangi bir bayrağı bağlanmış olmak için..

Bir gün kumar masasında Yusuf Haniye bir

kağıt getirip imzalatmışlardı. Divaniharp, imzaladığı bu vesikanın bir istiklal beyannamesi olduğunu kendisine anlatıncaya kadar Yusuf Hani ne yaptığını bilmemişti:

— Aman, diyordu; beni bırakınız. Zenginim, güzel bir karım ve çocuğum var. Oyundan ve zevkten başka bir şey peşinde koşanlardan değilim, Bu imza benim olabilir. Fakat nasıl anlatayım, imzamı bir poker fişi gibi atıvermişimdir.

Merhum Nurettin Şama geldiğinde bu adamın hikayelerini naklederdi:

— Bütün esvaplarını hapse getirtti. Bir gün pantolonunun, bir kenarını ütüsüz görmedim. Her sabah kendine çekidüzen veriyor ve hemen çıkmağa hazır, beni

görür görmez, bu gece de mi burada kalacağım, diye soruyor.

Arap meseleleri artık edebiyat olmaktan çıkmıştı. O sırada böyle bir curmun affedilmesini istemek ve aramak boştu.

Beyrutta Cemal Paşa, evinin merdivenlerinden inerken, güzel ve siyahlar giymiş bir kadın, yanında çocuğu ile kendini karşılamıştı. çocuk elindeki çiçek demetini kumandanın ayağı altına atarak: — Babamı bağışlayınız, diyordu.

Kumandanın o gün gözlerinin yaşardığını ve titreyen çenesini güç tuttuğunu görmüştüm. Çünkü bu siyahlı kadın evine dönerken, meydanın bir köşesinde, sevdiği kocasının soğumuş beyaz cesedini görecekti.

Bir suvare.

O gün Şam'ın sıcak güneşi, boğulmuş beyaz cesetler üstüne çöktü.

Otele geldiğimiz zaman, kumandanı, ölümler gibi sarı ve soluk kayışı takılmış, hançeri belinde, merasim esvabı ile, salonu adımlarken bulduk.

Ölüm sabahları, herkes birbirine ürkerek ve ürpererek konuşur.

Fakat ertesi güne kadar her şey unutulup gitti. Müsenin mersiyesini hatırlar mısınız? Pariste her şey unutulmak için eğer on beş gün kafi ise, şarkta bu, on beş saat bile

değildir. Şarkta ölmemeğe bakmalı...

Şam, bilakis, Cemal Paşa ve karargahı şerefine büyük bir süvare vermek için hazırlanmakta idi. Büyük sinemada şairler, kasideciler, hatipler, hepsi, Arabistanı kötü çocuklarından kurtaran büyük adama memleketin minnettarlığını anlatacaklardır.

Geceye doğru, Cemal Paşa beni çağırttı:

— Gidip bir defa salonu ve halkı görünüz. Benim gitmekliğime layık olan bir yer midir, anlayınız. dedi

Gittim. Ne görecektim? Bir sürü sarık, bir sürü maşlah, ve bir o kadar da pantolon ve papuç... Fakat şark büyükleri için altın ve çerçevenin büyük ehemmiyeti vardır.

Kumandanımız her zaman, trene, ziyafete, ve randevüye geç gelmek adetine idi. Sinemaya da herkesin merakı son haddini bulduğu vakit geldi ve locasında oturdu.

Nutuklar, şiirler, kasideler ve hepsi onun için, hepsi medih yarışı... Biri evvela Allah, sonra Peygamber, sonra Padişah sonra siz, diyor, bir başkası evvela Allah, sonra Peygamber, sonra siz, diyor; nihayet biri evvela Allah, sonra siz, dedi.

Arapça tükendi, yalan tükenmedi. Bir kısmı aynı sözleri beste ile tekrarladılar,

Çıktığımız zaman şeyh Esat dedi ki:
— İhtimal siz bu sözleri ifrat ve mübalağa zannedersiniz. Fakat bizde adet böyledir. Size bir fıkra nakledeyim: Bir zaman

Şam'a yeni bir vali geliyordu. Eşraf memurlar, halk, istasyona birikti. Daha tren durmadan, şairlerimizden biri ileri atıldı ve başladı:

— Ya veziriazam!..

«Yanında bulunan bir başkası kolunu dürttü:

— Yahu, dedi; biraz bekle, fermanını okusunlar; vezirmidir, paşa mıdır, bey midir, evvela san'atının ne olduğunu öğren!»

Fakat Cemal Paşa için- artık herkesin bildiği büyük rütbe ve nüfuzdan başka, masallaşmış hükümler bile vardı. Suriyede derlerdi ki, eğer Cemal Paşa birisile görüştüğü zaman burnunu kaşırsa sürgün

düşünüyor, sakalını kaşırsa affedip etmemeye düşünüyor, demektir. Yalnız bıyık burmasından korkunuz, o zaman bu mülakatın ölüme kadar yolu vardır.

Daha başlangıçta Cemal Paşanın kusurlarından birinin gösteriş olduğunu söylemiştim. Bu yüzden merhum bir takım istinadlara bile uğramıştır.

Şamda Salahiye mahallesinde otururduk. Cuma günleri öğleye doğru, karargaha orta yaşlı veya ihtiyar Suriye hocaları gelirdi. Cemal Paşa, bu sarıklı halkasının ortasına kurulmuştur.

Hepsi gibi onun elinde de doksandokuzluk tesbih vardı

Halifenin vekili, Suriye işlerinin ayet ve hadislerle uygun görülmekte olduğuna

herkesi inandıracaktır.

Hepsinin, hatta dün Harputa sürdüğü Lübnan Dürzüsünün de ya Allahın, ya Peygamberin, yahut tefsircilerden birinin sözünde yeri olmak lazım geliyor. Olmasa da, yalanın fasih Arapça herkese ayet tesiri verir.

Kurban bayramında hatip, Arapça olarak, ve makamla, şeriata göre koyunun nasıl yatırılıp kesileceğini anlatıyordu, Sıra arsından bir Arnavut ağlamıya başladı.

Yanındaki sordu:

-Ne ağlıyorsun?

-Baksana, neler söylüyor!

Sonra atlı arabalar hazırlanırdı. Cemal Paşa yaverleriyle, ön arabada hocalar sıra

ile diğ er arabalarda, iki saf asker arasından geçilerek, Emeviye camisine gidilir, cuma namazı kılınırdı.

Ortaçağ havası ve dekoru içinde Alman kesimi kumandan eskisi ve biraz yana yatık kalpak, bütün sömürge havalarını hatıra getiriyordu.

Bu selamlık; hikayesi kimbilir İstanbula nasıl aksetti? Burada Cemal Paşanın Suriye Hidivliğı ile devletten ayrılmak niyetinde olduğundan bahsedildiğini duymuştuk. Kalbuki böyle bir teşebbüs, ancak ecnebi işgali ile mümkündü. Ordunun, hatta asıl idare adamlarının Cemal Paşayı takip etmiyeceklerine şüphe yoktu. Diğ er taraftan Cemal Paşa büyük çapta bir c r'et adamı da değildi.

O sırada İsmail Canbolatın Suriyeye

geleceği haber verildi.

Maksad, Suriye hakkında parti namına bir teftiş olduğu da riayet edildi. Cemal Paşa, kuşkulanarak, ta kendi hududuna, Pozantiye yaverini yolladı ve İsmail Canbolatı bütün seyahati sırasında yalnız bırakmadı.

*

Ölüm gününden bir hafta sonra, o da Tifliste ölmüş olan Yaver Nusretin odasında iki genç kadın görmüştüm. Üstlerinde hemen göze çarpan bir kırıtkanlık ve kolaylık vardı. Kapıyı

kapayarak odama gittim. Kimbilir kimlerdi?"

Akşamüstü Nusratla biraz şakalaştım. Bana gülererek dedi ki:

- Kimler olduğunu tahmin edebildin mi?
- Hayır!
- İdam olunan.....ın kızları... Analarile Bursaya sürülüyorlarmış. İstanbula gidemez miyiz, diye canlarını bile verecekler: «Bursa gibi kapalı yerlerde nasıl yaşarız?» diye sızlandılar.

Zavallı matem!

Büyük Harpte dördüncü ordu karargahına uğramış olanlar, yukarıda ismi geçen şeyh Esad Efendiyi şüphesiz unutmamışlardır... Garip Türçe söyler, nekre ve zarif karışık ve iyi hatipti.

Sultan Hamid tarafından niçin Adanaya sürülmüş olduğunu kendisinden dinlemiştik:

— Yavaş yavaş mahremlerden oluyordum. Bir aralık iyi fal bildiğimi hareme duyurdum. Sarayda merak arttı ve lütuf beklerken nefyolundum. Sultan Hamid demiş ki: «— Bir Ebülladamız var; kafi.- Osmanlı devletine iki Arap çok gelir.»

Sultan Hamid tarafından sürülmüş olduğu için İttihad ve Terakki tarafıneridan ilk meclise meb'us olarak alınmıştır, Meclisteki yeri türkçe bilmiyen bir Bağdad meb'usunun yanında imiş.

Bağdad mebusu her celsede uyur, müzakere bittiği zaman başını kaldırıp:
— Ya şeyh, "bugün ne oldu?» diye Esad Efendiden celsenin hikayesini dinlermiş.

Şeyh Esad Efendi Bağdad mebusundan bıkmış, usanmış. Ve bir gün gene celse kapanıp aynı sualı işitince:

- A... demiş, haberin yok mu? Bugün her mebusa kendi vilayeti için vapur verdiler.

-Ya Bağdad?

-Sen uyuyordun; başka bir istiyen de olmadığı için vermediler.

Bağdad meb'usu, çılgın gibi ayaklanmış, saçını, sakalını yolarak:

— Erbea Vaburat, Liddivleti velfirat ! diye bağırmağa başlamış,

Ahmed Rıza Bey meb'usun delirdiğine hükmederek hademelere işaret etmiş. Meb'usu yakalıyarak zorla musluğa götürmüşler ve başını soğuk su ile yıkamağa başlamışlar. Bu vakitsiz duştan sonra reisin yanına götürülen meb'us efendi hikayeyi anlatmış. Gülmüşler ve kendisine arkadaşının bir muzipliğine uğradığını söylemişler Bağdad meb'usu koridorda yakaladığı şeyhin yakasına sarılmış:

— Ya şeyh, demiş, ayıp değil mi? Benimle alay etmek sana yakışır mı?

Suratını asan şeyh Esad:

— Peki hocam, demiş; ne istersen yap, hakkın var. Sana ben yalan söylemiş olayım, onlar da doğrusunu söylemiş olsunlar.

Hoca ters yüze, bağıra çağıra gene reisin odasına koşarken, şeyh Esad merdivenlerden inmiş ve savuşmuş.

Büyük Harpte Enver Paşa kendisine her nedense kızdığı için çöle yollamıştı. Yolda Cemal Paşa şeyhi alıkoydu ve sonuna kadar da nutuk söylemek, şakalaşmak için birlikte bulundurdu.

Mevkii ne idi, bilir misiniz? Mısır müftülüğü! Kahireye girdiğimiz zaman onu da yerine oturtmak üzere heybemizde taşıyorduk.

Bir gün Cemal Paşa Beyrutta kadın, erkek, hiristiyan, müslüman bir cemiyete d'avetli idi. Sofranın ortasında, birden:

— Kalk hocam, bir nutuk söyle, dedi.

— Neye d'air emir buyuruyorsunuz?

— Kadınlığa dair!

— Beni güç mevkide bıraktınız paşam, dedi. Biliyorsunuz ki ben dini bütün müslümanım. Buradaki hanımlar hiristiyanlırlar. Evvela ne söyliyeyim? Sonra ben Fransızca bilmem; onlar

Türkçe konuşmaz..- Müsaade ederseniz,
Arapça hitap edeyim:

Ve kadınlara şunu söyledi:

— Dini bütün müslümanım demiştim.
Öyleyim. Fakat hristiyanlarda bir tek şeyi
kiskandım: Kadına verilen itibar ve
kıymeti! Hristiyanlık, Allahını bile
insanlara bir kadının kucağında arzetti ve
hala öyle gösterir.

Şeyh Esad da yarı halk yarı fikir adamı,
fakat bir hatibin bütün kuvvetlerini
görmüşümdür.

En son işittiğim fikrası şudur: İngilizler
mütarekede şeyhi tutup Şeyhibeşir
karargahına esir götürmüşlerdi. Mavi bir
gömlek, mavi bir don, ihtiyar adam hazin

bir   m  r ge  iriyordu. Bir g  n gene kızgın kuma ba  daş kurmuş, d  ş  n  rken, bir Arap esirin istimdadını duydu:

— Ya Allah, ya Allah,

—   a  ırma yavrum,   a  ırma, dedi. E  er aklına esip te bizi kurtarmak i  in gelece  i tutarsa, İngilizlerin elinden bir d'aha zor kurtulur.   stelik m  sl  manları Allahsız bırakırsın.

Muhammedin mezarı.

Enver Paşa, Cemal Paşa, birkaç erkanıharp, ve iki karargahın zabitleri, uzun külahlı mevleviler, ve bir de Ermeni garson Medineye gidiyoruz. Trene Ammandan binmiştik.

Ertesi sabah çöl ortasında uyandık. Artık ne şehir, ne ağaç, ne köy, saatler saati, ancak bir kuyu ve bir telgraf odasından ibaret istasyon yapılarına rastlıyoruz.

Bütün gün hep aynı çöl, bir kafalık bile gölge vermeyen tek tük hurmalar, yırtık ve kirli esvaplı, ve yüzleri daha yırtık ve kirli urban, kemik parmaklarını büküp açarak para ve ekmek dilenen çocuklar, kısa ve yassı bir kaç tepe, ve ertesi sabah

tekrar çıplak çölden kalkıyoruz.

Kara kayadan, sarı kayadan, kırmızı kayadan dağlar üstünde gözlerimiz yana yana öğleyin Tebüke vardık. Bir hurma korusunun içinden şeyhler ve bedeviler bizi karşılamağa koştular. Şeyhlerden biri dokuz yaşında idi. Beniatıye şeyhülmeşayihi!

Zeki ve yuvarlak yüzlü bir çocuk, kendinden büyük kılıcına sarılmış donuk donuk bakıyor.

Şeyhlerden başka herkes çırpıplaktı. Hepsinin şiş karnı birer meşin kese gibi sarkıyor; vücutları yağlanıp ağartılmış gibi...

Ah bu çöl kumsuz çöl, taş ve diken çölü yeşili solmuş bir diken yığını üstüne sarı

boynunu uzatan çobansız deve, ve bir diken kümesinin üstünden bakır rengi hudutsuz bir dağa doğru, sessiz sadasız giden kadınla çocuk, kalabalıktan, süsten ve sesten ürkererek kaçan bedeviler, sonra çöl üstüne yavaş yavaş yayılan dağınık ve boş akşam, iri ve sayısız yıldızlı gece, çöl gecesi ve her istasyonda çil çeyrek serpen Enver Paşa!

Birisi: — Gümüş parçalarını ne yapacaklar etlerine mi sokacaklar? diyordu,

Enver Paşa yalnız dekoru bozuyordu.

Medayin Salih İstasyonunda Ermeni garson ve büfe vagonunu bıraktık. Çünkü Medineye hiristiyan girmesi yasaktır. Burada bizi ipek kumaşlı Medineliler selamladılar.

Medine kasabası bir kaç boz rengi olmuş hurma gövdesinden belli olur. Çocukluktan beri hazretsiz, aleyhisselamsiz, titremeksizin ve korkmaksızın ismini ağzımıza alamadığımız Peygamber şehrindeyiz. Eski müphem ahret hissini duymak için kendimizi boş yere zorlayıp duruyorum.

Bu his Medinede büsbütün biter. Medine Peygamber ölüsü ile tüccarlık eden bayağı ve ahlaksız simsar yuvalarından biridir.

Her Medineli uzaklardan gelen saf halka, bu harap ve pis çöl köyünün taşını, toprağını, kuyu suyunu kırk defa öptüre öptüre satar.

İstasyonda kabile bayrakları ile donanmış ve sarı, kırmızı, siyahlı ve yeşile boyanmış

büyük bir kalabalık vardı. Gözleri açık ve uyanık, peçelerini burun sırasından bir iple başlarına bağlı kadınlar haykırıp duruyor:

-Lü lü lü lü...

Mevleviler önümüze düştü. Enver Paşa ile Cemal Paşa ordu ve biz arkadaki halkın içine sıkışmış yürüyoruz. Enver Paşanın pomadlı Alman bıyıkları üstündeki mübarek gözlerinden yaş damlamaktadır. Cemal Paşanın sert sakalı ise, yüzünün manasını büsbütün saklıyan bir kıl maske olmuştur.

Hava o kadar terli ve boğucu idi ki ben bir arabaya atlıyarak gitmeği tercih ettim. Medine şehir arabası, İstanbul çöp arabalarının aynıdır. Yalnız bir yamalı astarla perdelenmiştir.

İçinde kati bir peykeye çömelip oturulur

ve derisi doğrudan doğruya kemiğinin üstüne yapışmış tek katırla çekilir. Arabacı katırın sırtına binmiş, ve o da daha fazla mümkün olmadığı için kemiklerine kadar zayıflamış bir köledir.

Yollar, dar ve bozuk, hepsi kovalıyan güneşten kaçmak için boyuna sapıyor, sıkışıyor ve dönüyorlar.

Medine Arabının eli cebinize girmiş. kadar, durmaksızın paranızla oynar. Ne için alır, ne kadar alır, ne zaman alır, haberiniz olmadan haraç verip gidersiniz.

Toz ve ter içinde bulanarak Ravzanın yeşil kubbesine kavuştuk. Peygamber bu kubbenin altında yatar, Türbesi yaşadığı zamanı kendi evi idi. Ravza işte bu türbeyi çeviren bir camidir. Son asır içinde elimizin

değdiği her şey gibi, orasını da badana, sarı boya ve kalın çiçeğe boğmuşuz.

- Türbenin içine girmek bir imtiyazdır. Kapı anahtarlarını uzun boylu Habeşler saklar. Zaten Medinenin bütün dekoru Peygamberin sanduka örtüsü ile bu Habeşlerden ibarettir.

Asıl müslüman şehri, din şeylerine hürmet olunan, dini sanatlaştıran ve asilleştiren şehir İstanbul olduğunu Medinede büsbütün anladım. Orada Peygamberin babasının mezarı sakaların kulübesi olmuştur ve sandukasının üstüne kırbalar asılıdır.

Evvela namaza durduk. Yanımda Enver Paşanın yaverlerinden biri vardı. Bir aralık önümüzden testisini omuzlamış bir Arap

geçti. Benim bildiğim önünden adam geçenin namazı bozulursa da Medinede böyle olmadığını ve Zemzemin Mekke olduğunu unutarak bu Arabın da bize Zemzem getirdiğini zannettim.

Bir tas su verdi. Şaşırarak ellerimi çözdüm ve içtim. Tekrar ellerimi bağladım da Arap koluma yapıştı:

— Para! diyordu,

Meğer herif su satıyormuş. Ceplerimi karıştırdım; bozuk para bulamadım. Yanımdaki yaverden rica ettim. Yaver sofubiri olacak ki evvela selam, sonra Araba bir kaç metelik verdi.

Bugün cuma idi. Ziyaretten evvel ak sakallı, alesmer, dik boylu bir hatip kürsiye

çıktı. Bıyıkları alt tarafta düz kesilmiş, alını parlak ve geniş, elinde zeytin ağacından bir sopa, kırmızı pabuçlu sırma ve ipek sarıklı, ipek sarı cübbeli idi. Sinirli bir ses her harfinde sıcak Arabistanın nöbetli ruhu kaynayan bir hal vardı. Bir aralık;

— Bu nebi... dedi.

O Nebi yanımızda idi ve heyecanla sarsılan göğsünü turbeye çevirdi. Parmağı sert bir işaretle, sararmış parmaklıkları gösterdi. Hepimizde ezilmiş, parçalanmış asap vardı. Bu cümleler Arabistan, çöl, din, çıplak dağ, mağara karanlığı ve Peygamberdi. Bu ses bitiyordu.

Hutbeden sonra:

— Ziyaret var! dediler.

Arkamıza kefenimsi bezler geçirip kuşakla bağladılar; başımıza sert bir sarık taktılar. Uzun bir Habeş aramızdan bir gölge gibi kaydı: Belinde uzun gümüş halkalara asılı gümüş anahtarları vardı. Kapı ağır açıldı.

Mum tutan delillerin arkasından içeri girdik. Kubbeden yere kadar üç kabri örten atlas bir örtünün altında Muhammed, Ebu Bekir ve Ömer yatıyor.

Anber kokusu içinde, Enver Paşayı bir pencerenin, Cemal Paşayı ötekinin içine soktular ve ellerine birer maden çanak verdiler. En büyük sevap bu pencerelerde durup tavandan indirilen kandilleri yakmak imiş.

Burası Muhammedin evi ve mezarıdır. Bir çok hatıra ve hayaller zihni basıyor. Herkes dalgın ve düşüncelidir. Habeşlerin hepsi, Başkumandan olduğu için Enver Paşaya kandil indiriyorlardı. Kendisinin ihmal edilişı Cemal Paşanın hoşuna gitmedi. Ekşi bir sesi vardı; uzun müddetten beri sustuğu için büsbütün - ekşiyen bu sesle:

_ Ehh..., dedi; (kendi başucundaki kandilleri göstererek)! bunları kim indirecek?

Bu ekşi ses, rüzgar sisi dağılır gibi, türbenin manevi karanlığını yırttı ve önümüzde yeşil örtülü bir sanduka kaldı.

Türbenin kapısından, pencere aralığından, perde yırtmaçından en küçük delikten

kuru bir dilenci eli uzanıyordu. Bu ellerin bütün sinirleri para sıkar gibi, büzülüp açılıyordu.

Kapının eşiğinde şiş yarasının kabuklarını ayıklıyan bir Arabın eteğine basıp, halis Kur'an şivesile şiddetli bir küfür yedikten sonra otele döndüm.

Hacı

Hindli, Buharalı, Efganlı, Cavalı... Medine eşrafının ipek entarisi bu kimsesiz gurbet adamlarının sürük, yağlı ve kokmuş paçavrasına sürtünerek geçiyor.

Medine çarşısında ve sokağında Asya, Afrika, Anadolu dilenmektedir. Büyük bir toprak kümesini oyunuz; kurum ve kül

yığılmış bir ocağın karşısına kalın hasır ve değnekten iskemle ve peykeler sıralayınız. Ak sakallı kirlenmiş, ve porsuk etini bir tahta parçasına dayamış, boynu sarkık, pinekleyen adam, sonra, iri, uzun ve zifire bulanmış çubuktan esrar çeken çekik gözlü çocuk ve kahvenin önünde derilerini güneşe seren yarı iskeletler, hep haç; yolunda kalmış olanlardır.

Sokaktakiler açlıktan ve ıstıraptan kapanmış göz kapakları üzerine bir gölge kararır kararmaz, parmaklarının kara kemiklerini ve dillerinin güç döndüğü kelimelerle çatlak dudaklarını oynatıyorlar.

Kuveynat neresidir? İşte bu ihtiyar üç sene evvel cenneti arzulayarak oradan yola çıktı. Kendisini yalnız Bombaya kadar götürecek tiren parası vardı. Fakat

Bombay ne dünyanın ucu, ne de Hicazın eşiğidir, Altı ay orada sokak sokak dilendi, Birisi bir bilet sadaka etti, şimendiferle Haydarabada geçti ve altı ay Nizam medresesinde kazan dibi kemirdi.

Haydarabad emirinin eşi bir gününe rasgelerek Ciddeye kadar bilet sadakası aldı.

Yolda iki dost edinip on gün birisinin, on gün ötekinin erzak torbasından karnını doyurdu ve nihayet Arafata kavuştu ve sürüne sürüne Medineye kadar da geldi.

Artık buradan dönmiyecektir. Saçları ak pak, yüzü eskimiş ve dişleri dökülmüştür.

Şimdi onun için Cennet, Küveynat'tır: Erişilmez, ulaşılmaz, varılmaz ve bulunmaz Cennet, ana baba, oğul, uşak yurdu! Kimbilir belki bir küçük yuvası da

vardı.

Çarşığı dolaşıyorum. Herkes gümüş yüzük satıyor. Bu bir halkadır, veya iki halkadır, veya üç halkadır: ikinci dükkan yeni bir şekil satmaz.

Yan dükkanda bir Arap komşusu ile kavga ederken, ayağını sandığın içine basmış, parmaklarının arasından zencefil taşıyor,

Kafes ve kerpiçten yapılmış otelin odasında bunaltıdan on adım bile atamıyorum. Toprak ve kafes evlerin arkasında hurmalar, kerpiç, sütunlar gibi uzanmış, hava bulmağa çalışıyor.

Mukaddes cihad, Osmanlı İmparatorluğu,-

Allah ve Peygamber: En büyük san'at ve isimler aklımda birbirine karışıyor, Gülmek istiyorum.

Otelde bir Buharalı çocuk yanımıza geldi. Geniş yüzlü, beyaz dişli, kısa burunlu konuşmak heveslisi bir çocuktü. Sattığı külahları elinden düşecek kadar bize dalmıştı. Elindekileri sorduk:

— Hacı külahları! dedi.
Kimin yaptığını anlamak istedik:

— Medineli usta, cevabını verdi.

— Sattığın şeyden sana ne verir?
Küçük göğsünün bütün nefesini boşaltan uzun bir «hiç...» le boynunu büktü:

— Sade ekmek alırım; entari giyerim,

dedi.

— Anan nerede? Baban kim?

Anası Mekke'de, babası Medine'de ölmüştü. Memketini sorduk. Ruhunun bir köşesini yırtmıştık. İsim söylemedi, yalnız:

-Sıcak değil, içinden su geçer! dedi.

Yarın, öbürgün, Arap çeteleri ile sarılacaksınız. Peygamberin torunları Ravzanın yeşil kubbesine kurşun atacaklar. İstanbul elden gidiyormuş gibi telaşlanarak, size Anadolunun bağrından Türk yavruları göndereceğiz.

Siz Peygamber torunlarının ateş ve açlık çemberi içinde, bir hurma kurusu bulamayıp deriniz iskeletinize yapışmış

ölürken, Anadolu çocukları iskorpitten çürüyüp düşen ağızlarının yaraları içinde kavrulmuş çekirge çiğnemiye çalışarak, Fatmanın, Ebubekirin, Ömerin ve Muhammed'in sandukalarını müdafaa edecekler.

Ta, Şama kadar üç gün üç gece süren demiryolunun iki tarafını Anadolu Türkleri ile kurtacağız. Arap kesesine Anadolu altını ve Arap kursağına Anadolunun rızkını akıtacağız.

Şaka değil, İslam emperyalizmi yapıyoruz. Arap cenbiyeleriyle: bağırsakları deşilerek, etleri çöl güneşinde kavrulmuş olanlar! Sizler, ey Sarıkamışın buz dağı üstünde donmuş olanların kardeşleri, siz hep pomadı bir yüz derisinin kapladığı boş bir kafanın içindeki bomboş bir hayalin

kurbanları değil misiniz?

Sevgili Buhara yavrusu, o hayal dahi,
senin yurdunda, babandan on sene sonra,
seni buraya sürüyen kara fikirler uğruna,
rüya kılıçları altında parçalanıp ölecekti.

İsanın mezarı.

Hicaz hurması gibi Filistin zeytini de ancak para ile satın alınabilir. Şakağa yapışmış yağlı saç parçasını bükerek can çekişen Kudüs hacıları, yağlı hırkalarının çürümüş pamuğunu didikleyen Medine hacılarından daha bahtiyar değildirler. İsanın açları da Muhammedin açları kadar, ve onlar gibi sürünmeğe mahkumdurlar.

Yalnız Kudüste dilencinin çerçevesi muhteşemdir: Medine, dini mallaştırmış ve maddeleştirmiş bir Asya pazarı idi, Kudus dini oyunlaştırmış, bir garp tiyatrosudur: Kudüste oteller yarı kilisedir; uşakları yarı papazdırlar ve hizmetçiler yarı hemşiredirler. Hepsinin cüppesi, putu ve beyaz başlığı, simokinleri, askıları ve

önlükleri ile bir dolapta durur. Kamama papazlarını takma sakal zannederdim: Bunlar biraz eğildikleri zaman, cüppelerinin arkasında tabanca kabzelerinin kabartısı görülür.

Rahat döşeginde ölmeyen İsanın mezarı etrafında, çepçevre, müslüman jandarmaları nöbet beklemektedir. Kilise içinin her parçası bir başka millete ayrılmış, olduğunu yazmıştım: Her millet kendi yerini süpürür; yıkar ve taşı üstüne yalnız o milletin ayağı basar, Birinin süpürgesi ötekinin taşına dokundu mu cinayet olur ve İsanın mezarına gözyaşı yerine kan sıçrar. Şişli bastonlar gibi, Kudüste hançerli putlar vardır.

İsanın mezarının üstünü temizlemek sevabı pay edilemediği için toz toprak

içindedir. İpi koparak düşen çanı hiç kimse kaldırıp yerine takamaz. Beytullahim kilisesi de böyle idi: Enver Paşa kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masraf etmek sevabını milletlerin paylaşamadığını ve her teşebbüsün arkasından kan ve kavga çıktığını söylemişlerdi. Başkumandan kiliseyi bir jandarma müfrezesi ile sardı ve kilisenin pencerelerine yeni camlar ancak öyle takılabildi.

Kamama kilisesinin en büyük günü ateş günüdür: İsanın vücudunun göke çıktığı gün!

Karargah gençleri, hepimiz, bu büyük günü görmeğe karar vermiştik. Kamame kilisesinin kapısı eski bir san'at eseridir. Kemerin üstüne açılmış su mazgallarına

benziyen derin pencerelerde papazların fesliĝen saksıları duruyordu. Evvela tıknaz bir hoca efendi, anahtar bekçisi ile selamlaştık.

Bize ilk önce kilisenin hazinesini gezdirdiler. Altın, gümüş ve elmas, hakiki bir banka mahzeni... Ve papazlar kapıları sıkı sıkı kapadıktan sonra localarımıza götürdüler. Locaların numaraları bile vardı; devlet ve siyasi memurlara mahsus localarda isim yazılıdır.

Cemaatler boğaz boğaza yerlerine tıkıldılar. Jandarmalar çıplak süngü ile aralarında duruyor. Herkes putunu göğsüne asmış; elinde deste deste mum tutuyor. Bu mumlar, İsanın mezarından çıkan mukaddes ateşle yandıktan sonra, hıristiyanlara satılmaktadır.

Önde Rum patriği, arkada bütün cemaatlerin patrikleri, hepsi sırma esvaplı ve altın taçlı, sopalarını taşa vurarak mezarın etrafını tavaf ettiler; sonra kapısı önünde sıralandılar. Bir iki Rum patriğinin üstünü başını aradı. Asıl mumun mezardan çıkan alevle yakıldığına herkesi inandırmak için içeriye girecek olanın üzerinde kibrit olmaması lazımdır.

Patrik mezar kapısından girdi; bütün kilise ölüm gibi susuyor... Yukarı katta gözü açık bir tüccar bir zenbile mum doldurup aşağıdaki adamına sarkıtmak için ipini sıkılıyor.

Birden bütün çanlar Kudüs havasını parçaladı; Patrik mukaddes ateşten yaktığı mumu ile, korkudan sapsarı, heyecanmış

ve çılgın, kabirden çıktı. Telaştan tacının düşmesi lazımdı. Fakat son derece pahalı olan tacın düşeceği yer evvelden belli olduğu için, bir papaz yamağı cüppesinin sağlam eteğini açmış bekliyordu. Patrik ufak bir hareketle tacını düşürüp cavlak baş kaldı. Şimdi yakın mumlar Patrikin mumundan, uzak mumları birbirinden yanıyor. Tüccarın zenbili inmiş, istif istif alevleniyor.

Binlerce mumum ağır kokusu, yapışkan bir dumanla alt kalabalığı örttükten sonra, localara doğru kalkıyor, şiddetli bir gönül bulantısı ile dışarı can attık.

İsa çivilendikten altmış sene sonra Sayda'da dinin bozulduğunu görerek, İsa gibi yiyip içmeğe, oturup kalkmağa ve yaşamağa karar veren bir kaç kişiyi,

bunlar dini bozuyorlar, diye asmışlardı. İsanın ruhu eğer bugün içinden çıkmış olduğu yere inerek, bu sahneyi görseydi, kimbilir patriklerini hangi oduna çakardı?

Daha biz arabamıza binmeden, kilise kapısının dışında sönmüş mumlarm İlk piyasası kuruluyor ve müslüman hocası kilise kapısını kapamak için anahtarını hazırlıyordu.

Kudüs kelimesi, hristiyanlığı hatıra getirir. Fakat ne Kudüste, ne de Filistinde hristiyanlık diye bir mesele yoktur. Kudüsün hristiyanlığı, ortodoks Petresburg, protestan Berlin, dinsiz Paris, Roma ve Anglikan Londranın politika meselesidir.

Kudusün yerli meselesi Yahudi - Arap meselesidir. Bir avuç Yahudi, Altı yüz bin Arap!

Yafadan, Kudüse kadar Yahudi Filistini bir kaç defa dolaştım. Filistinin yeni kasabaları ve köyleri Yahudi eseridir. Bu yeni değil, yepyeni bir Filistindir. Köylerinde akşamları smokin giyen İngiliz

Yahudisi muhtarlık eder; kırmızı yanaklı
Alman Yahudi kızları dilijansar üstünde
şarkı söyliyerek bağdan köye döner.
Müslüman Araplar ise bu efendilerin
hizmetindedirler. Üzümü Arap gündelikçi
sıkar ve şarabını semiz Yahudi içer.

Eski Filistinde Arap köyü bir toprak
yığınınır, bahçeler harap, insanlar çıplak, '
gözler hastalıklıdır.

Yahudi Filistinde kasabalar, portakal
kokuları ile, muntazam şoseler frenk
incirleri ile çevrilmiştir. Şubat ayında
göğüsleri ve enseleri açık kadınlar, keskin
kokulu gül demetleri ve olmuş
portakallarla süsledikleri zengin otel
salonlarında, büyük denize dalmış harp
sonunu beklemektedirler.

Göz yaşının hiç bir faydası olmadığını anlamak için, Yahudilerin Kudüste yüzlerce senedenberi her cumartesi günü başlarını dayayıp ağladıkları taşı ziyaret ediniz: Yüzlerce göz yaşı bu ağlama duvarını bir santim aşındırmamıştır.

Paranın ne büyük kuvvet olduğunu anlamak için ise, Filistin kıyılarını ve içlerini Yahudilerin ve büyük Arap adedini çöle doğru süren Siyonist müstemlekeciliğini görün. Yüzlerce senelik göz yaşı bir külçe altına değmez. Balfur'un bir nutku, Davudun bütün mezmurlarından d'aha müessirdir- Yahudiler tedhiş kasırgasını üzerlerinden defetmek için hiç, bir gösterişi esirgemediler. Köylerinde bize her zaman portakalların en olmuşunu, şarapların en eskisini ikram ettiler. Bir gün aynı yaşta

biri oğlan biri kız, iki güzel Yahudi
yavrusunu al - beyazla süslemiş bir
smokinli köy muhtarı bana diyordu ki:

— Kumandan Paşaya bu akşam şiir
okutmak istiyoruz.

Acaba hangisi okusa Paşa hazretlerinin
hoşlarına gider?

Yeni Filistinde Almanca, İngilizce,
Fransızca, bütün lisanlar konuşulur. Yalnız
Yahudi dili olan İbranice, devletin dili olan
Türkçe ve ekseriyetin dili olan Arapca
görüşülmez, Köylüler, orta halli bir dans
salonundan boşaltılmış çiftlerle doludur. Ve
çıplak Arap, kapı eşiklerinde yemek artığı
ve yarı yenmiş portakal kemirip durur.

Yahudi garbin parası, Arap şarkın parasını
kıvırmış, güneşi güzel olan ve toprağı

meyvaların en asillerini veren bu memlekette bir bankalar müstemlekesi kurmaktadır.

Daha ertesi gün, bırakınız Paris ve Londra gazetelerini, Viyana ve Berlin gazeteleri bile hep bir ağızdan cevap verdiler:
Asla!

Bir Yahudi tehciri haber alınır alınmaz birbirile muharebe eden devletler bize karşı birleşiverdiler. Protestan, Katolik Anglikan, Ortodoks, bütün hristiyanları birbirleriyle çarpıştıran ve 1914 - 1918 hamursuzunu hristiyan kanile yuğuran Yahudi bankası, bütün kiliseyi havra menfaati için camiye doğru çevirmeğe muvaffak oldu.

Yafa konaklarını, otellerini, portakal

ormanlarını, bunca senedir kurulan Yahudi yurdunu bırakıp Hama ve Humus kasabalarının kerpiçleri ve buğday tarlası içine atılmak: Asla!

Fakat Cemal Paşa çiy bir politikacı değildi. Siyonistlerin başları kimler olduğunu da biliyordu. Reisleri çağırdı; dedi ki:

İkiden biri: Ya sizi, Ermenilere yapıldığı gibi tehvir ederim. Evlerinizi, bağlarınızı, bahçelerinizi bırakıp yaya olarak buğdaya doğru gidersiniz. Yahud evlerinize, bağlarınıza ve bahçelerinize sizden heyetleri bekçi yaparım ve emirlerine jandarma ve asker veririm. Bir portakala dokunanı idam ederim.

Sizi de trenlerle yollarım. Ancak bu ikincisi olmak için yarın sabah bütün Viyana ve Berlin matbuası susmalıdır.

Yahudilerin akılsız olduklarını isbat etmek için fırsat beklemedikleri muhakkaktı. Karargah telgrafhanesine gittiler. İki satırla iki büyük şehri, ondan başka Londrayı ve Parisi susturdular.

Hakikaten Yafayı boşaltıp burunları kanamaksızın Hama ve Humusa gittiler ve geride Araplar onların bir portakallarını bile ağız tadı ile yiyemediler.

Tehcirin bir sebebi de, Yahudi Filistinin mükemmel bir casus yuvası olması idi. Hama devesi ile çöl üstünden Bağdad karargahına istatistik yetiştirmek, şüphesiz Filistin kıyısından sandalla İngiliz torpidosuna haber yollamak kadar kolay olmadı.

*

Tarih — Bu yazıyı neşrettikten sonra
Cevdet tarihinde şu satırları okudum:

Fransız ihtilalinin asarı garibesinden biri
dahi budur ki bir esnada Yahudi ağızından
bir beyanname kaleme alınarak tad
ve neşir ile Kudsi şerifte bir Yahudi
hükümeti teşkil olunmak üzere her tarafta
olan Yahudiler ittifaka davet olunmuştur.

Zehey tasavvuru batıl, zehey hayali
muhal.

O zamanlar Halide Edip Hanım, Ermeni politikasının tenkid eden bir kaç kişinin başında idi. Türkocağında bir de konferans vermiş olduğunu hatırlarım.

Ziya Gökalp ise Türkocağını Hamdullah Suphi ve Halide Hanımdan kurtarmak ister, Hamdullah için:

— Fertçi,

Halide Hanım için de:

— Bozgun edebiyatı yapıyor, derdi.

Ziya Gökalp fırka için itikadlaştırmak istediği esas fikirleri on emre benzer, bir

şiiir kitabında toplamıştır. Merhum bu kitabında Allahtan, Peygamberden, Talattan ve Enverden bahseder ve fırkanın yalnız bu iki şahsiyetini putlaştırır. Ona göre Cemal Paşa da fertçi idi.

Politika hırslarının zamanın başlıca fikir adamlarından birini bile ne kadar galata düşürdüğünü görüyorsunuz: Hakikatte ve merkeziuumuminin her azası, sipsivri bir ferd idi ve ferdin, kendi kibrinin, ve benlik ihtirasının en iyi heykeli, Enverin alçı kalıbı alınarak dökülecek bir statü olacağına şüphe yoktu.

Merkeziuumuminin yan baktığı Türkocağını Cemal Paşa tutar oldu ve kenara atılan iki kişiye de bilakis hürmet etti.

Suriyeyi Osmanlılaştırmak fikrine saplanan

Cemal Paşa Beyruttaki Amerikan ve eski Fransız koleji ve liselerine benzer, Modern Türk mektepleri açmak istiyordu. Bu mektepler sırf tahsil ve terbiye üstünlüğü ile kız ve erkek Beyrut çocuklarını kendi kucaklarına çekeceklerdi.

Ben o aralık İstanbul'da idim. Kumandandan Halide Hanımla onun beğeneceği bir kaç Türk terbiyecinin Şama gelmeleri için uğraşmaklığını tavsiye eden bir telgraf aldım. Halide Edip Hanım bir müddet düşündükten ve bir iki kişiye sorduktan sonra İstanbuldan ayrılmağa karar verdi.

Kadın hocalarla iki vagonu doldurmuştuk. İdeal kız mektebi için, Beyrutta Fransızların terkettiği bir bina ayrılmıştı. Suriye kızlarına yeni terbiye vermeğe

giden arşıflı sörlerin hazırlığı planlarını dinliyordum.

Adanadan ileride bir istasyonda kompartımana rahmetli Baha Şakir geldi. Halide Hanıma takdim ettim. Kendisi Baha Şakirin ismini ve ehemmiyetini biliyorsa da, Ermeni politikasında rolü ne olduğunu o güne kadar farkında değildi. Baha Şakir ise gene o güne kadar bu işte kendisi gibi düşünmiyecek bir Türk milliyetperverine rasgeleceğini hatırına bile getirmemişti.

Uzun münakaşalardan sonra Baha Şakir trenden indi. Halide Hanım beni alıkoyarak:

— Bana bilmiyerek bir katilin elini sıktırdınız, dedi.

Aşağıda vedalaştığımız Baha Şakir ise kulağıma eğilerek?

— Senin gibi yetiştirilecek kıymetli gençleri bu kadınla temas etmekten menetmelidir, diyordu.

Halide Hanım, hüküm sürmek isteyen bir kadındı. Halide Hanım garp için adım başında görünür bir tip, fakat şark için yeni idi.

Daha Halebe giderken Suriyeye muhtariyet verilmesi Fikrini bize müdafaa etmiştir. Bu fikir, Lübnanı Konyalılaştırmakla öğünen Cemal Paşanın düşüncesine ne kadar ters olduğunu düşünüyordum. Görülüyordu ki, Halide Hanım Beyrut çocuklarının terbiyesini küçük hemşirelerine bırakarak kendisi büyüklerin terbiyesile uğraşacaktı.

Halide Edip Hanım Beyrutta mektebin
şusunu busunu düzdü;
ben zabıt, o kadın, kupa arabasına
binerek, çarşıdan sofra takımları satın
aldık. Bir akşam Arap çocuklarını bitlerini
ayıkladığını, başka bir gün Lübnan
müstakil mutasarafını, yolun üstünde
yatan bir aç görmediği için nasıl
azarladığını dinledim. Cemal Paşaya
rağmen, mektebin içindeki kiliseyi olduğu
gibi saklamağa muvaffak oldu.

Kendisinin eli altında kuvvetli ve nüfuzlu
bir erkek, bu erkeğin elinde bütün Suriye
veya bütün memleket, o, basit bir esvapla
şatafatsız bir ev köşesinden hepsine
hükmedecekti: Belki büyük ihtiras şiiri bu
idi.

Cemal Paşaya istediği zaman çekeceği bir kılıç gibi, o göz ve hevesle baktı. Fakat Cemal Paşanın sert ve dik kafası, ele sığar kabzalardan değildi.

Cemal Paşa gençlik ve yenilik cereyanı içinde hatırı sayılır olduğunu bildiği için, sonuna kadar Halide Hanımın nazına tahammül etti. Beyrut mektebi de hakikaten, temiz, müntazam ve eski Fransız muessesesine üstündü.

Cemal Paşada anlamadığı işi ehline bırakmak ve emniyet ettiği insana her türlü yardımı yapmak meziyeti vardı. Halide Hanımın birlikte çalışmağa mecbur olduğu Beyrut valisi ise bomboş, aklını taslayıp durur, garip bir zattı.

Halide Hanımı gördükten sonra onu da mektep, ilim ve teftiş merakı sarmıştı. Bir gün Beyrut Amerikan kolejini geziyordu, Hiç bir dersten hiç bir şey anladığı yoktu. Tenkid etmeksizin, büyük bir anlayış misali göstermeksizin mektepten ayrılmakta işine gelmezdi. Akşamüstü kumandana bir marifet anlatmalıydı.

Teftiş sırası Amerikada riyaziye okumuş, hakikaten alim, fakat korkak, vehimli ve bu sebepten her gördüğüne:

— Ekselans, diye bel büken, bir muallime geldi. Muallim en son icad aletlerinden birini, iki büküm, yüzünde derin bir iftihar gülüşü ile valiye izah etmeğe çalışıyordu. Alimin bu çekingen tavırlarını kusurlu ve zayıf oluşuna, ve Beyrut abluka altında olduğu için aletin yeni gelmiş

olamıyacağını düşünerek, kolay bir av yakaladığını zannetti:

— Olmaz, olmaz, dedi. Size ve böyle bir müesseseye modası geçmiş aletler kullanmağı yakıştıramam.

Amerikalı ihtiyar müdirin elinde tuttuğu silindir, canlı bir mahluk gibi zıpladı; alim tebessümünü yediğı güzel bir meyvanın çekirdeğı gibi yutup morardı.

Türk hocaları ise yerin dibine geçtiler.

Yanlış kapı.

Dördüncü ordu kumandanı: - Hicret eden Ermenileri bana bırakınız, Suriye içlerinde oturtacağım, diyordu.

O, Suriyede Ermenilerin zararlı olacağı fikrinde değildi.

Dördüncü ordunun esas düşüncesi şu idi: Zararlı Ermeni külliyetlerini, zararsız Ermeni cüz'iyetleri haline getirmektir

Suriye içlerine dağıtacak Ermenilerin koyu Araplığa karşı bir garanti olmak ihtimali de vardı, Çerkezler, Kürdler ve saire gibi. Hatta Ermenilere toprak ve ev vermek şartile müslüman yapmak için bir heyet bile yapılmıştı... Bu heyet bir defa benim odamda toplandı. Fakat çabuk gevşedi.

Cemal Paşanın bu koruyucu siyasetine Halide Hanım pek taraftardı. Babaeddin Şakir ve arkadaşları ise Cemal Paşayı itham etmekte idiler.

Nerde isyan olursa, Zeytin, Bahçe ve Urfada olduğu gibi, şiddetle tenkid edilmiş. fakat tehcir kervanlarına taarruz ettirilmemiştir. Adana yolunda kafilelere hücum eden bir kaç kişi idam bile edildiler.

Cemal Paşa İstanbuldan Van divanıharbine gönderilen Zöhrapla Vartekesi kurtarmak için de Talat Paşa ile uzun muhabbetlerde bulundu:

_ Bunları bırakınız, Lübnana göndereyim, hiç bir ziyanları olmaz, diyordu.

Talat Paşa, Zöhrap ile Vartekesin tehlikede olmadıklarını temin ediyor, yalnız:

— Bir defa mahkemeye gitmeleri lazımdır. Alıkoyamayız, diyordu.

Kumandan son şifreyi Baron otelinin alt salonunda ikisine de gösterdi:

Zöhrap ağlamağa başladı, Vartekes kapı önünde benim boynuma sarılmış:

— Ben ne ise, fakat bu adamı göndermeseler, diyordu, Ve birden yüzüme baktı.

— Bazan içimden eski Vartekes', komitacı Vartekes başını kaldırıyor:

— Sus bire adam, ne olursa olsun diyor. «Sonra gene; karımı düşünüyorum. Şimdiki miskin Vartekes, eski komitacının

belini büküyor.»

İkisi de gittiler. Bir kaç gün sonra Çerkes Ahmet ve Nazım çetesinin Zohrapla Vartekesi yolda öldürmüş olduklarını haber aldık. Cemal Paşa bunu hazmetmedi.

Çerkes Ahmet, Zeki Beyin katili olan iki fedaiden biri idi.

Kudüse dönmüştük; bir gün Halep valisinden, galiba Celal Bey, bir şifre geldi. Vali diyordu ki: «Çerkes Ahmet Beyle Nazım Bey bana geldiler. Suriyede Ermenilerin korunmakta olduğunu işitiyoruz. Anlaşılan Cemal Paşanın bu işe yarar bir adamı yok; bize bıraksın; üstlerinden gelelim; dediler.»

Tam fırsat idi Cemal Paşa hemen ikisinin

de tevkif olunmasını emretti. Fakat Çerkes Ahmetle Nazım vaziyeti kavramış olduklarından ilk trenle İstanbulla hareket etmişlerdi.

Cemal Paşa, çılgın, Adanaya, Afyona şiddetli emirler yağdırıyordu. İki arkadaş İstanbulla can atmışlardı.

Merkez kumandanına emir verdi: «Bütün mes'uliyeti bana ait olmak üzere d'erhal bu iki adamı eşyalarile Şama yollayınız.

Merkeziyümü bırakmıyordu. Talat Paşa ile şifre muhaberesi başladı. Talat Paşa nihayet:

— Bu vesile ile onlardan da kurtulmuş oluruz, kararını verdi.

İki arkadaş Şama geldiler. Fakat İstanbuldan müdahalelerin ve tavassutların eksik olduğu yoktu. Çerkes Ahmet ve Nazımın eşyaları açıldığı zaman çantalarında kadın yüzüğü, küpe ve mücevher buldular.

Divaniharbin eline mükemmel bir silah geçmişti, bu iki serserinin bir ideal için fedakarlık değil, zengin olmak için cinayet yapmış oldukları belli idi.

İstanbuldan tavassut telgrafları yağıyor, Şam divaniharbine sür'at emirleri gidiyordu. Divaniharp yirmi dört saat içinde iki azılının idam kararını verdi ve mazbatasını Kudüse yolladı.

Kumandanların böyle idam kararlarını evvela infaz etmek sonra

Başkumandanlığa haber vermek
salahiyetleri olduğunu yazmıştım.
Zöhrapla Vartekesin katilleri ertesi gün
Şamda asılmıştı.

Artık Gazzede, Filistin cephesinde harbediyoruz. Çöl İngilizlerin elindedir. Kuyular, kanallar, portatif yollar Birüssebi, Hafir, kum üstündeki bahçeler hepsi kimbilir kaç külçe altın ve gümüş bir serap gibi söndü.

Askerimiz o kadar az ki yanyana siperlerde oturan iki fırkanın arasında urban gelen geçeni soyuyor. İki tarafında öldürecek adam bulamıyan İngiliz tankı bir demir iskelet olmuş, Filistin güneşi altında yanıyor.

Cephemiz susuz, kuru ekmek ve benzini

güç yetiştiriyoruz.

Arkasını göle veren İngiliz ordusu ise, siperinde musluktan Nil suyu içiyor.

İyi asker olmıyan Cemal Paşa, mükemmel levazımcılık yapıyor. Bir gün Gazzenin şiddetli harp günlerinden birinde odasında da duramıyarak dış kapının dibindeki telgrafhaneye gitti, Ordu kumandanı, telgrafla ta Adana taraflarından gelen bir benzin vagonunu takip etmektedir, Ne yedi, ne içti, bir menzil mülazımının bütün gayreti ile çalıştı. Ateş gibi kızgındı. Nihayet akşam üstü benzin vagonunun Şamdan ilerlediğini görerek, memnun telgrafhaneden çıktı ve bize dönerek:

— Büyük kumandanların harp zamanı soğukkanlı olmasını tavsiye ederler: Fakat elde değil! diyordu.

O sırada Enver Paşa ve maiyeti gelmişlerdi. Hep birlikte cepheye doğru gittik. Geniş, öl ufukları arasında adırlarımızı kurduk.

Akşama doğru bilmem ne geçti? Fakat hiç kimse ne Başkumandanın, ne ordu ' kumandanının çadırına yaklaşamıyor. Bizden uzakta iki çadır dargın ve somurtmuş duruyor.

Arasıra bir rüzgar ikisinden birini kıpırdattığı zaman, bir haber gelecek, bir vak'a olacak diye bekliyoruz.

Enverin adırı ile telgraf çadırı arasında sık sık bir zabıt gidip geliyor. Çöl gecesi, mehtap gibi ışıık veren yıldızlarla aydınlık.

İki çadırın dargın profili üzerine çöküyor.

Bir aralık zabitin bilmem kaçınıcı gidişinden sonra Enverin çadırında bir kımıldanış oldu; çadır bezi dalgalandı, söndü, kabardı ve bu hareket, bir rüzgar denize dalga sirayet ettirir gibi, Cemal Paşanın çadırına geçti.

Hepimizin içimiz açılmıştı. Çadır profilleri, uzamış, genişlemiş, yayılmış ve gevşemiş gibi idi.

Enver ve Cemal Paşalar, karşılıklı çadırlarından çıktılar; müsavi adımlarla birbirlerine yaklaştılar. Enver Paşa elinde tuttuğu bir kutuyu açtı ve içinden bütün çöl gecesine akseden bir pırıltı çıktı.

Cemal Paşanın göğsüne murassa nişanı

takılıyordu.

Dördüncü ordu kumandanı, bu nişanın Başkumandana verildiğini duymuş ve kendisini unutulmuş olmasına kızmıştı. Başkumandan telgrafla saraydan bu müsaadeyi aldığından şimdi kendi mücevherini arkadaşı Bahriye Nazırının göğsüne takıyordu.

Bütün çadırlarda bir orkestra gibi, ahenkli sevinç dalgaları vardı.

Barışmışlardı.

Gazzeden, derin derin top sesleri geliyor. İngiliz güllesi, Osmanlı saltanatının İmparatorluk tacını dövüyor.

Bu bir damla elmasın hikayesi!

Bir müddet sonra Enver Paşa birinci ferik olmuştu. Bu da dördüncü ordu kumandanı için ağır bir darbe idi.

Beyrut valisi ile Cemal Paşa arasında ne, geçti bilmiyorum.

Fakat ertesi günden itibaren kumandana her taraftan birinci ferikliğini tebrik telgrafları yağmağa başladı, Cemal Paşa müşkül mevkide idi.

İstanbul'a yazdı: «Ne diyeyim, olmadım diye yazsam küçük düşerim cevap versem, olmadım ki yazayım!» diyordu,

İki gün sonra Enver Paşa Cemal Paşanın birinci ferikliğini tebrik ediyordu.

Bu da iki santim sırmanın hikayesi!

Altın ve odun.

Ben Suriyeye kağıt para ile gitmiştim. Hayat, Şam gibi büyük şehirlerde bile, basit Anadolu kasabalarından daha ucuzdu.

Bir gün Suriye posta telgraf müdürlüklerine:

-Ufaklık gümüş ve maden paraları toplayın, diye bir emir geldi.

Bu emir Arap memurlar ağzından daha o gün dışarıya sızdı ve Türk kağıdı birdenbire itibardan düştü.

Bize hiç isyan etmemiş Havran aşiretlerinden birine buğday satın almak için bir kaç kişi gönderildiğini hatırlarım. Zabitler ve şeyhler pazarlıkta uyuştular.

Fakat buğdayın kağıtla ödeneceği söylendiği zaman şeyhler izin alarak bir çadıra çekildiler; uzun uzadıya konuştular. Kararları şu idi: 'Biz devletimizi severiz. Padişah ve halife kuluyuz. Onun için kağıd parayı reddetmek istemiyoruz. Eğer bir liralık kağıdı yüz paraya vererseniz kabul edeceğiz.'

Buğday, et, deve ve tekmil hizmetler Suriyede bütün harp müddetince hep altınla ödenmiştir.

Bir gün Rayak'ta bir tren kazası olmuştu. Dört yüz kadar yolcu, çünkü, o zamanlar sivil servisi pek seyrek olduğundan trenler basamaklarına kadar dolu idi, ölü yaralı, yarasız hat boyuna döküldü.

Bütün bu yolcuların üzerinde bilete

yetecek kadar, kağıt paradan gerisi, hep gümüş ve altın idi.

Ordu ve hükümet, hepimiz aylıklarımızın bir kısmını altın alırdık. Kağıt para yalnız devlet alış verişinde faydalı ve karlı idi.

Başka bir gün Havrandaki Dürzü şeyhlerini Şama toplamıştık. Birinci sınıf şeyhlere nişan, ikinci sınıfa hil'at, üçüncü sınıfa beş on altın para verilecek idi. Ağnam resmi kaldırıldığı için aralarında müşterek isyan sebebi kalmıyan Dürzüleri göğüslerinden, sırtlarından ve keselerinden büsbütün devlete bağlamak istiyorduk.

Ordu kumandanının, Padişah namına, üçüncü rütbeye kadar nişan verebilmek hakları idi. Şeyh Esad dua ederek, bir ihtiyar yüzbaşı, nişan, bir yaver hil'at, ben

de para veriyorduk.

Büyük şeyhlerden biri üçüncü mecidi nişanı boynuna takılırken, gözü altında, kordelayı elle itti ve sarı külçeleri göstererek

— Ondan isterim, dedi,

Büyük Harpte Osmanlı hazinesinin büyük bir kısmını çöl ve urban² yemiştir.

Fakat gitgide daralıyorduk. Cemal Paşanın müsavirleri arasında bir de maliyeci vardı. Belki onun tavsiyesi üzerine bir gün bir emir neşrettik, «Kağıt ve gümüş birdir» böyle kabul etmiyenin sürgünden ipe kadar, derece derece ağır cezaları

² Arap halkı

vardır.

Trenlerimizi odunla işletiyorduk. Hatta Filistin zeytinlerini bile lokomotif ocaklarında yaktığımız olmuştur. Suriyeliler kağıd ve altının bir olduğu emrini kabul ettilerse de, odun ve her türlü ordu müteahhitliğinden vaz geçip bir kenara çekildiler. Demiryolu servisi durmak üzere idi. O zamanlar odun işlerini idare eden Şam valisi Tahsin Bey daha iyi hatırlıyabilir, fakat galiba az bir müddet sonra kağıd para ile şu kadar, altın para ile bu kadar, diye bir odun fiyatı koymağa ve kendi imzamızla kağıdla altın arasındaki farkı ilan etmeğe mecbur kalmıştık.

Hele çöl bedevilerinin altın ve kıymetli taştan başka dinleri yoktu. Sınır boylarındaki şeyhlerin göğsünde İngiliz ve

Alman nişanları yanyana idi. Şeyh size kim olduğunuzu sorar, İngiliz misiniz?

— Yaşa İngiliz!

Türk müsünüz?

— Yaşa Türkl

Siz vereceğiniz nişan veya altını hesap ediniz. O dakika beklediğiniz iş yapılmıştır. İngiliz cephesinden at kaçırıp bize satan bedeviler dönüşlerinde bizim atlarımızı kaçırıp İngilizlere satarlardı.

Harp cephelerinin ta ortalarında saklanarak kaçan tarafın ganimetlerini muzaffer olandan daha evvel toplamak için hayatlarını tehlikeye atanlar az

değildi.

Büyük bozgundan sonra Şam İstasyonunda bırakmağa mecbur olduğumuz en son vagonun bile içi mecrediye dolu idi.

Bir başka suvare.

Kudüste çok kalmıştık; şimdi Lübnan dağlarına ve Beyruta gidiyoruz.

İçim deniz için yanıyor. Hiç bir zaman mavi sudan bu kadar uzaklaşmamıştım. Kudüs, haham, papas ve hoca karışık kuru ve somurtkan bir şehirdir. Beyrutun bize o kadar medholunan serbest sosyetesı ve Lübnan kızları hepimizin gözlerinde tütüyor.

Şimendöferle Lübnan hudutlarına girdiğimiz zaman yeşil koruları ve zengin villaların mes'ut görünüşü altında, Suriye açlığını gördük. Atılmış portakal kabukları üstüne üşüşen şiş karınlı çocukları, ekmek artığı kemiren iskelet kadınlar, ilk defa

burada bize cephe gerisinin ıztırabını haber verdi: Bir tarafı alabildiğine boş deniz, bir tarafı alabildiğine boş, çöl ikisinin arasında dar ve uzun bir dehliz ve bu dehlizin üst ucunda bir ordu var ki Halebi, Hamayı, Humusu Gerek ve Havranı yiyor; buğday yetiştirmeyen Lübnan ve Beyrut aç Kudüs yarı açtır.

Beyrutun önündeki deniz, sonsuz bir su şolu idi. Bu esmer ve alımlı şehir, abluka zindanı içinde hapsedilmiş. olanların en zahmet çekmişidir.

— Bu sefer, diyorlardı; Beyrut mükemmel bir suvare yapıyor, (Ve kulağımıza eğilerek) kimbilir ne sıcak kadınlar göreceğiz?

Kumandan kendi evine, biz Bassul oteline

yerleştik. Gemisiz rıhtımın rahat ve refah taraalarında akşam üstü Arap sazi alıyor; ılık bir rüzgar sarı yollu ipek entarilerin yırtmalarını ve daha ılık bir zevk havası, hamam nemi gibi, iliklerimize işliyor.

Geç vakit suvarenin verileceği büyük konağa gittik. Bütün baheleren Arap gırtlağının yumuşak yeல்லisini işitiyoruz. Yollarda sarı ve zaif halk selama duruyor. Bir gün erkaniharbiye reisi bana dedi ki:

_ Suriyede bizim ne kadar temelsiz olduğumuzun en iyi misali ned'ir, bilir misiniz?

Yüzüne baktım:

— şu sekiz yaşında çocuğun korkudan

bana selam verişi!

Ağır ve baharatlı Suriye büfesi, en iyi meyvalar ve sert Zahle rakısından Ren şarabına kadar bin türlü içki ve hepsi güler yüzlü hıristiyan ve müslüman Beyrut kibar halkı: Bunlar da başka türlü levantenler, Beyoğlu, Ermeni ve Rum kadınlarının başka türlü frenkleşmişleri.

Arap boğazında dalgalanan Galata fransızcası ve Parisli artistlerin turnelerinden kalma vodvil esprileri!

İçki ve zevk su gibi akıyor. Kumdan ve Kudüs taşından gelmiş olanların sert siniri, çözölür gibi yumuşamaktadır.

Ortalık ağarırken, bir arkadaşımlla, yorgun ve bezgin konağı terkettik. Otele gitmek

için iç sokaklardan dolaşmak lazımdı.

Bir aralık irkilip durdum. Bir kuyunun içinden gibi, okadar derin, bir ruhun içinden gibi, o kadar muztarıp, bir inilti dalgası geliyor.

Sokak inlemektedir. Büsbütün aç, bir parça ağaç kışrı ve bir kuru portakal kabuğu bile bulamıyan, karınları barsaklarının içine karışmış sürüne sürüne kaldırım üstüne çıkan insan iskeletlerinin son iniltisini dinliyordum.

Yanımızdan bir çöp arabası geçti, kenarından bir kol sarktığını gördüm. Belediye ölü ve muhtazır topluyordu. Gün doğmadan sokağı susturmak lazımdı.

Süprüntü maşası ve ölüm, yanyana,

Beyrutun hazin sabah tuvaletini yapıyorlar.

İçkiyi, kadın gülüşünü elektriği, hepsini,
bütün Beyrut ve harbi kusmak istedim.
Ölmekte olanların katili olan bir adam gibi,
beni tutacak olan kolun ne taraftan
uzanacağını düşünerek, şaşkın
duraklamıştım.

Yatağıma girdiğim zaman, işimin
üzüntüsünü, elimi karnıma basarak
dindirmek istiyordum.

Bana harbin açık yüzü işte o Beyrut
faciasında göründü.

Visruva.

Cemal Paşa hükümetin hemen bütün
nazırlıklarının vekili gibi bir şey
olduğundan, karışmadığı hiç bir iş yoktu,

Onun için karargahında kendine yardım eden yerli ve yabancı mutehassıslar eksik olmamıştır: Eski eserler ve şehircilik mütehassısı bile vardı. Biri Berlin müzeleri müdürü profesör Veygand, öteki Roma akademisi azasından İsviçreli profesör Çürher idi.

Almanlar harbden, sonra İmparatorluğu sömürgeleştirmeği düşündükleri için en kuvvetli insanlarını ihtiyat zabiti olarak aramıza göndermişlerdi. Öyle zannediyorum ki Anadolu ve Suriye için en iyi teklifler bu Almanlar tarafından yapılmıştır.

Cemal Paşanın hüneri bu ihtisaslardan istifade etmekte idi.

İhtisası onun kadar iyi kullanan ve semerelendiren devlet adamına pek az

rasgeldim. Yazık ki bütün eseri, şimdi bizim olmıyan topraklar üstünde kaybolup gitmiştir.

Filistin bozgunundan sanra, hususi bir trenle İstanbulla dönerken, ancak o zaman, Cemal Paşa fakir topraklarına bakarak:

Keşke buralarda vazife almış olsaydım demiş idi.

Fakat 1914 te Cemal Paşanın İmparatorluğa imanı kuvvetli idi. Suriye ve Filistini Osmanlılaştırabileceğine şüphesi yoktu. HaydarPaşa İstasyonunda:

— Eğer Mısırı almadan dönersem... diye şimdi tekrar etmek istemediğim nutku hatırlardadır.

Şehircilik diye bir ilim olduğunu ve bir plan ne demek olduğunu Çürher'den öğrenmiştik. Gene Çürher. Vedad ve Kemal Beylerin Türk mimarisi diye ortaya attıkları uslup için beni uyandıran adam olmuştur. Cami kemerli bir hana veya çeşme pencereli bir eve bakarken:

- Nasıl tahammül ediyorsunuz? dedi;
Türkler kadar bani³ bir milletin cami mimarisi, çeşme mimarisi, türbe mimarisi olur da ev, bahçe ve han mimarisi nasıl olmaz?

Cemal Paşa Rumelihisarını tamir ettirerek bahriye müzesi yapmağa karar verdiği zaman, bir komisyon toplamıştı.

³ Yapı kuran

Komisyonadaki Türklerin kararı hisarın eski kulahlarını geçirerek, ona ilk manzarasını vermektir. Çürher isyan etti:

— Hisarı tamir edeceksiniz. Uğraşacaksınız ve para sarfedeceksiniz. Eğer ondan sonra Boğazdan geçen bir yolcu:

- Sanki tamir edilmiş ne olmuş? derse. Bu işe memur ettiğiniz mimarın en büyük şerefi bu olacaktır.

Hisarları külah ,giydirmekten kurtaran profesör Çürher olmuştur. Çürher Şam ve Beyrut için bir çok planlar yaptığı gibi, İstanbul tarafı için de sandıklarla projeler hazırlamıştır. O da profesör Yansenin fikrinde idi: İstanbulun kıymeti İstanbul tarafıdır ve en bozulmamış yaka odur. Bu yaka kurtarılacak için zaman geçmiş değildir.

Cemal Paşa ecnebi mutehassısların yardımını ile örnek çiftlikler de yapmıştır. Taanayel bu çiftliklerden biridir.

İş adamı olduğu için bürokrasiyi ve memur kafasını iyiden iyiye kırmıştır. Bir vakitler ordu müesseselerinde bütün müracaatların 24 saatte hallolunması emrolunmuştur. Yirmi dört saatte herhangi bir işi bitiremeyen memur kendi büyüğüne sebebini söylemeğe mecbur olduğu gibi, müracaat sahibi amirin kapısını vurup işinin bitirilmediğini haber verebilirdi.

Esaslı yollardan biri yapılacaktı. Yolun muayyen bir zamanda bitmesine lüzum vardı. O zamanlar Lübnanda oturuyorduk. Cemal Paşa Şam valisi Hulusi Beye (eski

nafia azırı, mühendis) bu tarzda emir verdi.

Hulusi Bey:

— Fennen imkan yoktur, diyor ve bu imkansızlığı isbat etmek için başmühendisi yola çıkardığını yazıyordu.

Başmühendis Ayin Sofar'a geldi. Koltuğu çanta ve dosya dolu idi. Bu yığınlarca kağıt ve cetvel, yalnız bir şeye yarıyacaktı: Orduya lazım olan yolun ordu için lüzumlu olduğu zamanda yapılamıyacağını isbat etmek!

Başmühendisi kumandanın yanına ben götürmüştüm, kendisinden pek emin idi. Fakat daha kapıdan girer girmez Cemal Paşa surati astı:

— Şimdi hepsini şu masa üstüne atınız, dedi.

Mühendis şaşırdı:

— Hepsini, hepsini, son kağıda kadar! Ve şimdi karşımda durunuz.

Gözlüklü mühendis boş kollarile dikili kaldı:

— Size yalnız şunu emrediyorum: Bu yol o tarihte bitmek için kadar paraya, ameleye, kazma ve küreğe ihtiyacınız vardır? Gidip erkanıharbiyeme haber vereceksiniz ve doğru Şama hareket edeceksiniz, Yol o tarihte bitmezse, sizi son taşların atıldığı yerde idam ettireceğim.

Başmühendisin idam edilmediğine tabii

şüphe etmezsiniz.

Yol saati saatine bitti.

Bugünkü kariler bu idam sözüne şimdi hayret edeceklerdir, Büyük Harbde öldürmek, astırmak, vurdurmak sözleri beş lira gibi hafif kıymetler almıştı. Bir gün Beyrutta bir telgrafçının üstüne:

- Bir dakika geciktiren idam olunur!

İhtarlı, doğrudan doğruya, yahut transit olarak, bir tomar telgraf yığılmış olduğunu ben görmüştüm.

Bu adamın bin parça edilmesi lazımdı.

İfratlar bırakılırsa, bürokrasiye karşı her

türlü şiddet benim hoşuma gider;
Bürokrasi bilhassa bizde tembelliği,
kararsızlığı, kafasızlığı, kötü niyeti,
bilgisizliği kanunlaştırmak demek
olmuştur.

- Efendimiz kanun getirdim.
- Ne kanunu?
- Bir mesele için emir buyurmuştunuz. Halbuki elimizdeki kanun sarihtir, bu mesele emriniz gibi halledilemez.
- (Yaverine dönerek) bana bir müsvedde kağıdı getiriniz.
Ve hemen Harbiye Nezaretine müstacel bir telgraf «şu numaralı kanunu hemen bu şekilde değiştirerek bana metnini müstacel telgrafla bildiriniz.

Bir kumaş bile bu kadar kolay
ismarlanmaz.

Dün bürokrasiden şikayet etmiştim. Bütün
şikayetler doğru olabilir: Fakat Büyük
Harbin kanunsuzluk kafası, bürokrasi
kadar zararlı idi.

Meşhur Kavur:

— En fena şayia, en iyi antişambre
müreccahtır, demiş.

En fena kanun, en iyi kanunsuzluğa tercih
olunabilir. En doğrusu kanunun iyi
yapılması olduğuna şüphe yoktur. Kanuna
emniyet ve hürmet olmıyan yerde zarar o
kadar büyüktür ki hiç bir fena kanun
memlekete o kadar ziyan vermez,

Cemal Paşa Boyacı köyündeki yalısındaki
son günlerinden birinde: ,

— Bir şey yapmak istiyorum, kanun karşıma çıkıyor. Kanun nedir? Ben yaptım. ben bozarım.

Bu Enverin bir sözünü hatırlatır:

— Var kanun, yok kanun!

Der, ve anlamıyanlara izah ederdi:

— Yaparım olur, bozarım olmaz!

Beyrutun büyük bulvarının açılmasına kanun yolu ile müsaade yok değildi, fakat pahalı olacaktı. Azmi Bey bir silindir gibi mahallelerin ve arsaların üstünden geçti ve yol açtı.

İzmir valisi Rahmi Bey, Konya valisi Muammer Bey de öyle yaptılar,

Hepsi geniş, muntazam ve güzel yollar:
Fakat tasarruf hakkı nerede? Bir taraftan
tasarruf hakkını kitapta sıkı sıkı tutarak
öbür taraftan kola kazmaya kuvvet
mahalleler yıkmaktansa, en sert sosyalist
kanunları çıkarıp tasarruf hakkını tahdid
etmek ve boş arsalar meselesini halletmek
daha doğru değil midir?

Büyük Harpte şahıs ve mal emniyeti sıfıra
düşülmüştür.

1916 da bir müddet için gelmiş olduğum
İstanbuldaki şahıs emniyetsizliği,
mütarekedeki emniyetsizlikten farklı
değildi. Ben İsmet Paşanın kanuna ve
emniyet sözleri üstünde bazı lüzumsuz
gibi görünen asabiyetinin sebebini bilirim.
Suriyede bu emniyetsizliğin en canlı
misalleri sürgünlerde olmuştur. Ermeni

tehciri için yapılan kanundan dördüncü ordu da istifade ederek «zararlı gördüğü kimseleri ve aileleri harp sonuna kadar nefyetmek» usulünü tutmuştu. Her gün vilayetlerden, mutasarrıflıklardan teklifler alırdık: «Şu aile muzırdır, münasip bir yere nefyedilmesine müsaade buyurulması rica olunur.»

Cevap formülü son derece basit idi: «e nefyolunması münasiptir,» yalnız kasaba ismini açık bırakıyorum. Erzincandan Bursaya kadar beğendiği yerin ismini koymak kumandanın elinde idi.

Bunun ehemmiyeti olmadığını zannetmeyiniz: Konya ve Bursaya gidenler harp sonunu görmeye muvaffak olmuşlardır.

Büyük Harpte karadan kışın Erzuruma

gidip harp sonuna kadar bekliyebilmek biraz güç, idi.

Ali Fuat Beyin en kızdığı şey işte bu nefiler idi. Bir gün ben gene bir cevap formülü yazmıştım- Ali Fuad Bey müsveddenin altına «F» işaretini koyduktan sonra kumandana götürecektim. Kağıdı okudu ve bana dönerek:

— Niçin ille böyle yazıyorsunuz? dedi.

Şüpbesiz ben ancak adet olanı yapabilirdim:

_ Bakınız, dedi, bu cevap şöyle de yazılarak kumandana götürülebilir. Ve bu tedhiş artık yeter, manasına bir müsvedde yaptı ve bana:

_ El yazınızla yazıp kumandana veriniz, dedi.

Dediğini yaptım. Cemal Paşa, kıpkırmızı, hiddet kesildi:

-Nasıl böyle cevap yazabilirsin?

Erkanıharp reisinin, emri olduğunu anlattım. Müsveddenin altına: «Benim mes'uliyetim altında cereyan eden siyasi işlere karışmaktan herkesi menederim...» gibi bir ihtar yazdı ve «-Siz bunu kendisine veriniz!» dedi. Onu da yaptım.

O gün «Elşark» gazetesini küşat resmine gidecektik. Ali Fuat Bey odasında kapalı idi. Cemal Paşa biraz bekledi: İşini bildiği için ısrar etmedi ve gittik.

Dönüşte Ali Fuat Beyin beni çağırdığını söylediler. Benimle Cemal Paşaya bir istida yolladı, Aklımda kaldığına göre istidanın hülasası şu idi: «Size hizmet edecek maddi manevi hasletlerden mahrum' olduğum için tekaüdümü rica ederim.

Erkanıharbiye reisinin o günlerde geçirdiği ıstırabı bilirim.

Sonraları siyasi kağıtları artık hiç görmedi. Doğrudan doğruya kumandanla temas ederdim. Bunun Cemal Paşa üstünde bir tesiri kaldığını zannediyorum. Lübnandan naklolunması istenen bir ailenin dosyası yanımızda olarak Lübnana gitmiştik. Kumandan:

_ Cevabı Lübnanda veririz, diyordu. Mutasarrıfın yanında ailenin oradaki evrakını istetti. Bu aile bir köyde otururmuş; mutasarrıf kumandanın havale

ettiği Őikayeti kaymakama, kaymakam nahiye müdürüne, o da yerli bir jandarma avuşuna havale etmiş. Jandarma avusu ne dedi ise havale üstüne havale, kumandana kadar o cevap gelmiş Cemal Paşa mutasarrıfa:

— İnsaf ediniz, dedi. Ben Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı, bir aile hayat ve memati hakkında bir Lübnanlı jandarma çavuşunun arzusu ile karar vereyim?

Fakat bu havalelerin içine karıőan garazlar, kinler, hınlar ve hiddedlerin yüzlerce kurbanı Anadolu içlerinde senelerdenberi yürüyüp durmakta idi.

Kanunsuzluktan bahsettiğim zaman demokrasi şairlerini kendim hakkında ümide düşürmüş, olmıyayım: Ben şark kanunsuzluğunu murat ediyorum. Muayyen fikir sistemlerinin ve bu sistemlere göre kurulacak nizamların esaslı tasfiye ve teessüsü mücadelesi demek olan garp idareleri bununla mukayese edilemez. Faşizmi ve Moskova rejimini şimdi başka bir isimle anıyorlar: İdeokrasi.

İttihat ve Terakkinin ne başıboş, ne de başı bağlı devirlerinde, ne demokrasiyi haklı, ne de mesela faşizmi haksız çıkarabilecek hiç bir şey yoktur. Onlar bize ya anarşinin, ya şahsın istibdatlarını gösterdiler. Hiç bir vakit muayyen bir fikir ve nizam sisteminin mütecanis hüküm ve nüfuzunun ne olduğunu anlatamadılar.

Konak ve konuklarımız

Anadoluda; çadır ve siperin köy ve kasaba evlerinden daha rahat olduğu cepheler vardı. Almanyada ise en iyi yemek yiyen yer cephe idi. Bizim yalnız mevsime göre değil mevsimin her gününe göre seçip gideceğimiz karargahlarımız olduğunu söylemiştim. Kudüste Alman sanatoryomunda, Şamda ya Viktorya otelinde, ya Salihiye köşklerinde, Halepte Baron otelinde, Lübnanda Sofar otelinde, Beyrutta Bassul otelinde kalırdık. Onun için cephede pek az otururduk.

Lübnana kar yağdığı zaman, otomobille yarım saatte inilen Beyrut şehrinde baharların en güzeli vardır. Beyrut bir cehennem gibi yandığı vakit bir iki saatte

çıkılan Sofarda İstanbul nisanının serin sabahları bulunabilir. Şam baharlar cennetidir.

Kışın Kudüs soğumaz.

Şamın Barata boyu, Zahlenin dağ yolları, gün batışının en güzel görüldüğü Sukulgarp, Kudüsün kemerli ve dar sokakları 'Beyrutun kumsalı Suriyede bulunmuş olanların gözlerinde tüter.

Karargahımızda bir çok hatırı sayılır misafirlerimiz olmuştur Lübnanda iken Maronitlerin Allah diye tanıdıkları patriklerini otele getirmek büyük bir hadise idi. O, hiç bir zaman manastırdan çıkmış değildi. Nihayet bir gün Cemal Paşanın ayağına geldi: Başkasının kaşığı kullanmadığı için kendi kaşığını başkasının

havlusuna el sürmediği için kendi havlusunu ve diğer ufak tefek eşyasını heybesine koymuştu. Maronilerin de olsa, otomobile binmiş bir Tanrı görmek meraklı bir şeydi.

Badiyelerde oturan aşiretlerin şeyhleri kurnazdırlar. Ne kadar emniyet verirsiniz veriniz, baba oğlu bir arada gelmezler. Nuri Şalan gelirse oğlu Nevvaf çölde kalır, Lübnanda Nevvafı misafir etmiştik. Şam ve Bağdat arasındaki nihayetsiz çölün büyük bir parçası Ruvale aşiretinin hükmündedir. Nevvafi ve babası orada hükümdardırlar.

Bu genç ve güzel adam, şairleri, dalkavukları ve nedimleri ile beraber geldi; birkaç gün karargahta kaldı. Bir gün

kendisine karadan ve çöl ortasından Bağdada gitmek zor olup olmadığını sordum:

— Size bir yıldız göstereyim; bir de mühürlü kağıt vereyim.
Hecine bininiz; on gün, on gecede gidersiniz dedi.

Tepenizde bir yıldız, elinizde bir kağıt, on gün on gece tek başımıza bütün öl...

Nevvafın dediğı doğru idi. Fakat mühürlü kağıdınızı mesela başka bir aşiretin adamları görürlerse, hemen kıymetinin değışeceğine şüphe yoktur. Ruvala bedevisi için aman mektubu olan kağıt, İbnilreşid bedevisi için ölüm fermanıdır. Aşiretlerin ölünde Nevvaf ın göstereceğı yol yıldızından başka bir de

aman yıldızı vardır: Altın! Altın kuma atıldığı zaman sesten başka her şey verir.

Nevvaf öğleye kadar odasında kaldıktan sonra, sakalı düzgün, yüzü dinç ve peşinde üç kölesi ile bahçeye iner, bir çiçek öbeğinin dibinde hasır bir iskemleye otururdu. Elinde tuttuğu karanfile karşı, zencilerin, iki büklüm, onu yemek vaktine kadar güldürecek nasıl nükteler yapabildiğini merak ederdim. Kısa ve kirli gülüşlerine kadar, hepsi tabii ve üslubidir. Nevvaf günde yalnız iki defa gülünç olurdu: Sofrada iken, elinde çatal yan gözile yanındakilerin taklidini almağa çalıştığı zaman!

Çöldeki çadırında şüphesiz hiç gülünç değildir. Orada Allahtan sonra o gelir. Kötülük edeni öldürür veya ayetlerin

emrettiği cezalardan birini verir.
Birbirlerini dava etmiş olanların, onun
karşısında, hutbe ve kasidelerle kendilerini
müdafaa etmeğe hakları vardır. ,

Çölde ahşap olmadığı için yalnız bir yerde
ıdam tahtası yapıldığını işitmiştim.
Mahkumlar bu tahtaya raslandığı vakit
öldürölmek üzere çadırlarda saklanırmış.
İdam, dizlerine kadar bu tahtaya
sıkıştırıldıktan sonra, merasimle
kesilmektedir. İdam günleri, çölün
bayramlarıdır.

*

Misafir gelen Havran şeyhlerinin bir
kusurları vardır: Girdikleri odadan keskin
sakal kokuları bir hafta kadar çıkmaz.
Dürzü sakalının rengi kınaya, kokusu

sirkelenmiş tarçına benzer. Bir gün, ikisine de nişan ve altın vermek için çağırdığımız kardeş şeyhlerle konuşup ayrıldıktan sonra büyüğü yalnız olarak yanıma geldi ve kulağıma:

— Ona daha az verirsiniz olur, dedi; çünkü nüfuzu ehemmiyetsizdir...

O çıktıktan sonra, küçüğü odama girdi; daha ziyade kulağıma

- Ona vermeseniz de olur, dedi, çünkü hiç nüfuzu yoktur.

Bizim karargahımızı ürküten misafirler, çölden, badiyeden, Saltadan, Ammandan, gelenler değildi. Berlinden gelenler idi. Fon Dergolç tehlikesizce Bağdada doğru geçti. Falkenhayn'î Kudüste tereddütle

karşılışıımızın sebebi varmış. Nevvaf Cemal Paşanın bir çıkın altınını alıp gitmişti. Falkenhayn bilakis altın getirmişse de, Cemal Paşanın topunu, tüfeğini ve kumandanlığını aldı.

Cemal Paşanın ilk kederinin haklı olmadığını zannederim. Çünkü Suriyenin eski Alman orduları baş kumandanına hazırladığı hediye kimsenin heves edeceği bir şey değildi: Bozgun!

Çadır devleti

Arabistan ve Irak çöllerinde yarı müstakil şeyhlikler ve emirlikler olduğunu bilirsiniz. Bunlar meskun toprakla deniz arasındaki boşlukta hüküm süren devlet taslaklarıdır.

Şeyh ve emirlere denizden İngiliz altını ve karadan Osmanlı altını gider. Gelir kaynaklarından biri de gazve diye dinleştirilmiş baskın ve yağmalardır.

Suriye ve Hicaz tabloları arasında bu çadır devletlerden birinin hikayesini anlatmalıyım:

Bu, bir Emirliktir; Emir'in ismi Suud'dur. Yukarı Necitte oturur; payitahtı Hail'dir. Sultan Hamit zamanından beri İstanbul'da

Reşit Paşa isminde bir elçisi bile vardı.

Büyük Harp başladığı zaman, hemen hemen yüz seneden beri müstakil idiler. İçlerinde 20 sene, 24 sene, 27 sene hüküm sürmüş Emirler sayılabilir.

Emirin siyasi vazifesi, İbni Suud'u gücendirmemek, Hicaz gelişlerindeki hediye almak, Osmanlı hazinesinden altın çekmektir.

Hail beş altı bin kişilik bir kasabadır. Etraftaki hurmalıklarda oturan taşralı halkının yekunu da dört beş bin kişiyi bulur.

Emirliğin hazar kuvveti on yedi yaşından elli yaşına kadar kadınlı erkekli bin kişidir. İçlerinden altı yüz kadarının eli silah tutar; ötekiler kahvecilik, seyislik gibi

hizmetlere bakarlar.

Sefer kuvveti her zaman değişir:

Bedeviler: Hail'e yakın ve toplu mudurlar, yoksa uzakta mıdırlar? Düşman kabileleri yakında mı, uzakta mıdır? Emir'in gazvesi menfaatlerine uygun mudur, değil midir? Eğer şimal ve orta Necit'te gazve yapılacaksa, Emir, üç bin kadar silah bulabilir. Eğer Taif ve Mekke gibi aykırı ve yabancı yerlere gidilecekse, bedevilerin bir çoğunu yerinden, kımıldatmak imkansızdır. Bedevi gerideki yurdunu on günden fazla boş bırakmak istemez. Baskın, vurgun, yağma, hepsi kısa bir zamanda bitmeli, herkes payını alıp çadırcığına çekilmelidir.

Emir'in bayrağı altında toplananlar şunu da tahkik ederler;

Bir takım aşiretler vardır ki Hail'lileri gördükleri zaman kaçarlar; mallarını bırakırlar; o zaman gazve deve, koyun ve çadır toplayıp sürmekten ibaret kolay bir iştir. Eğer hedef sert bir kabile ise bayrağın etrafında kalabalık az olur.

Hail'de halk üç sınıftır: Asiller, melezler, köleler! Asil olanlar dışarıya kız verip almazlar; bunlar için san'at sahibi olmak ayıptır. Melezler ak kadınlarla kölelerden çıkmış olanlardır.

Kalaycılık, kasaplık, terlikçilik gibi san'atlar melezlerin elindedir. Köleler alınıp satılan zencilerdir.

Hükümet, kadı dedikleri bir şeyhten ibarettir. Nikah, veraset, katil, hırsızlık gibi vak'alar ona verilecek rüşvetlerle hallolunur.

Aşiretlerin bulunduğu çöllerin içine henüz paradan büyük Allah girmemiştir. Para uğruna yapılan her şey, Allah uğruna yapılmış gibidir...

Emir, genç ve iyi bir adamdı. Fakat bir taraftan büyük anası Fatma'nın, diğer taraftan Reşit Paşanın telkini altında idi. Fatma Necid Katerina'sı diye şöhret bulmuştur. Sevmediği bir adamı parça parça kestirerek köpeklerle yediren bu kadındır.

Hicaz isyani oluncıya kadar biz bu Emire ve adamlarına uslu dursunlar, diye para veriyorduk. İsyân olduktan sonra Hicaz hattına geçenler, hattı tutsunlar ve Şerif kuvvetlerini sıksınlar diye altın yolladık. Bütün altınlarımızı bir kaç kişi aralarında

paylaşıp aylar ayı yola çıkmadılar. '

Emir taraflarının hem İngilizler, hem Şerifler, hem de Osmanlılarla hoş geçinmekten neticede kim kazanırsa onun hissesinden mahrum kalmamaktan gayri tasaları yoktu. Kervan kervan silahlarımızın ve çıkın çıkın altınlarımızın çölden getirdiği ses duadan, vaitten ve mazeretten ibaretti.

Emir ve adamları bir defa Medayin'e uğrar gibi oldular.

Yemeklerimizi yiyip yeni altınlarımızı aldıktan sonra, yine dağıldılar. Önümdeki vesikalardan yalnız birinde Emir'in şahsına verilmiş, yedi bin altının kaydını görüyorum.

Reşit Paşanın Emire yazdığı bir mektubun

şu satırlarını okuyoruz; «Hükümet bana yeniden para verdi. Fakat bu sefer sizi mutlak hareket ettirmekliğimi istiyor. Ben oraya gelmeden, siz kendinize zekat vermediğini ileri sürerek bir kabilenin üstüne yürüyünüz; ben sizi seferde bulmuş olayım, Eğer hükümet bana dediği gibi Mekke üzerine gidip te şehre girecek olursa, biz de hemen arkasından yetişiriz. Eğer hareket etmezse, ne yapalım, henüz seferdeyiz, deriz.»

Biz Emire top da yollamıştık. Kumandanı birinci mülazım Osman Beydi. Aşiret Medayin'e doğru yürüyüş gösterdiği zaman, bir vadide ateşe uğradı: Bizimkiler 1000, karşı taraf 30 kişi kaldıldardı. Daha bir kaç kişi yaralanınca hepsi kaçmağa başladılar. Osman Beye de:

« — Topunu bırak, gel!.» diyorlardı.

— O benim namusumdur, bırakamam. Ne diye kaçıyorsunuz? diyordu.

Boş yere bağırdı, çağırdı. Karşı taraf üstüne üşüşüp kurşun ve cenbiye ile Türk çocuğunu parçaladılar.

Silahlar, toplar, altınlar, develer ve erzak, hepsini hepsini verdik: Ve bütün seferden bize yine ve yalnız bir Türk çocuğunun isimsiz, nişansız mezarından başka bir şey kalmadı.

Türk topuna sarılmış, olarak parçalanan Osman, 333 senesi haziranının üçüncü günü ölüp gitmiştir.

Krosnah:

Niçin Enver Paşaya Alman dostu ve Cemal Paşaya Fransız dostu dendiğini derin derin araştırmayınız. Enver Paşa Berlinde ateşemiliter ve Almancası Fransızcasından kuvvetli idi. Cemal Paşa Almanca bilmez, fakat şöyle böyle Fransızcası vardı. Bundan başka Bahriye Nazırının 1914 te Fransada oldukça parlak bir seyahat yapmış olduğunu hatırlarsınız.

İttihat ve Terakki reislerinin beynelmilel meseleler ve davalar hakkındaki fikirleri öteki batından daha esaslı olmamıştır.

— Alman yenilmez, yahut:

— İngiliz yenilmez.

Hepsinde bu kuru hükümler: Aşık kemiğinin ne tarafı üste geleceğini hiç, kimse bilmez; fakat üste gelen tarafa niyet tutmuş olanlara bizde dahi denir.

Harp yumruğunun bir vuruşta Fransayı devireceğini zanneden Enver Paşa Marn'den sonra bile, karakartalın zaferine yetişebilmek için nefes nefese harbe girdi. Fransayı takdir eden Cemal Paşa, İngilterenin elinden Mısırı almak gibi hülyaya hiç olmazsa bir müddet inanmıştır.

Almanlar Büyük Harpte Türkiyeye kendi mülazimlerinin ismini koymuşlardı: Enverland!

Fakat memlekette hükmü geçen diğer şefleri de kazanmak faydasız değildi. Bunlar arasında Almanları pek sevmemekle şöhret kazanan Cemal Paşa vardı. Harp sonlarına doğru onu da Almanyada bir seyahat yapmağa davet ettiler.

Almanya ve Avusturyaya niçin gittiğimizi pek bilmiyorum.

Tanzimattan beri Avrupa seyahatlerini vazifelendirmiş olanlar parmakla sayılabilir. Türkiye kapısından çıkanlar için şehirlerinde o kadar görülmemiş yeni şeyler, bilhassa o kadar kavuşulmuş yeni hürriyetler vardır ki, masa başı insana hapis gibi gelir. Kendilerini büyük zevk sağanağından kurtararak, Avrupa sokaklarını baş döndüren cazibeleri

arasında çalışabilen şarklılar belki yalnız Japonlardır.

Medine treninden ineli çok olmamıştı. Yolumuzu Ostand'a kadar uzatarak uzun bir seyahat rekoru kırdık. Almanyayı, Avusturyayı ve Belçikayı dolaştık. At yarışlarına, opera ve operetlere, Ren nehri boyundaki şarap kahvelerine Krupp tezgahlarına, Amiral Şer'in zırhlısına, Kayserin kardeşinin Kil'deki sarayına, Br j' n dantela müzesine ve biraz da top sesinin ancak geceleri duyulabildiği cephe gerilerine gittik. Krupp fabrikalarının sahibi Matmazel Berta'nın Essen'deki şatosuna misafir olduk.

Kayserle  ğle yemeği, Hindenburg'la akşam yemeği yedik. Gene, Avusturya İmparatoru Şarl'i Viyana

kenarındaki Baden Baden köyünde selamladık.

Bende bu seyahattan topyekun şu intibalar kaldı: Almanya aç, idi, Avusturya bitkindi. Krösnah karargahında bize Sultan Hamit sarayı efendilerinin taklitlerini yapan Kayser, bana belki o efendiler kadar şarklı bir hükümdar gibi göründü. O bizi Krösnah'da, biz Nevvaf'ı Lübnanda karşıladığımız gibi, öyle gösteriş ve tiyatro ile kabul etti,

Kayserin öğle yemeğinden doymıyarak kalkmıştık. Mabeyincisi: İmparator cephe gerisi gibi yer» diyordu. Cephe gibi yiyen Hadenburg'un akşam yemeğinde ise Şam ziyafetleri gibi doyduk.

Brüksel dükkanlarında hemen yalnız

kadınlar çalışıyordu.

Hepsi kızıl Alman düşmanı idiler ve hiç kimseden lakırdı esirgedikleri yoktu. Belçikada vatansever bir memleket havasının düşmanı nasıl tecrit edebildiğini gördüm. Sokakta kahvede otelde Almanlarla temas eden hiç bir yerli yoktu. Büyük Harp te Brukseli görmüş, olan bir Türk için, mütareke İstanbulunu düşünmek ne kadar hazindir.

Müttefikler, Almanya hududundan içeri sokulmamak şartile, Belçikaya her şey; eşya ve yiyecek gönderiyorlardı. Brüksel'de bir de Alman darlığı ile müttefiklerin feraflığı ve rahatı arasında bir kıyas yapmağa fırsat buldum.

Ostand bomboştu. Avrupanın bu meşhur

plajından, hatıra olarak, kumsalda tek başlarına gerinen çıplak Alman çavuşlarının hayali, kapalı otellerin sessiz manzarası bir de içinde uzun bir top gizlenen beton tabyalar gözümün önüne gelir.

Alman denizinden Türk denizine doğru bir yıkılış, büyük bir yıkılış vardı. Bizi belimize kadar gömen heyelanın altından başlarımızı, güç doğrultmuş , birbirimizi aldatıp avutmağa uğraşıyorduk.

İmparator Vilhelm. İmparator Şarl ve İmparator Mehmed, sirmalarından sıyrılmış, üç tahta manken gibi duruyorlardı. Hindenburgun ahşap heykeli gibi, fakat altın çivi değil, milli ıstırapların oku saplanan üç manken.

Tuna yukarısında iki imparatorluk, Akdeniz kıyısında bir imparatorluk ve Tuna kenarında bir krallık devrilmek üzere idi.

Dönüş gününden evvel, karısı, geldiği için Mihmandarımız bana başka bir oda teklif etti. Taşındım. Ertesi sabah kahvahtımı istediğim garson, duvara eli ile bir takım işaretler yapmağa başladı.. Ne dediğini anlamıyordum: Ekmek vesikası soruyormuş , Vesikam varsa sakarinli çayla kuru ekmek yiyebilecektim.

Cemal Paşa ve misyon kelimelerini bir kaç defa söyledim. Birden gözlerini açtı ve biraz sonra bana zengin donanmış bir tepsi getirdi: Cemal Paşa kahvaltısı! Bize Almanyada gösterdikleri işte bu idi:

Şama döndüğümüz vakit bir çok yeni şeyler öğrenmiş, yeni silah tecrübelerinde

bulunmuş, Krupp'un kaynar demir ırmağını ve Kil'deki top istiflerini görmüş fakat bir şeyi, zafer ümidini son damlasına kadar kaybetmiştim.

Batıyorduk...

Altı nişan:

Şark saraylarının nişan ve madalyalarında, elmas veya altın veya gümüşlerinin çarşı değerinden başka hiç bir kıymeti olmamıştır. Hamit İstanbuluna gelip de bir kaç bedestan malı ve bir iki nişanla geri dönmiyen hemen hiç bir frenk yoktu.

Büyük Harpte bir kaç ay kadar, harp madalyası bu kıymetliziği gidermişti. O zaman madalye yalnız Çanakkale siperlerinin damgası idi. Çölde esir ettiğimiz İngiliz çavuşlarından biri, karargah neferleri arasında bir harp madalyalı asker görmüş ve gözlerini açarak:

— Çanakkale, Çanakkale! demişti.

Genç zabitlerin en merak ettiği şey işte bu madalya, bir de İngiliz kayışı idi.

Arkadaşım A. *** cepheden gelen tanıdıklarımızda göre göre bir müddet çöle gitmeğe karar verdi ve dağ taş ortasında İngiliz suvarilerini kovalarken bacağından yaralandı; vurulan atı bir tarafa, kendi öbür tarafa yuvarlandı. Neferleri zar zor ölümden kurtararak kendisini hasta çadırına kadar sürüyebildiler.

Bu havadisi aldığımız vakit kumandanla biz Almanya seyahatine çıkıyorduk.

İstanbulda bana nişan ve madalyem olup olmadığını sordu. Boş göğüslü bir zabit, iyi

bir süs değildir. Bir iki gün içinde bir harp madalyası bir de kılıklı Mecidi nişanı aldım.

Berlinde Kayserin locasında opera seyrettiğimiz ertesi günü, bir demir haç madalyası verdiler. Hamburgda bir kaç müessese dolaştık; serbest şehrin kendine has bir nişanı vardır. Onu da göğsümün bir kenarına takdım. Kendisini ancak ayakta gördüğüm Avusturya İmparatoru hepsinden cömert çıktı: Onun hediye ettiği harp madalyası ancak yüzbaşı rütbesinde olanlara verilirmiş. Bu madalyanın mühim olması yüzünden, memleketimde bir de kılıklı liyakat madalyası kazandım.

Almanya, Avusturya ve Belçikayı dolaşmıştık Harpte böyle bir seyahat, kendi başına bütün arkadaşları gıptalandıracak bir kazanç idi. Fakat

arkadaşım A *** nın bir tek tesellisi vardı:

Yarasının üstüne astığı madalyayı ve İngiliz kayışını bana göstermek!

Şurası var ki ben Belçikada en iyi İngiliz köselesinden yalnız kayış değil bütün lazım olanları satın almıştım. A *** yi ilk defa öğle yemeğinde gördüm; madalyasının gururu ile gülmek için açılan dudakları, benim dolu göğsüme baktığı vakit, buruşup kısıldı.

Karargahla siper arasındaki derin uçurumu bu kadar yakından sezmemiştim. Nişan ve madalyalarımın ikisini göğsüm süslü olmak için birini operada nefis bir oyun seyrettiğim için, birini Hamburg belediyesinin ziyafetinde bulunduğum için, bir başkasını Baden-Baden kasabasında

bir İmparator " yüzü gördüğüm için almıştım.

Bu iptizalden sonra, tanıdığım bazı zabitler arasında kırmızı, beyaz şeritlerini koparıp atanlar ve madalya taşımamak için yemin edenlere sık sık rastgelmışimdir.

Halbuki Kil'de bir İngiliz kruvazörünün bir İngiliz tahtel-bahirine verdiği randevuyu haber alıp, tek başına oraya giden ve İngiliz kruvazörünü batıran genç bir kumandanın en büyük iftiharını boynuna astığı Pour le merite nişanı idi: Arasında bulunduğu kalabalık zabitler safında bu nişan yalnız onun boynunda vardı.

Fedakarlık ve feragat gibi, vazifeden üstün hareketler istenen işlerde ve zamanlarda iltimas ve imtiyaz kadar zararlı ne olabilir?

Büyük Harpte bazı cephelerimizin en hazine manzarası, siperin manevi şerefine ve maddi hakkının geridekiler tarafından yenmiş olması idi.

Siper, ölüm düğmesine bastığı zaman, çok defa, arkada, ta uzakta bir takım göğüsler üzerinde elmas, altın veya gümüş ışıklar yandığı görülürdü.

Suriye ve Filistine Almanların niçin o kadar ehemmiyet vermiş olduğunu Berlin politikacıları kadar biz de biliyorduk. Cephede Alman kumandanları, ve ihtiyat zabiti olarak gelen Alman mütehassısları aramızdan hiç eksik olmamıştır.

Kanala giden Almanın ismi Fon Kress idi. Kemik yerine sinirden yapılmış bir enerji iskeletini andıran bu zat, bütün çöl harplerinin başında bulunmuştur.

Eski Alman orduları başkumandanı Fon Falkenheim, galiba Halepte toplanan ordularla Bağdadı almağa çalışacaktı. O mümkün olmadığı için Filistin cephesini kendisine verdiler. Fon Kress Cemal

Paşanın emrinde idi. Falkenheim ve ondan sonra Liman Fon Sanders Cemal Paşasız kumanda etmiştir.

Hiç birinin durduramadığı İngiliz seli, yine bir Türk, fakat bu sefer öz bir kumandan, Mustafa Kemal tarafından Halep aşağısında tutulmuştur.

Mustafa Kemalin orada seçtiği müdafaa hattı milli misaktaki Türkiye hududu idi.

Eski Osmanlı altını ile Alman altını arasında bir renk farkı vardır. Bizim Suriyede gördüklerimiz hep kırmızımsı Berlin altını idi.

Çok para verdiklerinden midir, Cemal

Paşanın fennine inanmadıklarından mıdır, yoksa bu cephenin Alman eline geçmesinde büyük bir fayda arandığından mıdır, nedir, son zamanlarda Suriye ordusunu müttefiklerimize devretmek için uzun bir buhran geçirdiğimizi hatırlıyorum.

Halepten Bağdada giden Fon Dergolç Paşaya Baron otelinde bir ziyafet vermiştik. İhtiyar general:

İngilizleri mensup oldukları denize dökmeğe gidiyorum, demişti.

Bir müddet sonra kendisinin kara tabuta kapanmış cesedini yine Halep istasyonunda selamlamıştık.

Bir sabah Zeytindağı karargahında General Falkenhein'i gördüğüm zaman, bu

dik boylu, yüksek bakışlı kumandanın Suriyeye nasıl bir tali getireceğini düşünüyordum.

İngilizler bu havadisten bizim kadar heyecanlanmadılar.

Times gazetesi:

Suriyeye giden Falkenheim karaya düşmüş bir balina balığına benziyor, demişti.

Cemal Paşa uzun müddet, şüphe ve tereddüt içinde çırpınıp durdu. Falkenheim'i Fon Kress gibi, doğrudan doğruya onun emrine vermek imkansızdı; bir ordu kumandanlığı mintakasında iki büyük otoritenin birlikte bulunmalarına da ihtimal yoktu, Nihayet arandı tarandı, boğuşuldu, uzlaşıldı silahlı kuvvetin başına

Fon Falkenheim geçti ve Suriye rüyasına veda etmek istemiyen harp sonunda kaybolmamış bir Suriye hediyesi ile İstanbula dönmek isteyen Cemal Paşaya, belki şatafat zayıflığından istifade edilerek, bir büyük ünvan verildi: Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı!

İkinci başkumandan gibi bir şey... Top, mitralyoz, tüfek, kılıç Almanın emrine ve Cemal Paşanın hissesi ise imzası üstündeki bu dört kelimedenden ibaretti.

Doğrusunu isterseniz, kumandan artık Paşalaşan Falkenheim, Cemal Paşa ise sivil idareye karışabilir, ordu için de menzil hizmetleri görür bir karargah başı olmuştur.

O koskoca kıt'ada dördüncü ordu

kumandanı gibi basit bir ünvanla vizrovalık eden Bahriye nazırı Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı dumanı içinde tacını kaybetti. Bu yıkılışın ona ağır geldiğini hep hissediyorduk.

Onun umum kumandanlığı' boş çöller içinde bedevi şeyhlerine verilen fahri Paşalıklar gibi bir şey idi.

Bir gün Falkenheinin bir küçük zabitinin Şamda gözüne kestiği binayı keyfinin istediği gibi zaptettiğini haber aldık. Patrikleri emirleri, şeyhleri sırasına karşısına dizen, ayan ve mebus asan sonsuz nüfuz sahibi Cemal Paşa, bu küçük zabite dert anlatmak için yenilmez müşkülat içinde kalmıştır.

Aşınmaz mermerden zannettiğimiz o

büyük kudret ve gurur, bir küçük Alman zabitanın fiskesi ile, bir alçı gibi çatladı. Bir düşüşün acı matemini ilk defa işte bu çatlaktan gördüm.

İktidar filinin hortumu , muvaffakiyet yemi gevelemediği zaman, tersine kıvrılır ve üstündekini yutar.

Falkenheinin Suriye saltanatı daha az sürecekti ve onun arkasından gelen bir başka Alman müşiri de yine bozgunun azı dişleri arasında parçalanacak, İngiliz süngüsünden daradar başını kurtaracaktı.

Cemal Paşa değil, Suriye düşüyordu. Yalnız rütbeye, nişana ve semaya fazla itibar eden bir memleket olduğu için, Anadolu köyleri gibi sessiz ve kimsesiz değil, başkumandan, müşir ve

nazır üniformalarına sarınarak, daha gösterişli ve debdebeli düştü.

Allaha ısmarladık:

Üç tabur, ah üç tabur...

Nebi Samoöl siperlerinde Kudüs için kan döken Türk askerlerine bu kadarcık yardım edemiyoruz.

O sene Galiçya topraklarında döğüşmek için yirmi bin lüzumsuz Türk bulmuştuk.

Bir yığın Anadolu çocuğunu arlık kopmuş uzaklaşmış Medine içinde, iskorpite ve çöle yediriyorduk.

Bir sabah kumandanın odasına girdiğim zaman, gözlerinin ağlamaktan yorulmuş

olduğunu gördüm; Kudüs İngilizlerin elinde idi.

Oradaki son Türklerin nasıl kahramanca vuruştuklarını masanın üstünden aldığım şifreli telgrafta okudum. Kudüsü İsrail oğulları gibi bırakmadık; Türkler gibi bıraktık. Nebi Samon üstünden müslüman veya hiristiyan mabetlere doğru inenler, Türklerin son gününü hatırlıyacaktırlar.

Karargahın içinde: «Kudüs düştü! Sözü ölüm haberi gibi yayıldı. Daha şimdiden Beyruta; Şama, Halebe göz yaşlarımızı hazırlamak lazımdı.

Artık yalnız Anadoluyu ve İstanbulu düşünüyorduk. İmparatorluğa, onun bütün rüyalarına ve hayallerine, Allah ismarladık.

Zeytindağının çamları arasından, güneşi
hiç sönmiyecek, hiç akşam gölgesi
görmiyecek gibi bakan Lut çukuru şimdi
bütün imparatorluğu içine çeken bir mezar
gibi, genişleyip derinleşiyor.

Eşyamı ve kağıtlarımı bavulumla
yerleştiriyorum. Artık Şamdan ayrılıyoruz.
Cemal Paşa İstanbulda istifa edecektir.

Tren giderken iki tarafımızda Suriye ve
Lübnanı sanki sahra gibi boşaltıyoruz.
Yarın kendimizi Anadolu köylerinin
arasında Kudüssüz, Şamsız, Lübnansız.
Beyrutsuz Ve Halepsiz, öz can ve öz ocak
kaygısına boğulmuş, öyle perişan
bulacağız.

Kumandanın harap Anadolu topraklarını gördükce:

— Keşke vazifem buralarda olsaydı, diyor.

Keşke" vazifesi oralarda olsaydı Keşke o altın sağnağı ve enerji fırtınası, bu durgun, boş ve terkedilmiş vatan parçası, üstünden geçseydi...

— Eğer kalırsam, diyor; bütün emelim Anadoluda çalışmaktır.

Eğer kalırsa, eğer bırakırlarsa... Anadolu hepimize hınç, şüphe ve emniyetsizlikle bakıyor. Yüz binlerce çocuğunu memesinden sökerek alıp götürdüğümüz bu anaya, şimdi kendimizi ve pişmanlığımızı getiriyoruz. İstasyonda bir

kadın durmuş gelene geçene:

— Benim Ahmed'i gördünüz mü? diyor,
Hangi Ahmed'i? Yüz bin Ahmed'in
hangisini?

Yırtık basmasının altından kolunu
çıkararak, trenin gideceği yolun, İstanbul
yolunun aksini gösteriyor.

— Bu tarafa gitmişti, diyor.

O tarafa? Adene mi Medineye mi Kanala
mı, Sarıkamışa mı, Bağdada mı?

Ahmed'ini buz mu, kum mu, skorpit
yarasımı, tifüs biti mi yedi? Eğer
hepsinden kurtulmuşsa, Ahmedini görsen
ona da soracaksın:

-Ahmed'imi gördün mü?

'Hayır... Hiç birimiz Ahmed'ini görmedik. Fakat Ahmed in her şeyi gördü; Allahın Muhammed'e bile anlatamadığı cehennemi gördü...

Şimdi Anadoluya batıdan, doğudan, sağdan, soldan bütün rüzgarlar bozgun haykışarak esiyor. Anadolu; demiryoluna, şoseye, han ve çeşme başlarına inip çömelmiş, oğlunu arıyor.

Vagonlar, arabalar, kamyonlar, hepsi, ondan, Anadoludan utanır gibi hepsi İstanbula doğru, perdelerini kapamış muşambalarını indirmiş, lambalarını söndürmüştü, gizli ve çabuk geçiyor.

Anadolu Ahmed'ini soruyor. Ahmet, o daha dün bir kurşun istifinden daha ucuzlaşan Ahmet, şimdi onun pahasını kanadını kısmış, tırnaklarını büzmüş bize dimdik bakan ana kartalın gözlerinde okuyoruz.

Ahmed'i ne için harcadığımızı bir söyleyebilsek, onunla ne kazandığımızı bu anaya anlatabilsek, onu övündürecek bir haber verebilsek...

Fakat biz Ahmed'i kumarda kaybettik!

Son:

İki hikaye işittim. Masal olmadığı için nakledeyim:

Cemal Paşa artık ordu kumandanı değildi; mütareke yakındır. Artık, harbe niçin girdiğimiz münakaşa edilebilir, büyük adamların küçük adamları adam yerine saymak ve onlarla görüşmek sırası gelmiştir. Arkadaşım Y. K... bahriye çatanası içinde Büyükkadaya giderken sordu:

— Paşam, söyler misiniz, bu harbe niçin girdik?

Ve üç dört sene içinde bunalttığı bir nefesi boşaltmış gibi ohluyarak bekledi. İşte cevap:

— Aylık vermek için!
Ve ilave etti:

Hazine tamtakırdı. Para bulabilmek için ya bir tarafa boyun eğmeli ya öbür tarafla birleşmeli idik.

Kırtasiye ve maaş imparatorluğunun tarihi işte böyle biter.

*

Bu fıkranın belki büyük bir kıymeti olmayacaktı; eğer sonraları şu hikayeyi işitmeseydim:

Sakaryaya yaklaşıyoruz. Bir millet olarak kalmak için harbetmek ve muzaffer olmak lazımdır. Tam o zaman da maliye durmuştur. İlim, ihtisas ve tecrübe, Mustafa Kemal'e hükmünü söylüyor:

Hazinede para kalmamıştır; bulmak ihtimali de yoktur.

İlim, ihtisas, tecrübe... Büyük kelimeler, büyük ve korkunç!

Verdiği karar da şu:

Türk milleti istiklalini ödiyemez!

Aylık vermek için harbi bırakmak lazımdı.

Mustafa Kemal'in kararı bu değildi; vatan ve istiklal idi ve en iyi kanunu arayıp

buldu «Milletin nesi var, nesi yoksa yüzde kırkını vatan müdafaası için verecektir.

Sakarya, Dumlupınar, İzmir ve Lozan hepsini böyle ödedik,

Mustafa Kemal Büyük harbe girmek aleyhinde idi: İlim adamı olduğu için!

Mustafa Kemal Kurtuluş harbini bırakmak fikrinde asla bulunmadı vatan adamı olduğu için!

İşte size bütün kitabın özeti: İlim ve vatan adamı olunuz.

Hiç biri yalnız başına, ne sizi, ne de milletini kurtarabilir.

ÇÖL DESTANI

— 1 —

Çöl bedevilerinin ancak kibar olanlarının derileri üstünde bezden bir entari, siyah bir maşlah, agel ve kefyeye, ayaklarında yalnız tabanı kapıyan ve ince bir meşin halka ile başparmakları bağlı köseleler bulunur. Bu eşya, herkesin servetine göre, en fena örme bezden en güzel ipek kumaşlara kadar değişir. Kadınların esvap ve süsleri siyah entari, başa sarılan siyah bez, boyun, kol ve ayak bilezikleri ile bakır ve gümüş halkalardan ibarettir.

Bedevi koyu esmer, zayıf, uzun ve seyrek sakallı, açık alınlı sivri başlı, oynak bakışlı bir adamdır.

Her kabilenin bir şeyhi var. Şeyhler asil, cesur, cömert olmalıdır. Şeyhlerin yanında bir kadı bir de kasas memuru bulunur, şeyhler Urban'ı kendi keyifleri için ve kendi adetlerine göre idare ediyorlar. Mahkemelerde kadınlar için kadı başkadır. Mahrem olmıyan hiç kimse hakim karşısında kadınlarla beraber bulunamaz.

Şeyhlerin ceza usulleri için garip hikayeler işittim- Mesela bikrini arzusile izale ettiren kadınla erkeği kendi babalarına, yahut kardeşlerine idam ettirmek adetmiş. Katiller ya diyet veriyor, yahut öldürülüyor. Diyet kırk adi deve, bir beyaz dişi hecin,

evlenilebilir bir kızıdan ibarettir. Bu kız ölen adamın en yakın erkek akrabasının çadırına götürölür ve bir erkek çocuğu doğuncaya kadar bu yabancı adama cariyelik eder. Doğurduğu çocuk sağ koltuğuna bir kılıç sıkıştırdığı vakit sağ elinde testi tutabilecek yaşı gelir gelmez katilin zavallı kızı, şeyhler meclisinin huzuruna çıkar ve efendisine:

— Bu çocuk kimindir!
Der, eğer adam

— Yemin ederim ki benimdir!

Cevabını verirse çocuğu babasına bırakıp kendisi erkeklerle alakasını keser ve familyasının yanına döner.

Vaktile bir bedevi düğünile bedevi ziyafetinde bulunan dostlarımdan biri bana: gördüklerini yazmıştı: «Çölün amcazadesi» olmuyan kızları, şehir kızlarından bile bahtiyardırlar. Kabilerinin konduğu yerlerde gönlüne hoş gelen herhangi bir gençle evlenebilirler. Fakat her kız için amcazadeye varmak mecburiyeti var, hatta bu amcazadenin bir kaç karısı olsa bile...

Geçen gün bir kabilede nikah ve düğüne çağırılmıştım. Nikah günü delikanlı ile kız karşı karşıya birer taş üstüne oturdu. Erkek dedi ki:

— Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş üstündesin! Allahın ve Peygamberin emri ile beni kendine erkek diye kabul eder misin?

Kız cevap verdi:

— Ben bir taş üstündeyim, sen de bir taş, üstündesin! Seni kendime erkek diye kabul ediyorum,

Bu sözleri üç defa tekrar ettiler. Sonra kaynata elindeki çöpü damadına verdi ve damat bu çöpü agelile kefyesi arasına koydu. Çölde nişanı alameti işte bu çöpdür. Damat demek istiyor ki: «_ Kızınız bir çöp de olsa başımın üstündedir.»

Güveyi bir aba, bir entari, demir halhal, saça takmak için bir sicime dizili boncuk, bir çift bilezik, kakülden gerdana kadar burnu örterek asılmak üzere gümüş İngiliz paraları dikilmiş bir bez parçası hediye

etti. Sonra gelin, ta küçüktenberi, bugün için ayırıp sakladığı cins hecinin burnuna kendi saçından ördüğü halkayı taktı ve bir kadın kalabalığı arasında güveynin çadırına girdi.

Ben geç kalmamak için ordugaha dönmeğe mecburdum.

Aklı başında bir adam olan delilime geceki eğlencenin ne olacağını sordum, şöyle anlattı:

— Şimdi güveyi ortadan kaybolup bir köşeye gidecek; Urban silah atıp oynayacak. Geç vakit güveyi ile gelin biraz hasbihal ettikten sonra erkek kıza meyil gösterecek ve kız da cilvelenip kumlara doğru koşacak! En nihayet güveyi ve gelin; sesleri işitilmiyecek kadar koştuktan sonra kız kendini çukur bir yere

fırlatıp teslim olur.

Çöl düğününün ilk vuslat saatleri işte uzak kumlar üstünde gündüzden hazırlanan böyle bir çukurda geçiyor,

Bir gün de ziyafetlerinde bulundum. Güya mevlut daveti idi. Güneş hafifledikten sonra sofra etrafına dizildik. Her sekiz kişinin önüne geniş yemek leğenleri koydular. Bu leğenlere haşlanmış et ve ekmek doğranmıştı. Herkes elini dirseğine kadar sıvadı ve en büyük bir avuca güç sığan lokmalarla bu garip yemeği yedi.

Sofrada oturmağa hakkı olmıyanlar geride ve ayak üstünde bir müddet bekleştiler, Sonra davet sahibi:

— Al cömertlerden!

Diyerek her birinin ağzına avcundaki et parçasını tıktı. Yemekten sonra şeyhe:

— Mevlut ne zaman? Dedim.

— Mevlut bundan ibarettir, yemeklerimizi yedik ve Peygamberimize gönderdik! cevabını verdi.»

Zengin bedeviler piring yiyor. Bir çoğunun gıdası hurma, deve, koyun ve keçi sütünden ibarettir. Aynı dosttum Sina'da ihtiyar bir bedevinin doğduğu gündenberi yalnız deve sütü içtiğini anlattı, bu adam:

— Deve sütü bütün gıdalardan mukaddestir! diyormuş..

Hicaz Arapları yüz çeşit hurmanın yalnız beyaz cinsini yer, anbere ve celebi

cinslerini bediyeler için ayırır veya satarlar.

Serseri ve çıplak sınıf müstesna, asıl bedeviler silahsız ve devesiz yaşıyamazlar. Çölde yük getiren vasıta develer, İnsan taşıyan vasıta hecinlerdir. Kabileleri gazveden gazveye koşturan hecinlerin develerden farkı ince, uzun boyunlarile, ince bacakları, çekik karınları, küçük başları ve yuvarlak tüyleridir. Bir hecin saatte sekiz kilometre yol gider, Hecin süvarlarımız bazan günde elli kilometre kadar yürümüşlerdir. Hecinler iki üç gün su içmiyebilirler. Bağlarını ufuklara doğru kaldırıp çöllerin ebedi konaklarını sükun ve tahammülle geçen bu hassas, asabi hayvanlar en uzak tehlikeleri vaktinde sezer ve sahiplerine haber verirler.

Süvarilerimiz bu yeni arkadaşlarına pek güç alıştılar. Bir Alman miralayı yere çökmemiş bir hecinin yanına gitmiş ve başını kaldırıp:

— Bunun merdiveni nerede? diye sormuştu.

Hecin üstünde kısa rahvan en rahat yürüyüştür. Bizim genç süvari zabitlerimiz bu hayvanlara İngiliz süratlisi ve mania talimleri bile öğretiler. Bir gün Halet hecinini Halepte bir kısa çukurdan geçirmiş ve bize:

— Bakınız deve nasıl hendek atlıyor! demişti.

Bedeviler için deve her şeydir. Öyle kabileler var ki çadırları, maşlahları,

abaları, heybeleri ve bütün eşyaları deve tüyünden örülmüştür.

Hecinler kumdan, çıplak esmer adamdan başka bir Şeyden  rkerler. Kaç defa deve kafilelerinin bir at sesi yüzünden ortalı a periŐanlık verdiğine rasgeldim. Hiç bir deve bir yabancı sesi sükun ile dinlemez, Fakat en sonra onlar da sese, ateşe, hatta hücuma alıştılar.

Kum   llerinde izin büyük Őiirini duymuştum. Kaybolmuş yolcular için sapsarı mesafeler üstünde ayak çizgileri, bulmaktan daha büyük tali olabilir mi? Çöl  l  bir Şeydir. İnsan, izlerde bu cesedin çarpan kalbini ve uyanan canını görür.

 zlerin yerliler için daha başka kıymetleri vardır. Akşam  st  kervanlar konaklara

geldikten sonra şeyh, bedevilerine bir daire gösterir ve bu dairenin dışında ne kadar iz varsa hepsini onlara ellerile sildirir ve artık rahat uyur. Çünkü bu daireden çıkan şüpheli bir misafiri izinin arkasından gidip çöller ortasında, bulmak kolaydır.

Her bedevi daha çocukken kendi ayağının izini görür ve tanır. Sonra bazıları o kadar alışıyor ki kendi sürülerini izlerinden bilenler az değildir; bazan geçtikleri yerlerde sürü izleri görenler, oradan geçip giden kabilenin ismini bile haber veriyorlar.

Bu iz kahinliği gitgide inanılmaz bir şekle girmiştir.

Bir gün bir bedevil dostumun uşağı bir iki iz gösterip:

-Şu aşık bir kızın, öteki de gebe kadının

izidir! Demiş.

Artık buna istediğiniz kadar hayalperestlik katınız. Rivayete göre gebe kadın izinden doğacak çocuğun erkek veya kadın olacağını sezenler bile var.

Bedevilerin burunları gözleri kadar kuvvetlidir. Gene bu arkadaşımın şu hikayesini dinleyiniz:

-Bir gece kanala giderken delilim durdu, burnunu kaldırdı. Sonra bana civarda, kadınlarla kızların oturduğunu söyledi. Fakat bu o kadar fevkaalede bir hüner değildir. Kadınlar yüzlerine sade yağdan yahut başka şeylerden keskin itırlar sürüyor. Bu koku, en hafif rüzgarla burnu kuvvetli bir adama uzaktan kendini hissettirecek kadar ağırdır.

Biz İngiliz ordusunun Gazze'ye geldiği gibi, Kanal'a tren içinde girmemiştik.

Biz geçtiğimiz zamanlar, Sina Çölü, Peygamber Musa'nın geçtiği zaman kadar ıssız, boş, kuru ve çoraktı.

Fakat biz Allah ile konuşup kudret helvasına kudret açmadık. Biz Filistin sonlarından Kanala doğru, bütün çölde Türk kudretinin yumruğu ile taşı toprağı ve kumu dövdük; her tarafı elektrik, makina, su, bahçe ve kasabalarda donattık.

Kanal'da birinci keşif harbi 1330 senesi Şubatında olmuştur.

Şu tabloya dikkatle bakınız: Mısır'a gidiyoruz. İnsanlarımız ve hayvanlarımız

Rumeli'den, Şark ve Garp Anadolu'sundan ve Suriye'den , fenni şeyler silah mühimmat Avrupa ve İstanbul'dan, Bağdat ve Şimal Suriye'sinden, Halep ve Adana'dan gelecektir. Henüz ne menzillerimiz nede askeri şoselerimiz var. Anadolu'dan gelen demir yolunu bir defa, Konya ile Adana dağları arasında Toros dağları, Adana ile Halep arasında da Amonos dağları kesiyor. Bu dik, sarp ve yolsuz dağları arabalar, katırlar ve otomobillerle aşacaksınız. Dahası var: Deniz yolu olmadığı için Adana hattına ve Suriye hattına ne yeni vagon, ne de ağır malzeme getirilebilir. Bu kabiliyeti arttırmıyan, hergün kuvvetten düşen ve odun yakan bir hattır. Odun için, menziller için, yol yapmak için Kanal'a götürdüğümüz insanların bir kaç mislini arkanızda bırakacaksınız.

Sonra yiyeceği düşününüz: Kudüs sancağı, Beyrut Şam ve Akka şehirleri, Lübnan sancağı, hemen bütün sahil kasabaları hepsi yemek ister ve aynı demiryolu ile onlara da buğday götürmek lazımdır. Üst tarafta yalnız Havran ve Gerek sancakları müstahsil iseler de medeni vasıtaları yoktur. Bütün müstehlikler, ordu ve şehirler cenupta idi. Her şeyi bu kırık dökük demiryolundan bekliyorduk.

Ya çöl? Ordunun geçtiği yerlerde ilk yolları develerimizin ayak izleri ile açmıştık. Tih sahrası üç köşeye benzer: Bir çok yerlerinde hiç insan yoktur. Urban denilen fakir bedeviler odun bulunabilecek yerlerde ve su çukurlarının dibinde otururlar. Çölün başlıca güzergahlarından

birisi Süveyş ile Akabe'yi bağliyan caddedir. Bu eski güzergah bile hakikatte bir izdir. Yalnız gece gündüz üstünden gelip geçen hayvan ayakları yolun rengini, iki tarafının renginden ayırmıştır. Büyük rüzgar olursa bu renk ayrılığı da ortadan kalkar; günlerce boş ve umutsuz ufuklar içinde kalırsınız.

Üç köşenin Akdeniz yakasında Cefir badiyesi, ortasında Tih badiyesi, cenupta Sina badiyesi vardır.

Filistin ve Mısır'ın eski yolu Cefir badiyesinden geçiyor. Kervanlar eski zamanda buradan işlediği gibi , İsrail oğullarının kırk sene kaybolduğu çöl de burası idi. Badiyede hiç imar hatıraları yok değildir. Fakat eski saray ve mabetlerden taş, toprak ve tuğla yığınlarından başka bir şey kalmamıştır.

Ariş'ten geçenler bir evliya türbesinin etrafını eviren mezarlığın taşlarından birinde şu kelimeleri okur. 'Yeniçeri Ağası Emir Emiyran' Türklerin eski Mısır seferinden yalnız bu dört kelime kalmıştır. Biz ise çölde silinmez ve unutulmaz bir umran destanı bıraktık.

Her sene hazirana doğru Cefir belediyesinin havasını korkunç sinek sürüleri basıyor. O vakit kervan develerini bile beze sarmak sarmak, konak yerlerinde tütsü yakmak lazımdır. Tih sahrası sert taştan bir dağ silsilesi ile yarılmıştır. Kum daha azdır.

Cenupta Sina badiyesinin dağları uzaktan renkli görünür. Bu müthiş badiyede hiç kaynak suyu yoktur. Kışın bütün seller,

buradan, yuvarlanan bir kaya gibi, gelip geçer.

Biz eski fatihlerin yolundan değil, Tih üzerinden Hecin develeri ile geçtik. Böyle bir sefer İmparatorluğun rüyasına bile girmediği için sulh zamanı bir deve teşkilatı yapılmamıştı. Develere hususi bir itina ile bakılmak, yüklerini seferlerini kendi adetlerine göre idare etmek için yetişmiş adamlarımız yoktu. Çabuk hastalanıp ölen bu develerin yerine, çölde aşiret bulup deve satın alıyor ve altın bulup veriyorduk.

Hafir ve Nahil'den başka hiç bir yerde ne ağaç ne ot vardı. Urban dağ gölgelerinde, kaya diplerinde yatıyor. Erzak vermek değil, bu bedbahtlar arasında at gübresinden arpa ayıklayanlar ve atılan

kemiği kemirenler az değildir.

- Çadırın nerede?

Diye sorduğumuz zaman çoğu size eğri bir taşın babasından kalma gölgesini gösterebilir.

Geçtiğimiz yer bir istikamettir. Ne yol, ne de işaret vardır. Bugün tekerleğin oyduğu izi bir fırtına silip bozar. Nişan koyduğunuz tepe yerini değiştirir. O vakitler resmi tebliğlerde mesela İbin gibi isimler işitirdiniz. Bunlar ne köy, ne kasaba, ne vaha, yalnız çadır kurulmuş toprak ve kum konakları idiler. Bir büyük şehir kadar şöhret kazanan İbin adırlarla birlikte, veya bir fırtına koptuğu zaman kaybolup giderdi.

Bi'ri Hasana denen noktadan sonra artık sapsarı, ayak bileklerine kadar geçen

kumdan başka bir şey yoktur. İnsan bu kumda, bir bataklıkta yürür, ayağını güç çeker, her adımda bir günlük yol zahmeti duyar.

Çölle sıcak, insana suyu düşündürür. Uzun bir yaz günü, bir çöl yazının günü, bir delikten ateş kuyusuna iniyor gibi, gittikçe eriyerek yürüyen asker için bir içim sudan, yüzüne serpilmiş bir avuç sudan mukaddes ne olabilir? Sina taze su kuyularından mahrumdu. Yalnız Şimaldeki Badiyede tatlı ve tuzlu bazı kaynaklar varsa da bedeviler koyunlarla develere içirdikleri için bu sular pis ve hastalıklıdır. Bazı meçhul suları yalnız Urban bilir, fakat hiç kimseye haber vermez. Çölün en büyük sırrı bir damla su ve bir avuç gölgedir. Biz yağmur birikintilerinden istifade etmiştik. Bunların arasındaki mesafe bile yirmi beş kilometreden aşağı

değildi.

On seneden beri yalnız bu zamanı Tih sahrasına yağmur düştü. Ordu kumandanlığı her tarafa emirler gönderip yağmur sellerini tuturdu, ve setlerle toplattı. Kumandanlığın ikinci bir emri, her insan için yirmi dört saatte bir matra suya izin veriyor ve fazla su için birikintilerine tecavüz edenleri pek ağır cezalarla tehdit ediyordu. Yalnız kumandanın, büyük bir ordu içinde tek bir kişinin, yüzünü yıkamak için ikinci bir matra su kullanmak hakkı vardı. Ordu kumandanı kendi karargahı ümerasından birinin haftalardan beri su görmiyen yüzünü yıkamak için yalvarmak istediği bir matra suyu esirgedi. Her parça su en tehlikeli cephanelikten daha fazla bir itina ile ve kat'i emir almış süngülü neferlerle

sakınılmıştır... Bu ufak çukurlar, bin çeşit böcek, mikrop ve daha bilmem nelerle dolu idi. Hatta bir gün ordu kumandanının yaveri pek pis bir çukurdan matrasının kadehini doldurmuştu. Suyun rengini ve içini gören doktor:
-Sıhhiye reisi sıfatile size sudan içmeyi menederim, dedi.

Kadehi dudağına kadar götüren zabitin kurumuş ve rengi erimiş gözlerinde hiddet bir ateş gibi yandı; bu kimbilir hangi ölümü getiren kadehi damla damla, serinliği ruhunda duyarak içti. Ve bu bir içimlik su ancak içindeki böcekleri ıslatmağa kafi idi.

Kıtalar Kanal'a kadar katı peksimetler yedi. Yemleri kalmıyan develere, insanlardan artan peksimet kırıntıları

verdiler, tahammül edemiye develerden bir çoğu yollarda ölüp gitti.

Haftalardan beri sıcak ve yumuşak yemek görmiyen kıtalardan biri, Kanal'a yakın bir tepenin üstünde hayatta belki son geçirecekleri bu akşam biraz et yemek istemişti. Askerlerin birer matra suları vardı. Nafile taşıdıkları karavanlarını zayıf tahtalarla yaktıkları ateşlerin üzerine koydular. Ve tepenin dibinde yatan ölü bir devenin başını kesip yemeğe başladılar. Karavanada, hep beraber bir deve başını güç ıslatan, kıymettar sular tabahur ediyordu. Fakat talih, akşam üstü hafif çizgi halinde Kanal suyunu gören ve Mısır hikayeleriyle sarhoş olan bu kıtadan, yaşamak için bir son geceyi çok gördü. Aldıkları emir üzerine ölü deve başını kumlar üstüne döktüler. Tulumlarını alıp

Kanal'a gittiler.

İşte Anadolu çocukları Kanal'a böyle gittiler. Bu Anadolu'nun her yerdeki, Çanakkale'deki, Erzurum dağındaki, Medine'deki destanıdır. Fakat Sina çölünde Türk milletinin bir ikinci destanı daha vardır ki her Türk çocuğuna belletmek lazım gelir onu da yarın anlatacağım.

Bu uzun destan, iki cümlelik bir İngiliz tebliği ile bitti:

'Düşman Şubatın üçüncü günü üç buçukta Kanal'ı geçmek için azimli bir teşebbüste bulunmuşsa da eriyip gitmiştir.'

Bir İngiliz raporu, kanala kadar gelen Türk kuvvetini on beş bin ve 6 batarya top

olarak tesbit etmiştir. 'Düşmanın planı Kantara, Ferdan, İsmailiye, Şaløj ve Süveyş kasabalarına hücum edip, asıl kuvvet ile de Tarsum taraflarından Kanal'a geçmek idi'...

Yüzmek bilmeyen bir kıta Tulum takınarak, Kanal'a atıldı. Bizim kenardan dişlerine kadar silahlı olarak suya giren bu Anadolu çocukları öbür kenara esir olarak çıktılar. İngilizler bu askerleri soyup güneşte kuruttuktan sonra, halife ve imparatorluğa tezyif için Kahire sokaklarında çıplak dolaştırdılar. Bizim aramızda Kanal'ı geçerek yerli halkı ayaklandırıp Mısır'ı alacağımıza inananlar vardı. Bu kadar saf olmayan Almanların Türk ordusuna verdiği Kanal vazifesi ise daha basittir. Arasıra bir kaç bin Türk feda ederek ve ikide bir Kanal'ı zorlıyarak,

Mısırdaki mümkün olduğu kadar İngiliz ordusu tutturmak! Mısırdaki duran her İngiliz, Alman ordusunun karşısında azalmış bir fert demektir. İngiliz raporu diyor ki 'Bu vaka üzerine muhafız kuvvet otuz bine çıkarılmıştır.'

Demek, Kanal'da Almanlar muvaffak olmuşlardır. Fakat Cemal Paşa'nın yanında bulunan Fon Kress bey bu kadarla doymamıştı O:

-Bir defa buraya kadar gelen kuvvetin vazifesi geri dönmek değil, ölmektir! diyordu.

Cemal Paşa kumandan ve erkanharplerine sordu:

Muvaffak olmak mümkünmüdür, değilmidir?

Hepsi:

-Hayır cevabını verdiler.

Ordu kumandanı, Fon Kress'in ısrarlarına rağmen, hemen ricat kararını verdi. Bu karar on beş bine yakın Türk çocuğunun canını kurtarmıştır.

Bir ay sonra başlıyan 1331 senesi, ikinci çöl destanının, büyük hazırlığın senesidir. Çölde hepsini kahramanca göğüslediğimiz harpler, 1332 senesinin son aylarında olduğuna göre, biz çölde bir sene sükun içinde, beş altı ay kadar da harpler arasında çalıştık.

Bir taraftan cephe gerisinde, demiryolunun Amanos dağlarındaki eksikliği tamamladık. Toros dağlarındaki aralığı da dekaville kapadık. Demiryollarını Kudüs'e ve Kudüsten çöl ortasına Hafir'e kadar getirdik. Bizde cephe gerisi demek, bir takım kıtaların yerli yerinde cephe için

alışması demek değil, bizzat cephe gerisini yapması demek olmuştur. On beş bin kişiye ancak birer matralık su veren çöl, boş, ıssız, aç ve çorak çöl, ne için hazırlanıyordu, bilirmisiniz? 100 bin insan ve 100 bin hayvan için!

100 bin insan doyuncaya kadar yiyecek, 100 bin hayvan beslenecek, ağır toplar katı toprağın şoselerinden ve yumuşak kum üzerine serilecek portatif yollardan geçirilecekti.

Askeri hayal kimindi bilmiyorum. Fakat Türk enerjisi ve zekası çölde bu kabiliyete yakın bir kabiliyet yaratmıştır.

şimdi şu tabloyu seyrediniz. Başkumandanı dördüncü ordu hududunda, pozantide karşılamıştık. Burası artık bir

kasaba idi. Erzurum yolunun kapısı olan Ulukışla ve Dördüncü ordunun kapısı olan Pozanti arasındaki fark insana şaşkınlık ve hayret verecek kadar büyüktü. Yeni şoselerimizden düzelmiş trenlerimizden, geçerek Kudüs'e kadar geldik. Kudüs'ten sonra her adımda büyük pazarlığın eserlerini görüyorduk. Bir sene evvel atların güç söktüğü yollarda otomobili olanca hızile koşturabiliyorduk. Çöl başındaki Birüssebiyi tanıyamadık. Burası fakir, harap bir köy iken, şimdi geniş caddeleri, bahçesi ve taş müesseseleri ile, modern bir kasaba olmuştu. Çölün içine artık izler üstünden girmiyectik. Yüz seksen kilometrelik düz ve kuvvetli bir şose, Kanal'ın bir kumsalı gibi başlıyan sarı ve yumuşak kuma kadar çölün bağına saplanmıştı. Bir taraftan da yaylarımızı döşüyorduk. Asluç'ta

bayraklarla süslenmiş bir takın altında ilk istasyonun küşat resmini yaptık. Burası portatif bir harp kasabasıydı. Karargah, hastaneler, diğer müesseseler, hepsi muntazam yollarla çevrilmiş sağlam çadırlar içinde kurulmuştu.

Hiçbir tarafı yapılmamış olan bir vatanın bayrağı Kahire'ye dikilmek için havaya giden bu enerji, boş Anadolu'yu zengin ve umranlı bir vatan yapmak için hiç bir vakit kullanılmadı.

Türk harpte kullanılmış, kıymetlendirilmiş, destanlaştırılmış, sulhte ise bırakılmıştır.

'En iyi çelikten yapılan, demiri et gibi kesen bu kılıç sulh kılıfının içinde paslandırılmış, tekrar fırsat çıktığı zaman kanda yıkanmış ve ateşte parlatılmıştır.'

Şöyle bağıranlar:

- Altın değer ormanlarımız işlenmiyor.
- Paha biçilmez madenlerimiz toprak altında yatıyor.
- Dünya değer mahsullerimiz tekniksizlikten ölüyor.

Haklısınız: Bir ormanlarımızı, madenlerimizi, mahsullerimizi ve sanyimizi değil biz Türk'ümüzü işletmiyoruz.

ATEŞ VE GÜNEŞ

Ateş ve Güneşi büyük harbin sonlarında hemen bir kaç gün içinde yazmıştım. Bozgun havası içinde Türk ordusunun bütün destanı, kahramanlığı, ıstırabı unutulduğunu görüyordum. Orduya sövölmek moda idi.

Kitabın başında şunu diyordum:
'Ben de bilirim ki Medine müdafası Çığlave gibi Emden gibi neticesiz bir eserdir. İstanbul'dan Aden'e üç bin asker yollamanın bir faydası olmadığını da düşünebiliriz. Fakat böyle bilmek ve düşünmek neye yarar? Siz Medine'de 332 mayısından mütakere günlerine kadar toprağı kavuran ateş altında çarpışanları

hatırlayınız. Aden seferine basit bir yola çıkar gibi sessiz ve asil, yürüyüp giden Türk çocuklarının kalplerinin içini görürüz.

«Anadolu kiminden kar, kiminden güneş eksik olmıyan sekiz cephede esrarlı varlığının yeni epopelerini yazdı. Okumak bile istemediğimiz resmi tebliğlerin her satırında bu epopenin bir parçası vardır. Fakat ne yazık ki bizim edebiyatımız, şişireceği yelkenlere inmiyen bir rüzgar gibi, hep havadan, serseri ve yüksek geçiyor. Boş çığlığından başka hiç bir tesirini duymuyoruz.

«Ateş ve Güneş in baş tarafını hiç sevmem, Çöl için yazdığım yazılar, «Zeytindağı» nda olanlardan farklı değildir. Bir kısmını da muhtelif bahislere karıştırdım.

Fakat, ölde harp eden arkadaşları dinliyerek, bazı zabitlerin aldığı notları okuyarak, biraz da raporlardan muharebe hikayeleri yazmıştım. Bu hikayeleri tekrar gözden geçirerek kitabıma ekliyorum.

Bunlar, cephenin içinde kaybolan bölük ve müfrezelerin hikayeleridir; genç zabitin ve köylünün destanıdır. Birinci defterde ilk Kanal seferini, ve çöl içindeki harpleri, ve ikinci defterde Gaze taarruzlarını okuyacaksınız.

Yazdıklarım, yazılanların en iyileri değildir; yegane yazılmış olanlardır. Onun için neşreliyorum.

Birinci defter:

Bu ruznameleri 1330 senesinde ilk keşif seferine giden bir zabitin harp notlarından alıyorum:

Kaç gündür kızgın yollardayız. Kıtama bir türlü tabii bir yürüyüş yaptıramadım. Konak araları nizamnamenin gösterdiği müddete değil, içilecek suların bulunduğu yerlere bağlıdır. Bir sudan kalkıp öbür suya konuyoruz. Bu kadar güçlük içinde bile, hiç döküntü ve hasta bırakmadık.

Ve su içmek değil, yapışık çamur yutuyoruz. Kendi kendine bir çöl, hendesesiz, çizgisiz ve şekilsiz, büsbütün çöl! Aldığım nefes göğsümü tıkıyor,

boğazımdan geçerken katı ye yuvarlak bir şeymiş gibi hissediyorum. Geceleri güneşi az bir kış gününden daha parlak... Aynı ufuk geri çekiliyor gibi devam eden sarı fersahlarda günlerce ne hayat, ne yeşil bir ot kümesi var,

— Kanal'a gidip boğulsak diyordum. Emdiğim çamurdan, dizlerimi artık bir demir mengene gibi sıkkan yorgunluktan o kadar usanmıştım. Havaya şöyle ince bir kum karışıyor ki bunu ancak, yavaş yavaş hançerlerimizde bir satır gibi kabardıktan, saatlerimiz durduktan, otomatik tabancalarımız sıkıştıktan sonra hissediyoruz.

Her akşam, arkada bıraktığımız mamurelerden bir gün daha uzaklaştığımızı düşünüyorum. Doğrusu

pek az insanın dayanabileceği sıkıntılar çekti. Her adımı, içimden bir istirap çıkarır gibi, atıyorum ve onu bir daha tekrar etmeği hatırıma getirmiyorum. Dönülecek bir yere gittiğimizi bir an düşünsem, bunu düşündüğüm yerden ileri gidemezdim. Gözüme Kahire yeşil, Mısır bahar içinde, Kanal ve Nil Boğaziçi gibi serin geliyor.

Akşama doğru, ağırlığın başında bezgin neferlerime iş gördürmeğe uğraşıyordum. İhtiyat zabitlerinden biri, yanımda durdu; dudakları kupkuru, derisi bakırlaşmış, omuzları sarkık:

Nasıl dedim, bu iş İstanbul gezintilerinden biraz farklı:

Uzun uzun baktı:

— Şehirlere gitmeliyiz... diyordu,

Ve durulmuş gözlerini engine bırakarak:

— Beniisrail buradan nasıl hicret etmiş?
diye sordu.

Bir hurmalık kenarında geceliyordu.
Oldukça uzakta, kıtalardan biri develerini
suluyordu, Su, bu hayvanların uzun, geniş
boğazlarından halkalı bir gürültü ile
geçiyor. Bomboş, yapıyalnız çöl karartısı
ortasında bu yabana, kovalaşan ses bana
ne garip geldi. Bütün gece hep Anadolu
köylerinin inek seslerini işitir gibi oldum.

Nasıl oldu, ne olduk?

Birkaç saatte her şey olup bitti. Rüya

görmüş gibiyim: Biraz evvel ordu karargahından emir geldi. O yollardan geri döneceğiz.

Kargaşalık arasında biri omuzlarını silkti:

— Çöl hurmalarına dönüyoruz.

Aylardan beri görmediğim bir arkadaşı:

— Sen ne yaptın? diye sordum.

— Hiç... Ateşin durduğu bir zamanda, Kanala koştum.

Bir avuç su ile ağzımı yıkadım.

... Kanal'ın suları içinde ölmüş olanlar da var. Hemen hiç talim görmiyen tulumlu askerler, hakikat büyük bir cesaretle su içine atladılar. Karşıya ancak küçük bir kıt'a geçti; üstlerinden sular sızan, yaralı

ve yarasız, bu bir avuç adam, İngilizlerin demir çemberi içine sıkışıp kayboldu; İngiliz ateşi, Kanal'ın ortasını bir düz çizgi gibi yalıyordu.

şehitlerimizin çoğunu orada verdik. Kanal hücumundan, son hatıra, onların sular üstündeki solgun kan izleri kaldı...

Kanal seferinde, bizim için talih de aksi gitti, Yüzü acı acı döven, mesafeleri ve hedefleri karmakarışık eden şiddetli bir kum fırtınasına tutulduk. Gece yollarımızı kaybettk. Gündüz tayyarelerden sakınmak için, kum yığınları içine gömülüp çıktık.

Yaralılarımızı develer üstünde götürüyoruz. Yarı yolda bir zabıt bana diyor: « — Ah bilmezsin? Deve her adım attıkça, yaram, yeni bir yara gibi, sızlıyor.

Kanal'da develerimizin çoğunu kaybetmiştik. Anadolu çocukları ne dayanıklı adamlardır. Bunca yorgunluktan sonra, daha az vasıtalarla, büsbütün zorlaşan geri seferini intizamla, fütursuz başardılar.

General Maksvel sonraları okuduğum bir raporunda, İngiliz kıtaları için diyor ki:

— Kanal'ı müdafaa edenler, yüz millik cephe üzerinde çok basiretle vazife görmeğe mecbur idiler. Kıtalar bu vazifeyi çok iyi yaparak haklı bir şöhret kazanmışlardır. Eğer başka askerler olsaydı, bu kadar yorgunluk ve zorluk içinde, maneviyatlarının tefessüh edeceğine şüphe yoktu,

Halbuki Türkler, Anadolu'yu, Suriye'yi,

Filistin ve ölü geçip burada muharebe ettiler. Ve daha iki sene, hiç bir gün maneviyatları tefessüh etmiyerek, çöllere kaç kere gelip, kaç kere geri dönmüşlerdir.

Size «Tanin» gazetesinden bir telgraf alıyorum:

Atina, 3 Agustos (M. A.) — Kuvvetli bir Osmanlı keşif kolu, Süveyş Kanalını geçerek Kantaranın iki buçuk kilometre şimalinde şimendöfer hattına vazettiğı mevaddı infilakiyeyi ateşleyip hattı tahrip ve Süveyş Kanalını dolaşan bir İngiliz devriye motorunu gark ve avdet etmiştir.

Her gün gördüğümüz basit hadiselerden biri, belki okumadan gemişsinizdir. Bu küçük telgrafın hikayesini dinlermisiniz?

«... Ariş kasabasını muhafaza eden bölüğüme, dün İngilizlerin Kanal'daki hareketlerini tarassut etmek ve haber toplamak vazifesini verdiler.

İlk Kanal keşfinde ordunun birçok Arişli bedevileri kullandığını biliyordum. En doğru tedbir kendi müfrezeme mümkün olduğu kadar urban almaktı. Bir akşam üstü keşif seferine giden bedevilerden birini çağırdım. Bozuk gözlü, orta boylu bir adam olan şeyh, belindeki kısa palasıyle ve omuzunda gra tüfeğiyle masamın kenarına oturdu. Önce kalıp kıyafetinden bir şey ummadım, fakat söz söylerken öyle cesur, açık, karşısındakine emniyet ve ferah veren bir hali vardı ki hiç tereddüt etmeden maksadımı kendisine anlattım.

Mısır taraflarını tanıyan şeyh, ayrıca bana on beş bedevi getireceğini de söyledi.

Ariş'te Kanal arasında da şunları öğrenecektim; Denizden ateş edilmeyecek kadar uzak yollar, su ve istirahat yerleri, menzil olmağa müsait noktalar, gölgelikler, ağaçlıklar, yolların başlangıç ve nihayetleri.

Müfrezeyle on beş hecinsüvarla, on beş kadar neferden, on altı bedeviden, üç gönüllü hintliden tertip ettim, mümkün olursa kullanmak için birer kiloluk altı paket dinamit malzemesi de edindim.,

Temmuz gecesinin yarısından iki saat sonra sessiz sadasız çöle çıktık. Ay batmak üzere idi. Yıldızların ürperti veren berraklığı altında uyuyan ıssız çölün kumu

öyle yumuşaktı, ki yanyana yürüyen neferlerin bile birbirinden haberi yoktu. Ben bundan memnundum. Çünkü etrafta İngiliz casusları olması ihtimali vardı.

Daima urbanın çadır kurdukları yerlerden uzakta konaklıyordum. Ağaçsız, gölgesiz yerlerde kalmak güneşte büyüyen bedeviler için bile nekadar güçtür. Biz yollarda, eğer bulabilirsek, başımıza gölge verecek kadar hurma dalı, ot vesaire topluyorduk. Çölde ve muharebede konaklar, Anadolu seyahatlerinde olduğu gibi, intihap edilmez: Biz fecir vakti durur, gurutandan sonra kuyularda develerimizi sulayıp tekrar hareket ederdik.

Konaklardan birinde akşam üstü, yanımda ansızın bir şeyh peyda oldu. Bu, vücudu ve yüzü buruşuklar içinde, damarları

fırlamış, beli iki kat, yetmiş, seksen yaşında bir ihtiyardı. Boyu kadar uzun ve beli gibi eğri kılıcının kabzasına dayandı. Siyah taneli tesbihini çekerek selam verdi, sonra:

— Kumandanınız nerede? diye sordu.

Bunun bir casus olmasından şüphelendim. Müfrezemden ayrılıp kendini uzak bir kenara çektim,

— Kumandanımız geriden geliyor, bu gece burada birleşeceğiz, dedim.

— Buraya niçin geldiniz?

— Şeyhlerle bedevileri görmek ve ihtiyaçlarına bakmak için geldik. Şimdi şark urbanını geziyoruz, sonra da sizin

tarafllara uğrıyacağız!

Şeyh:

— Allah ömrünüzü uzun etsin, dedi ve ayrıldı.

Dört gün sonra ,bir gece vakti ağırlığımızı gayet izbe yerlerde bırakıp iki günlük erzakla Ebuasab tepesinin Kanal'a hakim noktalarını tutmuştum, İhtimal ki düşman bir tüfek sesi işitilecek kadar bize yakındı belki şu sırada cebelin eteğinde dolaşan birkaç İngilizin ağına yakalanmıştım. Sabahı iple çekiyordum.

Nihayet güneş doğdu, sis ve duman içinde çölün sabahlarında esen serin ve keskin rüzgarla üşüdük. Rüzgarın serptiği kum taneleri yüzlerimizi harap etti.

Önümüzde ne olup olmadığını anlamak için bedevilerden bir kaçını dilenci ve çoban kılığıyla keşfe gönderdim. Bir iki saat sonra bu esen müziç rüzgar dindi, güneş ısındı, ve çölün yakan harareti tekrar bastı. Cebel yüksek ve derin kumluk olduğundan yalın ayak çıkıp inmek lazımdı. Tabanlarımızın ısınan kum üzerinde bir kızgın kül üstünde yürür gibi yandığını hissediyordum. bütün makineleri durduran ince ve akar kuma karşı silahları muhafaza için hepsini esvaplarımıza sardık.

Kanal büsbütün göründü. Dürbünle Portsait'i, Kap'ı, Kantara yı, Acı gölü farkediyordum. Kantara'nın önünde yüz kadar düşman çadırı kurulmuştu. Arazi o kadar dalgalı ki, ufak tefek kıtaları seçemiyordum. Fazla malumat almak için

bizim sahte dilencilerle çobanları
beklemek lazımdı.

Kanal içinde gidip gelen ticaret, harp
gemilerine karşı kıyıdaki trenlere hasretle
baktım. Rahat rahat uyuyan yorgun
askerlerimin uyandırılmamaktan başka
endişeleri yoktu.

Öğleden üç saat sonra bedevilerimiz geldi.
şeyhle uzun uzun müşavere ettik, bizim
için düşmana yan mesnedi olan
bataklıktan sessizce ilerliyerek elimizdeki
dinamitlerle bir iş görebilmek mümkündü.

Hecinlerimize yiyecek verdik; dinamit
paketlerine fitil ve kapsul taktık. Neferleri
iyice doyurduk: Bedevilerin en
cesurlarından altı kişi ayırıp dinamitlerin
nasıl kullanılacağını öğrettim, sonra şeyhe

bir aşır okutup teknil askere namaz kıldırıdım. Biribirimize veda edip hecinleri yularlarından tutarak kumun maniaları arkasından Kanal'a doğru yürüdük.

Güneş battıktan sonra ayın ılık ziyası çöle müphem bir aydınlık verdi. Gök öyle temizdi, ki bir ufukla öteki ufuk arasında leke kadar bulut yoktu. Batakılık dümdüz olduğundan keşfedilmek tehlikesinde idik; bundan başka bataklığı geçmek kumda yürümekten daha güçtü. Yol üstünde ilk keşif seferinde ordunun bıraktığı siperlere rasgeliyordum. Kimbilir? bu siperlerde bizim gibi kaç Türk cesedinin kurumuş kemikleri var! Tabiat bu siperleri, yavaş yavaş, rüzgarın taşıdığı şeylerle birer mezar gibi kapıyor.

İngilizlerin gelebilecekleri islikametlere

birer nöbetçi koydum ve Kanal'ı gecek altı neferi seçip hazırladım. Kundura ve çoraplarımızı çılkardık, paçalarımızı sıvadık, ellerimizde tüfeklerimizi hazır tutup ağır ağır bataklığın yapışkan sularında ilerledik. Arasıra haykıran develerin seslerinden başka gecenin geniş, ölü sükutunu bozan bir şey yoktu. Gece yarısından bir saat sonra, Kanal'a yüz metre kadar yakındık. Acı göl tarafında karanlığın büsbütün uzun gösterdiği fasılalarla üç gemi duruyordu. Motorlu ufak bir kayık yavaş yavaş önümüzden geçti. Bataklıkla kanal arasında iki üç metre genişliğinde ve suya muvazi bir yol keşfettik. Tabii ilk önce iz olup olmadığına baktık: Biri birine karışmış nal oyuklarından gündüz beş on kişilik bir devriyenin geçip gittiği anlaşılıyordu.

Bedevilerimiz, su kenarında tulumlarını çıkarıp nefesleriyle şişirdiler. Dinamitleri bunlara koyup ihtiyatla yüzerek Mısır kıyısına çıktık ve Servilerden daha uzun görünen, yerlilerin flava dedikleri ağaçların gölgesinde saklandık. Nil suyu ile bulunduğumuz yerin arası on metre kadardı.

Epeyce uzakta birkaç İngiliz neferi dolaştı. Nefesimizin gürültüsünden rahatsız olan bir sessizlik içinde bekledik. Onlar da gittiler.

Şimendifer Nilin öteki sahilinde idi. Nehrin suyunu, kanalın suyundan daha büyük ihtiyatla geçtik. Şimdi gözlerimizin ilk bakışta seçtiği köprüye dinamitleri koymak lazımdı. İki paketi feda ettik ve

bizden pek az yüksekte duran telefon tellerini kolayca kestik. Başka bir bedevi telgraf direğine çıktı. Beşriyesile iki tel kopardı. Herkes kulağını yere koymuştu, avucumuzun içinde sakladığımız sigaraların yanmış ucu ile fitillerin başını yaktık, ve bir saniye kaybetmeden tekrar Nil suyundan ve kanaldan atlayıp karşı yakaya geçtik. Helecandan elimi kalbimin üstüne bastırmıştım. Bir müddet sonra müthiş sesle ıştırıl oldu. Ateş ve alev sütunları çıktı. Gecenin içinden sanki derin bir zelzele geçmişti.

Bu sırada gemilerden telaşla bir kaç projectör yandı, harp gemisinde çan, düdük ve insan sesleri birbirine karıştı. Manialar arkasına öyle sokulmuştuk ki projektörlerin araziye sıkı sıkı tarayan ışıklarının üstümüze dokunması mümkün değildi. İnce düdüğünü öttüren bir

motorlu kayığın iştial sesinin geldiği yere doğru koştuğunu gördüm. Bir kayık ateş hattımızın önüne gelir gelmez bir kumanda ile hep beraber şiddetli bir ateş açtık, haykırışlar, istimdatlar birbirine karıştı. Karşı taraf infilak ve ateşten istihkamla siperlere girmiş olmalı ki hiç bir tarafta toplu kuvvetlerin kımıldandığını farketmedim.

Tekrar bataklığa girip hecinlerimizin durduğu yere döndük.

Hayvanlarımıza binerek ağırlığı gönderdiğimiz istikamete doğru koştuk. Dilenci ve çoban kiyafetli iki bedevi buralarda gözcü kalacak ve biraz sonra bizimle birleşecekti Ricat yolu üstünde bıraktığımız nöbetçiler birer birer müfrezeyle iltihak etti.

O gün öğleden evvel ağırlığın bulunduğu yere geldim. İki gün iki gece uyku görmiyen gözlerimin kurşun gibi kapandığını hissediyordum. Ayaklarımızın yaralarına bir sandık içinde beraber taşıdığımız eczahanemizde ne bulduksa sürdükten sonra, ben biraz uyudum. İhtiyatli şeyh benüz daldığım vakit baş ucuma gelip:

— Henüz tehlikedeyiz, hurmalığa gidelim, dedi.

Ben gözüme aslından müthiş görünen bu vakadan kadar heyecan ve haz duymuştum, ki artık en ufak tehlikenin bile beni bu hazzı uzun uzun duymaktan mahrum etmesine razı olamıyordum. Bir kaç saat ileride geniş bir hurmalığın içinde tam otuz saat rahat ettik.

Kalkacağımız zaman bir bedevi çocuğu hurma dallarından yapılmış sepeti içinde bana taze hurma getirdi. Hurmanın adedi kadar metelik verdim. Zavallı bedevi çocuğu o kadar sevindi, ki ben hecinle giderken arkasından koşuyor:

— Efendi, gene geliniz, bir kaç güne kadar hurmalarımız daha iyi olacak! diyordu,

Ariş'e bir saat kala sahilin en güzel yerine kondum. Bütün arkadaşlarıma incir, karpuz ve zerzevat ziyafeti verdim, Bedevilerimiz hayvanları serin sulara soktuktan sonra bize badiye oyunları oynadılar,

Yalnız bana değil, raporum üzerine orduya bile heves geldi. İkinci bir keşif yapmak

emrini almakta gecikmedim. Zaten buna hazırdım, Fakat şimdi daha dikkatli hareket etmek lazımdı.

Vaka sabahı bizi takip eden İngilizlerin uğradığımız yerlerden tahkikat yapıp nasıl hareket ettiğimizi anlamaları kabildir.

Yeni kadrom şöyle idi: Sekiz bedevi, yirmi iki deveden mürekkep ağırlık, altı paket dinamit! Ramazanın otuzuncu günü keşif noktasında bulunup akşam üstü Kanala gidecektik.

Ariş'ten gece yarısı çıktık, hiç ay yoktu. Fakat parlak yıldızlar altında çöl, bir Marmara mehtabı gibi, aydınlıktı.

Bedevilerin bir adeti vardır. Her gazveden evvel şeyh kabilesinin kahinine gazasının hayırlı olup olmadığını sorar. Tabii

gideceği yeri, ve gazve yapacağı aşiretin ismini söylemez. Kahin bir müddet düşündükten sonra:

— Bu gaza hayırlıdır.

Yahut:

— Ben bu gazadan hayır görmüyorum !
der.

Maiyetlm, bedevi olduğundan, bu adete uymak lazım geldi. Bu sefer yine yanında gelen şeyh, tefeül için Suvareke kabilesinden Selim isminde birini seçtik. Selim bizimle Arişten yola çıkıp yarım saat uzaktaki mezarlıkta durdu. Her birimizin bileğinden tutup evliya mezarları etrafında üçer defa daire çizdi.

Tevaf ettikten sonra, hepimize arkasına ve hecinlere kum serperek bir çok dua okudu. Sonra eliyle karanlığı göstererek.

— Hayırlıdır, gidiniz! dedi.

Temmuz nihayetleri, gölgede 55 derece buluyordum. Bez çadırın ateşte ısınmış tuğla gibi kızgındı. Casus korkusundan, تنها, gölgesiz yerlerden geçiyordum, yüzüm yandı. Ellerimin derisi kabardı.

Ebulasap tepesinde arazi keşfine gönderdiğim bedevilerin vereceği haberi bekledik. Öğleden sonra üçte geldiler. Düşman kuvvetinde değişiklik yoktu. Fakat ihtiyat lazım olduğundan, bu sefer kanalı başka bir noktadan atlamağa karar verdik.

Ağırlığı bir kaç kişiyle Hilali hurmalığına gönderdim. Bu güzergah, sarp ve izbedir.

Kalan cesur arkadaşlarımla Kantara'nın on beş kilometre şimalindeki istikametten kanala doğru yürüdüm. Biraz yol aldıktan sonra, gece oldu. Yıldızlarla karşıdaki elektrik ziyaları arasında eski heyecanlarımın kabardığını hissediyordum. Korkulu mintakalara geldiğimiz vakit, dağıldık, uzaktan ses parolamız «Bağdat», cevabı «Şam» kelimesiydi. Bataklığa gelince bedeviler entarilerini topladılar, ben kundura ve çoraplarımı çıkarıp pantolonumun paçalarını sıvadım. Hecinlerimizi bir iki muhafızla tepecikler arasına yerleştirmiştik. Herkesin eli silahında en küçük şüpheyeye karşı ateş etmeğe hazırды; etraf bataklık, yapışkan ve pisti. Kalın bir

hurma dalına dayanarak ilerliyordum. Kanala yaklaştıktan sonra, yüz üstü yatıp bir müddet önümüzü tarassut ettik.

Bedeviler tulumlarını nefesle şişirip silah ve esvaplarını koydular, üstüne bindiğim tulumları çekerek sakın sakın yüzmeğe başladılar. Bir aralık su üstünde bir düdük öttü, bir kaç, projektor yandı. Keşfedilmek korkusu ile titredik.

Karşıya çıkar çıkmaz, flave ağaçlarının altına serilip tekrar gözlerimizle karanlığı delmeğe uğraştık. Görmek için aydınlık, ve görülmemek için zulmet lazımdı. İçimize tekrar emniyet geldikten sonra, karnımız üstünde sürünerek Nile, sonra öteki sahile geçtik. Evvela telefon tellerini kestirdim. Dinamitleri munasip fasılalarla raylara koyduk ve ateşleyip olanca sür'atimizle Nil

ve Kanalı aşarak gözlerimizi infilak istikametine diktik. Bu sırada ikinci Mısır sahilinden bir devriye geçti. Ateş ettik, mukabele ettiler. Arada bir de tren sesi duyuldu. Fakat iştial bir saniyede bütün bu sesleri boğdu. Artık kaçmak zamanıydı: Nöbetçi bıraktığımız iki bedeviyi göremedik. Şeyh köpek, ve diğer bir bedevi tilki sesiyle onları davet ettiler. On dakika sonra birleşip tekrar hecinlerin son hızıyla mesafelerden süzülüp gittik. Ağırılıktan iki bedeviyi muhtelif kıyafetlerle Kantara pazarına gönderdim. Bu pazarda İngilizler bedevilere öteberi satar ve onlardan bize dair malumat almak isterler,

Bizim casuslarımız, tahribat derecesini anlıyacaktı.

Sonra Ariş'e gelen muhbirlerden şu

malumatı topladım: Askeri treninden ki vagon berhava olmuştur. Elli mecruh ve maktul var. Civarda çadır kuran bedeviler, bu iki vaka üzerine uzak yerlere hicret etmişlerdir.

*

Fakat nihayet, böyle sergüzeştleri bekliyen fena akibetler geldi: üç ufak vakanın birinde yaralandım. Birinde şeyhi, sevgili arkadaşımı kaybettim, birinde bacağım yok oldu...

İngilizlerin kanalı temizliyen üç motörlü

makinesini tahribine memur olmuştum. Kanaldaki seyrisifer için bu makinelerin yirmi dört saat işlerinden kalmaları bile büyük bir zarardı.

Ayırdığım bedevilerle garp istikametine gitmiştim. Su taşıtılan arazide hiç bir devriye izine rasgelmemek bize yine muvaffak olmak ümidini verdi. Ön ve yan taraflara ikişer nöbetçi koydum. Yanımda kalanlarla en kuru güzergahtan Kanal'a doğru yürümeğe başladım. Sudan yüz metre uzakta bedevinin biri durdu:

— Efendim, dikkat! diye haykırdı, Karanlıkta bir İngiliz nöbetçisi görmüştü. İkinci bedevi;

— Kimıldamıyor, odun olsa gerektir, dedi. Karşımızdaki gölgenin nöbetçi mi, yoksa

odun mu olduğunu düşünürken üzerimize şiddetli bir yaylım ateşı geldi. Yerlere atılıp ateş görünen noktalara mukabele ettik. Ateşlerini kestiler.

— Kaçıyorlar, yetişelim! diye yanımızdakileri ikaz ettim.

Kimi belinden kılıcını, kimi kabza bıçağını çekerek karşıya atıldı. Ben devesine bir türlü binemiyen bir Hintliye yetiştim, tüfeğine takılı süngüsüyle kolumda bir yara açtı. Bu sırada tabancamı sıkabilmişim.

Artık makine hülyası suya düşmüştü. Bedeviler Hilaliahmerin verdiği sargı ile yaramı bağladılar.

Avdet ederken Romalılar zamanında bir

hakimin yaptığı hasır harabesine
yaklaştığımız zaman bedeviler el çırparak,
kaside söyliyerek, hecin üzerinde
raksederek bizi istikbal ettiler. Fakat bu
sefer şehit verdiğimiz iki bedeviden ve,
teşebbüsümüzün hiç bir netice
vermemesinden meyus olmuştum.

Yaram hafif olduğundan bir kaç günde
iyileşti. Çöl kumandanı müfrezeme çölde
kuyu arıyan bir Alman mühendisinin
muhafazası vazifesini verdi. Bu adamla
Mahdes taraflarına gittik. Hiç unutmam,
üç yüz otuz bir senesi teşrinisanisinde bir
akşamdı. Küçük bir devirden sonra
Mahdeste develerimizi sulayıp tahassum
ettiğimiz yere dönmüştük.

Daha Arişte iken bedeviler bana bir keçi
hediye etmişti,

Şeyh dedi ki:

— Efendi, yine gazaya gidiyoruz. Sağ dönüp dönmiyeceğimizi Allah bilir, şunu keselim.

Keçinin bir kısmını yedik, bir kısmından kavurma yapıp yanımıza aldık.

Bu akşam şeyh, son kavurmalarından bir güzel bulgur pilavı pişirdi. Çöl yıldızı altında rahat bir hazım saati geçirirken Malides'ten telaşla biri geldi:

— İngiliz geldi, düdük çaldı, fener yaktı. diyordu.

Şeyhle beraber sekiz on nefer ayırıp baskın yapmağa gittik. Karanlık ortasında boş yere iz arıyordum. İçimizden biri:

— İngiliz, İngiliz! diye bağırdı.

Oldukça uzakta ince karaltılar toplanıyordu. Arazi pek biçimsizdi. Fakat güzel bir yer aramak için de vaktimiz yoktu. Olduğumuz yere derme çatma avcı hattına yattık, ilk ateşte bedevilerden bir kısmı şaşırdı ve kaçan develerinin arkasından koştu.

Karaltıların yanlara doğru kıvrılmasından çevrildiğimizi hissediyordum. En uç tarafa bütün tüfekleri ateş ettik. İngilizler bir iki mitralyözün sık ateşlerine cevap verdiler. Kah öne, kah sola kumanda veriyordum.

Birini ileriye göndermek istedim. Yerinden

kalkar kalkmaz devrilip düştü. Üstümdeki cephane bitmek üzere idi. İngilizler bir aralık dairelerini küçültüp bizi esir etmek için ateş kestiler.

Zavallı şeyh:

— Tedbir, tedbir diye haykırıyordu.

— Hecinlere bininiz, ayrı ayrı kaçınız, hareket ettiğimiz yerde buluşacağız! dedim.

Ben sadık ve cesur ceylanıma atladım, ötekiler hecinlerini sürdürdüler. Biraz ayrıldıktan sonra şiddetli bir mitralyoz ateşi zavallı şeyh ile yanındaki arkadaşını yere düşürdü.

Bütün bu seferden sonra bir rütbe ve bir

nişandan başka İngilizlerden alınmış bir de hayvan kazanmıştım, bu hayvana Esir ismini verdim. Burada adettir, usta bedeviler bir hayvanı muayene edip şiarını söyler, bedeviye bu hayvanın şiarının ne olduğunu sordum:

— Sahibinden kaçar, avdet etmez, sahibini yere atar, dediler.

Halbuki Ceylan gebe idi, ben bu hayvana binmeğe mecburdum. Zaten bedevilerden şiar sormak, buna inandığımdan değildi.

Ariş'te geçirdiğim son günler esnasında İngilizlerin Katya'ya hakim tepeleri işgal ettiklerini haber almıştım, Bu sefer şeyh Utvan'la beraber keşfe çıktım. »

Ağırlıkla diğer adamlar sahil üzerinden

Birulabit'e gitti. Ben bedevilerin uğursuz dedikleri hayvana binmiştim. İyi süvarilik gururiyle ayaklarımı üzengiden çıkarmış, dizginleri bırakmış, tüfeğimi gelişi güzel omuzuma takmıştım. Eski nasihattır, hayvan üstünde her an uyanık bulunmalı, derler. Şeyh Utvan'la konuşa konuşa yürüyordum. Esir'in boyu hemen şeyhin bindiği hecinin boyu kadar yüksekti. Biraz sonra şiddetli, sıcak bir rüzgar gözlerimize kum dumanları serpti, önümüzü arkamızı göremez olduk. Hayvanlar ürküp geriye atladılar. Esir sıçradığı vakit tüfeğim sağrısına çarpıp büsbütün ürkmesine sebep oldu, kendisini gayet dik bir kum silsilesinin eteklerine attı, fakat silsile yüksek olduğundan tekrar etek kenarındaki derin vadiye döndü.

Kurtulmak için aşağı atlamaktan başka

are olmadığını gördüm.

Başı boş kaçan Esir'in peşinden şeyh hecinini olanca hızıyla sürdü. Ancak iki saat sonra tekrar hayvana binebildim. Bilmem niçin, şeyh:

— Arış'e dönsek! diyordu.

Martın altısında Birulabit'e gelip bizden evvel oraya gelen efradı muayene ettim, her şey tamamdı.

Sabahleyin çayımızı içtikten sonra beni Cedide'deki pazara davet ettiler, pazar pek kalabalıktı, Yüz metre yaklaşınca kadınlar ve erkekler:

— Lu lu lu!!...

Sayhasıyla üstüme geldiler. Bedevilerden kurtulmak, pazarın büsbütün canlanacağı zamanı beklemek için telgraf çadırına girdim. Daha iskemle üstüne otururken dışarda:

— Tayyare, tayyare! —

Sesi duyuldu. İki patlayış, birbirini takip etti. Hemen dışarı çıktım, ahali ve asker telaş içinde idi.

— Yere yatın! diye bağırdım.

Tayyarelerden birinin kuyruğu inip kalktı. Yeni düşecek bombayı heyecanla bekliyordum. Bombayı tamam başımın hizasında görür gibi oldum, yerimi değiştirmek için şaşkınlıktan yana sıçradım, dürbün başımla yer arasında

kırıldı. Nasıl bir tesirle yere serildiğimi hatırlamıyorum. Biraz sonra ayağa kalkmak istedimse de sol bacağımı bir türlü çekemedim. Dizimi tutup oynattım, hiç kendinde değildi.

Şeyh Utvan abasını çıkarıp bana sun'î bir sedye yaptı ve bedevi çadıra taşıdılar.

Bir hafta sonra Alman hemşirelerinin itinası altında Sebi hastanelerinde yatıyordum. Doktorların mırıltılarından artık yalnız harpten değil, ayaktan da mahrum kaldığımı hissettim. Çöl gözüme meş'um göründü.

Bozgun:

Çöldeki son muharebelerin notlarını bir başka arkadaşımın defterinden alıyorum:

Çöl çok değişti, iptidaları benim nokta kumandanı olduğum yerde develerden başka bir şey görmüyordum. Şimdi Anadolunun kısa ve uzun büyük ve küçük bütün hayvanları, tahta arabalar bile var. Artık hecinler de dizgin ve üzengiye alıştılar, en talimli atlar gibi muntazam yürüyorlar. Son zamanlarda Şam menzili bir çok kakule gönderdi: - Kakuleler arka arkaya duran iki deveye bağlanmış adi birer sedyedir. Artık hastalar ve yaralılar önlerinde uzun bir deve, arkalarında uzun bir deve kendileri arada asılı, öyle taşınacaklar. Geçen gün kakulelerden

birine ben bindim, kendimi ipi elimden kaçmış bir salıncak üstünde zannediyordum.

Bir akşam başçavuşumla beraber çadırdı idik, Çölün her zamanki akşamlarından biri.. Ansızın uzaktan şimdiye kadar işitmediğimiz bir boru sesi duyduk: Çöle bir otomobil geliyordu.

Ben iştihak, bedeviler hayret içinde yıpranmış ve eskimiş makinenin etrafında toplandık. İçinden soluk esvaplı bir Alman zabiti indi. Biraz sonra yıkanmak ve muayene edilmek için kapağı açılmış makineden taşan benzin kokusunu duydum, bu koku, guruba karşı, çölün sessiz havası içinde ne yeni ne yabancı bir şeydi.

Kardeşim;

Katya'da Haletten ve hepimizin arkadaşı Memduh'tan başka bir şey kaybetmedik. İngilizler çok kuvvetli idiler. Fakat en çok beni meşus eden nedir, biliyor musunuz? İngilizler refah içinde, biz değiliz. Onlar sağlam, iklime göre yapılmış esvapları ile, her gün tam yem alan güzel atları ile, lüzumsuz ölümler için ön saflara atılmış müstemlekat askerler ile geliyorlar. Biz bazan kış bazan yaz esvabı giyiyoruz. Atlarımız zayıf, adedi az, ve her ölen neferi yüreğimize veriyoruz. Ölen, eskiyen, yırtılan her şey canımızdan, memleketimizden bir şey, İngilizler öyle mi? Hiç bir ziyan yok ki biz kolayca yerine koyabilelim ve onlar koymasınlar.

Böyle olduğu halde bu sefer harbi zaferle bitirdik, elimize dört yüz İngiliz atı geçti. Bunu az fiyatla muharebe edenlere dağıtıyorlar.

Katya muharebesi günü çılgın bir kum fırtınası çıktı, uzun müddet düşman siperlerini gözden kaybettik. Askerlerimiz ateş edecek yeri, hücum istikametlerini adeta giderek aradılar. Tayyareler çivi, bomba ve daha bilmem ne afetlerle üstümüzde gezip durdu.

Ben bir başka yere çadırımdan telefon ediyordum.

— Alo.. Siz kimsiniz?

— Ben,

Karşımdaki sözümü kesti:

— Devam et kimsiniz diye hiddetlendim.

— Efendim şimdi üstümüzde tayyare var, işte bomba...

Telefon kesildi.

Sonra biz bu hatları geri çektik, telefoncunun ne olduğunu bilmiyordum.

Fakat atlar ve ganimetler bütün neşesizliğimizi giderdi.

İnsan cüce köy atlarından İngiliz kısraklarına geçince yalnız hayvan değil, vasıta değiştirmiş gibi. Kuvvetleri bu kadar muti, sür'atleri kat'i bir makine gibi saniye saniye idare edilir hayvan görmemiştim.

Konserveler de başka, çölün ortasında Londra kasaphanelerinin etlerinden yedik.

Sana başka ne yazayım? Bu kumla biraz ötedeki kumun farkı yok ki zaptedilmiş şehirlerden, araziden bahsedeyim. Çöl nankör bir şeydir. Muharebe kumun bazı yerlerini kanla çamur etmekten başka bir iz bırakmıyor.

Temmuz 1332

Rumani harbini şu birkaç kelime ile anlatabilirim: Üstün kuvvetler karşısında adım adım mağlubiyet..

Buradaki temmuz dünyanın bütün temmuzlarından sıcaktı. Kıt'alar ağır, yorgun, hasta yürüdü. İnsanların niçin sabırdan bir peygamber yarattıklarını bu çölde anlıyorum.

Dün kıt'asından geri kalmış bir nefere rastgeldim. Ağırılığı on defa daha ağır, esvabından, kundurasından, atından başka üstünde ne varsa hepsinden şikayetçi idi. Geçerken bana döndü:

— Bir su doldur hemşeri..

Temiz bir bardak içinde berrak bir su verdim, bir kaç kadeh içti.

Dudaklarının kenarından sızan su, kaç gündür çenesinde biriken ince çizgileriyle yarıyor ve çamur hatları vücade getiriyordu. Uzun bıyıklarından, ve uzamış sakalından akan suları avucile silerek:

— Canına değsin, burası Kerbela.. dedi.

Betbaht Magdaba'yı Telürrefah takip etti. Magdabada hakiki bir tehlike geçirmiştik. Bir avuç askerin üstüne İngilizlerin bir süvarî fırkasıyla birçok piyadesi atılmıştı, batalyalarımızla bazı arkadaşlarımız esir düştü. Fakat atlıları o kadar çok, kendileri o kadar kalabalık iken bizi takip etmediler.

Telürrefah düşmanın kara taarruzunu gemilerle himaye edeceği bir yerdi, İngilizler bizi ansızın sarıp çevirdiler. Bazı bölüklerimizi esir verdik. Bu kadar çok düşmana karşı biz ne yapabilirdik? İngilizlerin sahilden şimendiferle geldiğini de hesap et.

Şerefli mağara zaferi olmasa idi, bu iki fena günün hatırasını unutamazdık: Mağaradaki ufak müfrezemize İngilizler iki düşman süvari bölüğü bir makineli tüfek, bir cebel topu ve bir tayyare filosuyla taarruz etti. Bizim bütün kuvvetimiz yorgun bir piyade bölüğüyle dermansız bir istihkam bölüğünden ibaretti. Bu iki bölük bir çelik çember gibi hücumlara karşı biraz büküldü, fakat hepsini geri fırlattı. Büyük çöl içinde bir silik nokta gibi duran bu hafif müdafa karşılarında tayyareler, top, atlar ve tüfekler ricat etti.

*

**

Kardeşim;

İnsan eski bir evini boşaltırken nasıl derin bir gariplik duyar, henüz ben çöl ortasında iken işte bu acı garipliği hissediyorum.

Çöl iptidasıyla Kanal'ın yarı yolunda gibiyim. Akşama kadar solmuş çadırımdan çıkmıyorum. Önde kısa, toplu ve dar bir hurma, sağımda çıplak dağ hissiz, soğuk ve gurur içinde yanıyor.

Bedeviler uzamış, mideli çocukları, çeneleri, ve yanak etlerini yırtıp süsliyen kadınları, hasta kemikli, iskelet alınlı erkekleriyle her sabah elleri boş, ayakları yassı ve çıplak, gözleri müphem, birer

birer bana gelirler. Akşama doğru ellerinde bulunmuş bir diken, tabanlarında kani kurumuş ve siyahlanmış yeni bir yara ile dönerler. Bedevilerin yalnız gözleri güzel: Yaşıyan, dönen tecessüs eden gözler.. şunu hissettim ki dağları, kumları ve ufukları ölü doğan çölde yaşıyan şeyler iki kat yaşıyorlar.

Burada gördüğüm Ceylanlar bir kaç defa daha gelip geçti. Ceylan gözleri çölün gözleri gibi. Sanki çölde esrarengiz gözler doğuyor ve batıyor.

Bu bana dert oldu, her vakit çadırım. hayvanım, neferlerimle kımıldayıp yer değiştirmek istiyorum. Biraz fazla

kalırsam, artık daima burada kalacağım, bedevi olacağımı, zannediyorum. Bu korku içine yerleşmeğe başlayınca yavaş yavaş dağ eteklerini takip edip daha serbest, daha bedevisiz yerlerde konaklıyorum. Bu taraflar büsbütün kum, üç gün devam eden hiç bir şey yok. Tabiat mukarrer bir şekil almamış ve her gün tecrübelerle bu şekli arıyor.

Çölün bu kısmında asıl güzel şey develerdir. Onlar sarı ve yumuşak mesafeler üstünde ince irtifaları ve ebedi sükuta hürmet eden sessizlikleriyle dolaşırlar. Her akşam bulutsuz taraflarda, üstlerinde esmer bedevilerle, çizdikleri vakit, garip bir istiğraka dalıyorum.

Burada İstanbullu çocukları görmelisin. Hepsi çölün bütün zahmetlerine ne kadar

abuk alıştılar. O bizim genç arkadaşların,
bir sene sonra Sina'da kahramanlar gibi
dolařacađını dűřünebilir miydik?

Her řeyi kolay dűřűnűp ferahlamakla
beraber, gene her bıraktıđımız űlű için
űmitsiz bir keder duyuyorum. İnsan kum
űstűnde řehit bırakmađa dayanamıyor,
űnkű ne mezarı, ne izi kalıyor. Bir
denizde bile İnsan bu kadar kaybolabilir.

İkinci defter:

Trenle Kudüs'e gidiyordum Cehennem vadisini geçmiştik.

Kompartımanda sıcaktan, odun yakan lokomotifin bol, siyah dumanından bunalmıştım. Şamdan beri zayıf, orta boylu, saçları kızıl ile yakın kumral, teni bembeyaz ve ölü bir Yahudi genciyle seyahat ediyordum. Bana uzun uzun siyonizm davalarından, Balat Yahudisi ile ideal Yahudisinin farkından bahsetti. Yeni bir şey öğrenmek, bana o güne kadar kapalı, ve karışık duran bir ruha yol bulabilmek için, bu adamın hususi kokusuna, en küçük menfaati için herkesi rahatsız eden bin telaşına katlandım. Çöl hattının Filistin hattından ayrıldığı Badii Sarayı istasyonuna

yaklařtıķa ağır ağır endişelendi. Trenler bu İstasyonda saatlerce durur. Burada ne ağaē, ne yapı ne serin bir dakika vardır.

Bir aralık dayanamayıp sordu:

— Bugün tayyare gelir mi?

— İhtimal gelir!

Arkadaşım, bu ihtimalin niēin olduēunu anlıyamadı.

İstasyonda altı saat kaldık. Ne güneşin bunaltan sıcaēı, ne bu gencin güneşi unutturan ağır, uzun mufassal sualleri bitti.

Hareket edip ilk yokuşlara tırmanınca, ben deēiřen havadan, o kalbine tekrar dönen emniyetten dolayı bahtiyardık. şen gözleriyle etrafına bakıp:

— Siz siyonizme karşı mücadele etmekle aldaniyorsunuz, bu toprakları bizim kadar kimse imar edemez. Çünkü bizim kadar kimse sevemez! dedi.

Nefret etmişim:

- Vadii Sarar'dan şimale geleceğinize, şarka dönseydiniz bir iki saat sonra bir takım top sesleri duyacaktınız Siz bu topraklara buğday ekiyorsunuz; biz kanımızı ve kemiklerimizi gömüyoruz, demek istiyordum.

O zaman, Sina cephesi henüz yeniydi. Cephe deniz tarafından Gazze kasabasıyle, şarkta Birussebi kasabasıyle nihayet buluyor. Ara yerde devam eden çıplak

şehirsiz, sıcak topraklarda
Çanakkaleden, Kafkasyadan, Iraktan ve
daha bilmem hangi seferlerden artan son
Anadolu askerleri dövüşüyordu.

İngilizler cepheyi yorgun ve boş bulan,
taaruza kadar Gazze ordusuna iki defa
taarruz ettiler. Denizden büyük gemi,
toplari şehri kaç defa hak ile yeksan etti.

Artık harap olan Gazze, on defadan fazla
harple yeniden yapılmıştı. Gazze'yi ilk
müthiş hücumdan kurtaran alay, bizim
tarihte en iyi isimlerinden birini
bırakmıştır. Bu alay kendine en aşağı dört
beş defa üstün kuvvetlere karşı Gazzeyi
kurtardı. Bir düziye demir yağmuru altında
insan, deli gibi eden bu Gazze
muharebelerinde Kudüs'e dönen yaralıları
ziyaret ederken, bir arkadaşım neferlerden

birine demiş ki

- Nasıl, yine gelirler mi dersin?
- Gelemezler Efendi Bizim alayı gördüler.

Neferin bu sözüyle anlatmak istediği şey, alayın Çanakkalede bulunmuş olmasıdır.

Gazze kasabasının bir kısmında başlayan kum, küçük dalgalarla sahile kadar gider. Akdeniz sıcaktan solmuş gibidir.

Gazze'nin arkası ve önü portakal bahçelerile çevrilidir.

Cepheye birinci taarruz, 332 martı nihayetlerinde, ikinci hücum, aynı senenin nisan ayında oldu. İngiliz ordusu ile Türk ordusu arasındaki tezatlar şimdi daha büyüktü. Demiryolunu yanından takip eden su yolları, İngiliz siperleri içinde açılmış musluklardan Nil suyu veriyor,

konserveler bir siper yemeğiyle bir İngiliz evinin sofrasını müsavileştiriyordu. Bir gün düşman siperlerinden birine giren bir Türk neferi, gayet tuzlu bir şey yemişti. Döndüğü vakit:

— Bunlar da kötülemiş, Çanakkaledeki yemekleri daha güzel! dedi.

Çok defa, süvari fırkalarının kuvvetli atlarına iki mücehhez, nefer bindiren İngilizler atlarının durduğu noktada piyade ve süvari iki muntazam fırka ile hücumla kalktılar.

332 senesi nisan iptidasında, o vakit Telüşşeria'da bulunan Sina cephesi kumandanlığı karargahına gittik, Tren gece karanlığında yürüdü. Sabah erken şeria İstasyonuna vardık. Dört taraf boş,

sakin ve dümdüz kumdu. Yere ayak bastığım vakit, uzaklardan تنها bir top sesi duyuldu:

— İngilizler Gazze'ye ateş ediyor dedik.

Topların, bu kalın ve kuvvetten düşmüş sesleri, çok derin bir kuyu içinden işitiliyor gibiydi.

Önde, kumandanla zabitlerinin uzun fasılalı çadırları, yanda yine uzun fasılalarla tek tek yerleştirilmiş cephanelikler, karargaha giden yollar üstünde ahır çadırları, her çadırın yanında bir tayyare deliği... İngilizlerin bir adeti var: Bizim tayyareler onların karargahına hücum etmedikce mukabele etmiyorlar. Fakat üç, yüzüncü tayyare bölüğü her gün bir kaç kere kanatlarını açtı, tayyare

zabitlerimiz Ően, asil, cesur adamlardı. Hemen bir senedir hiş bir Şey ziyan etmemiŐtik. Bazan filomuz cephe üstünden demiryoluna kadar gitmiş, su borularını el bombalarıyle atmıŐtır. Çölde mitralyözleriyle hücum eden süvari müfrezelerine karşı muharebe edenler bile oldu.

Siperlerde yarın, başka bir gün karşı toprakları kaplayıp gelecek kuvvetleri bekliyen neferlere baktım. Hepsi sessiz, kendi kendilerine kimbilir hangi hatıralarla dalmıŐlardı. Ne vaziyetlerinin ehemmiyetini, ne de kahramanlığını, ne kahraman olacakları veya ölüp gidecekleri günü düşünmüyörlardı.

Gazze'nin içinde Gazze muharebelerinin en Şiddetli günlerini geçiren bir arkadaşın

üç mektubunu alıyorum:

«Bilsen Gazzede ne kadar rahatım. Harp zamanı cephede yaşamaktan başka teselli olmadığına artık inanıyorum.

Önümüzde Gazze'nin bütün kısa, dağlarına ve düşmanın cephesine hakim külaha benzer bir küçük tepe var. Bu tepede Şeyh Ali Mantar'ın çıplak türbesiyle iki ölü ağaç duruyor. Gazzeliler kıymetli adamlarını da şeyh Ali Mantar'ın mukaddes toprağı etrafına gömmüşler.

Kısaca, Mantartepe denen bu toprak çıkıntısı Gazze muhaberelerinde unutulmaz bir isim bıraktı. Cephemizle karşı cephe arasında en elverişli tarassut yeri burası idi. Arap mezarlarının altında sekiz tünel deldik, cesur tarassut zabitleri,

bu tünellerden geçip top ateşlerini idare ediyorlar.

İkinci Gazze taarruzunda İngilizler karadan ve denizden en ağır toplarıyla   gün şeyh Ali Mantarın tepesini d v d ler. Korkunç bir gürültü ile toprağı karıştıran mermiler altında ufak tepenin irtifai bir kaç metre azalmış, ateş altında bir yanardağı benziyen tepe toz, toprak, sarı ve siyah dumanlar içinde boğulmuş idi. Kaç defa türbe, mezar ağaç ve taş parçaları ve senelerden beri ılık mezarlarının içinde uyuyan ölülerin kemikleri bize kadar geldi.

Bir topcu zabitiyle bir telefoncu nefer arasına kopan bir telefon teliyle canlılara bağlıydı. Bazan yıkılan toprak tünel ağızlarını kapıyor, zabitle nefer nefeslerini

boğan bu dar kanalın içinde menfezleri yeniden tırnaklarıyla açıyordu. Bir tarassut mevkii büsbütün yıkıldığı zaman toprakların altında saatlerce el ve vücutle uğraşıp diğer mevkie geçmek lazımdı. Onlar hiç bir gün bu cehenneme isyan etmediler. Dünyanın en büyük itidaliyle üç gün üç gece ikinci Gazze harbinin batarya ateşlerini idare ettiler.

Mantar tepe, İngilizlere o kadar şüphe verdi ki, biz terkettikten sonra da üstündeki bir taşın hareketine karşı yüzlerce mermi attılar.

Şeyh Ali Mantarın tepesi altında sebat eden tarassut zabitleriyle neferler, Gazze günlerinin hakikaten en büyük kahramanıdırlar.»

Gazze 19 Nisan 1333

Şimdi öğleden sonra saat dört. İkinci Gazze muharebesinin üçüncü ve son gününü bitirmek üzereyiz. Bütün himaye vasıtaları altında düşman son hücumuna kalkacaktı. Kara topları, tanklar, ne kadar demir ve ne kadar ateş varsa hepsi hücumu hazırlandı. Biliyor musun, bu kadar tazyik hangi kuvvet önüne toplandı? Otuz ikinci alayın on birinci bölüğü cephesine!

On birinci bölük, siperinde bütün muharebe gününü telaşsız geçirdi. Siperin hemen arkasında mevzie giren bir bomba bataryası, sabahtanberi bahriyeli bir yüzbaşının kumandasında düşmanın hücumlarını kırdı. Yüzlerce defa bomba topunun ağzından yetmiş kiloluk ağır saplı

bomba göğе çıktı, yükseldi, bir müddet ağırlaşır durduktan sonra her saniye çoğalan bir hızla düşmanın yürüyen dalgaları üstüne indi, bütün Gazze topraklarını sarstı.

Bu barut ve demir kürelerinin en büyük mermilerin infilakından müthiş patlayıcı var. Birdenbire bir geniş saha dumana boğulur, güneşin ziyası söner, sonra açılan dumanın altında, düşman dalgalarının boşluğu görülür, muntazam yürüyen yekpare kıtalar sendeliyerek, dağılarak, çözülerek telaş gösterirler. İşte bu bomba topunun merhametsiz mermileri, akşama kadar bir çok İngiliz sellerini böylece maddi bir şey gibi kırdı.

Bazan bomba patladıktan sonra tehlike geçmiş değildir. Demir sap infilak tesirile yeniden kırk elli metre irtifa çıkar, ve nasıl

insanlar muzir bir hayvanı gömdükten sonra ökçeleriyle toprağı sıkıştırırlarsa, bombanın son yadigari da son bir garazla parça parça edeilecek başları arar.

On birinci bölük siperi, bugün pek tehlikeli bir an geçirdi. Arkasından atılan bombalardan birinin muvazenesi bozulmuştu.

Koca mermi bölüğün siperine doğru istikamet aldı, havadan onun uçuşunu takip edsen gözler iri dairelerle açılmıştı. Ön siperde arkadaşlarının mahvolacağını gören batarya nefesi tıkanıp bekledi.

Korku bilmiyenler kalplerini ellerile sıkıp gözlerini kapadılar.

Halbuki harpte uğraşan on birinci bölük siperinin zavallı askerleri, bu felaketten

haberdar değildirler. Bir an, bir küçük tesadüf, bomba siperin hemen önünde yumuşak toprak üstüne düştü. Ve yalnız toz kalktı. Esasen havada müzavenazesini bozulduğu için yan düşmüş tapası sağlam kalmış bu mehahabetli lağam ateş almamıştır.

Vakayı gören bir nefer siperinden fırlayıp sapından tuttuğu tehlikeli bombayı omuzuna aldı ve İngilizlerin bir saniye kesilmeyen siper ateşi altında siperler üzerinden atlayarak kestirme bir yoldan bataryanın yanına geldi. Bu sefer bomba hakiki hedefini buldu.

Tarih böyle kahramanların isimlerini yazmaz. Fakat Gazze muharebesinin son gününü görenler on birinci, bölüğün ismini unutmazlar. Nasıl bir kaç bin Türkün kan

ve kemiği üzerinde birleşen bu cephe büsbütün yerinden kımıldayıp Filistine ricat edinceye kadar bir çok kıta aynı siperi işgal etti. Fakat hepsi siperi, on birinci bölüm siperi ve küçük tepeyi, bomba tepesi diye andılar.

İran 1333

Haziranın en ziyade sıcak günündeyiz. Sabahtanberi toplar bile yorgun durdu. Uzaktan bu ağır demirlerin sükutlarını seyrediyordum. Hurmalar bütün gün uzun dallarını, zayıf gövdeleri üzerine sarkıttı.

Yorgunluk bilmiyen kumandan daima siperleri dolaşıyor, en ufak teferrüata kadar her şeyi gözden geçiriyor. Ben

adırlımın önünde Gazze enkazı altından kurtardığım rahat bir İngiliz sandalyası var. Derin derin gömülmüş, kuru havayı teneffüse uğraşıyorum.

Yavaş yavaş akşam vakitleri geldi. Avdet eden kumandan soğuk su arıyor, çözülen yılanlar gibi topların açılıp gerindikleri görölüyor. Birden kalın akisli sesler işittik. Gene güneşten sonra ateş var. Bütün sol cenah uzun ve merhametsiz gülleler altında yerinden oynuyor.

Sol cenah önündeki kısa tepeler, deşik tepe, delik tepe, hayal tepe, askerlerin isim koyduğu toprak kümeleri ateşe, dumana ve demire boğuldu. Düşmanın ağır bataryaları gündüz biriktirdikleri mermileri hep birden hep bir yere boşalttı.

Bombardıman en son şiddetini bulduğu vakit kumandanın beni çağırdığını haber verdiler, kumandan dedi ki:

— Düşmanın mermilerinden bazılarını ölçünüz.

Ekseriya atılan mermilerin yüzde sekiz veya onu ateş almaz. Ben mevzilerin önünde demir tarlası diye şöhret kazanan toprakları dolaşıp sağlam mermi ayıracaktım.

İngilizlerin topa tuttuğu yerlere gidip bir saat kadar muhtelif çapta bir çok mermi ölçtüm. Yanımdaki askerlerden biri bir gün evvel gayet büyük bir merminin bir nefer tarafından yere gömüldüğünü haber verdi, bu neferi buldurup mermiyi gömdüğü yerden çıkarmasını emrettim.

Nefer hiç tereddütsüz siperden çıktı, ve topçu ateşinden başka yeni başlayan mitralyöz ateşleri altında büyük yirmi dörtlük bir gemi topu mermisini kazması ile çıkardı. Mermiyi ölçüp karargaha dönerken kendi kendime hep bu neferi düşünüyordum. Çünkü bu adam top ateşi, ve yeri yalıyan piyade ateşi altında muhakemesiz, ve sendelemeksizin hayatını feda etti ve hiç bezginlik göstermeden öyle bir iş yaptı ki Bunun faydası ve zararı kendisi için meçhuldü.

*

**

Bütün askeri bir tuhaf ganimet merakı sardı, hepsi siperlere girmek etten ve sebzeden başka bir şeyler bulup yemek, sonra sımsıkı giyinmek istiyorlar. Geçen gün bir kumandan hücumla kalkan askerlerinden birinin hikayesini anlatıyordu:

_ Uzaktan bizim taarruz kuvvetlerine bakıyordum. Bir nefer cesetlerin üstünden geçerken bir şey nazarı dikkatini celbetti. Dönüp ateş altında itidal ile ölünün kundurularını çıkardı ve kendi ayağına giydi. Bundan başka ne esvabına ne ceplerine ne çantalarına dokundu, sonra sağlam ayakkabısıyla hücumla devam etti.

Bir alay kumandanı daha garip bir

hadiseye tesadüf etmişti. Bir akşam kıtalarını İngiliz siperlerine hücuma gönderdi. Sabahleyin alayını tanımak mümkün değildi.       hepsi siperlerdeki askerleri soyup esvaplarını giymişlerdi. İngiliz biğimi ceketler, sıcak iklimler için yapılmış kısa pantolon Anadolu askerinin üstünde o kadar tuhaf duruyordu ki kendileri bile gülüyorlar. Fakat  okları kısa pantolon sevmediler, kimi don yerine, kimi paçavra yerine kullandı.

Ganimetler arasında nefis diş macunlarını bulup iştiha ile yiyen neferler var. Bu naneli ve lezzetli şeyden o kadar hoşlanıyorlar ki gümüş paraya bile satmıyorlar.

Bulmadığımız zaman hiç yememek, bulduğumuz zaman sonuna kadar yemek

zaten adetimizdir, İngilizler bir defa bundan istifade etmek istediler. Bir gün bizim kıt'alardan biri düşman siperlerinin önüne gerilmiş, tel örgülerinde konserve kutuları gördü. Herkes hiç kimseye söylemiyerek gecenin gelmesini bekledi. Sonra içlerinden bir tanesi karanlıkta gizlice siperden çıkıp sürüne sürüne tel örgüye gitti. Bilir misin, bu kutular içinde ne vardı? El bombaları... Kapak o suretle düzeltilmişti ki sert bir temasla bomba ateş alıyordu. İlk tecrübe o kadar pahalı geldi ve etrafa ibret verdi ki bütün askerler hakiki konservelere bile artık el dokundurmaz oldular.

Sen hiç ölü tank gördün mü? Öldürmeğe mahsus şeylerin cesedleri ne kadar acıklı... Bunlardan biri hemen siperlerimizin önünde devrildi. İri,

eğrilmiş, boşalmış cüssesiyle siperler arasında bir mania oldu. Geceleri tank'ın önüne tesadüf eden kıt'alar ayaklarına keçe sarılmış sessiz nöbetçilerle bu maniadan istifade edebilecek bir, nagihani baskını bertaraf etmeğe çalışıyorlar,

Dolaşan nöbetçilerimizden biri bir gece arkasını dönüp duran bir İngiliz nöbet neferi görmüştü. Kendi kendine şu iki hali düşündü. Bunu tüfekte vursa bütün İngiliz siperinin ve Türk siperinin kurşunları bu şüpheli sesin üstüne yağacaktı. Süngüsüyle vurup öldürse diri bir esire vadolunan beş altından beyhude mahrum kalacaktı. Aklına garip bir çare geldi: Kim bilir nerede giydiği çorabını ayağından çıkarıp sol avucunda gizledi, ve evvela ensesine bir yumruk vurup şaşırttıktan sonra neferin ağzına bu bezi soktu,

Esir ayıldıktan sonra şöyle diyormuş;

— Evyela bir yumruk vurdu sersemledim,
sonra ağzıma bilmediğim bir zehir tıktı,
işte bu zehirle bayıldım...

İSTANBUL

İki haftadanberi artık yaz günlerindeyiz ; benim içimde başka bir gurbetin adamları için ıstırap var: taşları solduran, baharı dermansız düşüren iklimlerde ve daha cenupta hiç bahar, hiç mevsim görmiyen iklimlerde, solgun esvapları, yorulmuş kollarıyle vatanın sıcak topraklarını müdafaa eden Türkleri düşünüyordum. Şeria boyunda, Aden etrafında, çorak Medinenin içinde, taş ve kum çöllerini geçip Şamdan Medineye giden Hicaz hattı üzerinde binlerce kahraman bu yazın usanç veren günlerini de ateşe ısınmış demire karşı ve kızgın toprak üstünde geçirecekler.

Kudus üzerinden Lut gölüne inmiyen hiç kimse şeria vadisinin ne olduğunu tahmin edemez; orada toprak bile tebahhur eder,

saatlerce mesafede kısa dallı
hurmalarından başka bir şey yoktur.
Geniş muz yapraklarının altına gidilmez.
Taş kadar sert, sarmaşık gibi biribiri içine
girmiş, toprağa ılık gölgesi kadar yakın
duran sebbareler, hararetin bir kısmını
kendileri neşrediyor gibi, insana nefret
verir.. Güneş batmıyor, tükeniyor gibi
gurup eder, ve gurup eden şey içi
boşalmış, son keskin ateşini damlatmış bir
daireden ibarettir.

Kudüs şehrinden sonra bir düziye alçalıp
Şeria vadisine inen çıplak sarı tepeler,
Şeria nehrinden sonra irtifa alıp Gerek
sancağını dalgalandıran kuru dağ kümeleri
vardır. İnsan dünyanın en münhat yerinde
kimbilir hangi mucize ile yaşıyan Lut
gölüne ve şeria nehrine giderken, teneffüs
ettiği havada Filistin bağlarının hayali ve

mevsim kokuları kaybolur. Başlardan şarabı kendi kendine sızdıran güneşin artık günün saatlerinden aldığı renkler, kızgın, boş bir levha gibi, Afrika şarkından arzı yakıp gelen Gor vadisi üzerinde yanıp durdu. Seyyahların batmadığı Lut gl, Peygamber İsa'nın yıkandığı şeria, Filistin'in kuru, yavaş, ve usandırıcı nehri ve şimdi vatani müdafaa eden Türkler işte bu vadinin içindedir. Lut gl o kadar cansız ki şl işinde şl zannedilir ve şeria ile gelen balıklar nehrin ağzında onun acı suyuna dokunur dokunmaz ölüp giderler.

Asıl Kudus şehri Zeytindağı'nın arkasında olduğundan, yolcular şeria'ya doğru ve Gerek dağları üstünde Zeytindağı'nın en mrtefi yerinde bulunan Alman sanatoryomunu grrlere. Siyah bir nokta gibi duran sanatoryom uzaktan Kudsun

müjdecisidir. Şimdi, bizim askerlerimiz, gözleri bu siyah noktaya saplanmış Kudüsu görenlerin ruhu içinde Kudüs'ün sevgili hatıraları, görmiyenler hikayelerini düşünerek muharebe ediyorlar.

Tenha çöllerde Türklerin harbini görmiyenler Türklerin kahraman olduğunu nasıl anlayabilir? Irak, Çanakkale, Kafkasya, Galiçya ve Romanya cephelerinde her mevsime, her düşmana ve her iklime karşı harp eden bu cesur adamlar Hergül'ün on iki imtihanını verdiler.

Daha sonra Hicaz hattını, Medineyi, Yemen'i müdafaa edenler var, Hicaz çölünde düşman sabit bir şey değildir. İstikametini bulmamış bir rüzgar gibi şuradan buradan az veya çok, gece ve

gündüz çıkıverir. İsa'nın ilk günlerinden beri Türkler teyakkuz cesaret ve pervasız sükunlarıyla rayların yanında bir demirden hat gibi durdu, ve bütün taarruzları birer birer ve ekseriya süngülerle dağıttı. Hicaz hattının Medine'ye kadar hiçbir kasabadan geçmiyen sonsuz güzergahını tasavvur ediniz: Burada bir müfreze kum üstünde bir küçük taştır. En uzun tren bile yürürken kendini yalnız, dağlar başında kalmış bir kuvvetsiz adam kadar yalnız hisseder. Demirin duyduğu bir çekingenlik, bir yığın demirlerden mürekkep trenin bir leke gibi, hararetini gittikçe emip ufalttığı bir naçiz şey kaldığı hissedilir. Ufuklarının mesafesi bir derin uçurum kadar baş döndüren badiyeleri avucu içinde ve kendi muhafaza ettiği bir Parça diye düşünmek için ne saltanata alışmış bir ruh lazımdı.

Bir gün binlerce ufkun biri birkaç sivri nokta üzerinde bükülür i te bir avuç askerinin iki senedenberi Muhammet için d v      leri yer burasıdır. Yazın Medine’de dizler bir odayı bile dola ma a tahammül edemez.  ehirliler bütün günlerini kalın duvarlar içinde ve dolup bo alan su kaplarının yanında geçirirler. Medine kum ufukları, rengarenk ta  dağlar, Mekke’ye giden   ller Cidde'ye, Necit'e  am mamurelerine giden bitmez tükenmez çöller arasında ta  evlerden ibaret bir yerdir. Kalbini dökmek için dili olmıyan saf ve bütün kahramanlar gibi sessiz Anadolu, kanını dökerek Peygambere a kını anlatıyor.

Yemen kahramanları ne yapıyor? Onlarla sulh vaktinden beri temas etmedik, Arasıra Neccaplar, uzak yerlerden köylere

unutulmuş adamların sıhhat mektubunu getirir gibi, onlardan bize haber getiriyordu. Yemende harp edenler belki bizim bugünkü üniformamızdan, cephemizden, harplerimizden bile haberdar değildir.

Yemeni hiç bilmiyorum, belki güneşi şeria güneşinden daha sıcak, çölleri Hicaz çöllerinden daha kuru, daha nihayetsizdir. Fakat bunun ne ehemmiyeti var? Her tarafta bir nedlin kahramanları var, kahramanlar için iklimler, düşmanlar. denizler ve karalar birdir.

S O N

www.Sanal-Kitap.com

**(Kütüphanemizdeki çok sayıda kitabı
ücretsiz okuyabilirsiniz.)**